

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૯૫૩ કિંમત -

ગ્રંથનામ સીલવી, મોડેમ ૧૫૨
આઈમ ૯

વર્ગાંક

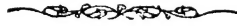
મેરાતુલ અરસ,

ધ આને

કન્યા દર્પણ.

એવે નામની

ઊરદુ ભાષામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓને
બોધ આપવા લાયક નસીહતરૂપી કીસ્સાછે તેનો
ગૂજરાતીમાં તરજુમો.

અમલ ઉરદુમાં બનાવનાર,
મોલવી મોહામદ નજર એહમદ,
ઉપુદી કલેક્ટર અને મટલેમેન્ટ ઓફિસર, ગોરખપુર.

આ તરજુમો

અમલ ગ્રંથના માલિકની ખાસ પરવાનગી લઈ,

મું બઈ,

દફતર આશકારા છાપાખાના મલે

બેહરામજી ફરદુનજીની કુંપનીએ છાપાવે.

કોટ—બેહરામજી હોરમજી સીટ, નંબર ૧ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૭ ધસબી.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૩

ગૂજરાતી કરનાર તરફથી.

નામદાર ઇંગરેજ સરકાર તરફથી જેમ આ ઇલાકામાં દરએક લાએક અને નવા ગ્રંથોને ઉત્તેજન તથા મદદ મળેછે, તેવુંજ ઉત્તેજન બલકે અલિંના કરતાં વધારે સારી મદદ, વાવ્યખૂણાના ગ્રંથકારોને મળતી જણાયછે. એવાં ભક્ષાં ઉત્તેજનને લીધે આજે વાવ્યખૂણાના પ્રાંતોમાં, ઉરદુ અને ફારસી ચોપડીઓના ફેલાવો અતિઘણો વધી ગયોછે. ત્યાં દર વેળા નવાં નવાં અને ઉત્તેજાગી ગ્રંથો બાહર પડતાં જાયછે. એટલુંજ નહિ પણ સરકારની તરફથી મોટાં ઇનામો આપી નવા સીસાલાઓ લખાવ્યામાં આવેછે.

એવાં નવાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાંનું એક “જેરાતુલ અર્થ” ઇઆને કન્યા દર્પણુ નામનું ઉરદુ ભાષામાં છપાયલું એક પુસ્તક આમારા વાંચવામાં આવ્યું, જેમાં એક નવી વહુને સંસારમાં આવતાં શું શું વેઠવું પડેછે? અને તે આસાનીથી પાર ઉતારવાને કેવી યુક્તિ કરવી પડેછે, તેનો આખિલુખ દેખાવ, તથા સારા અને નરસા ખવાસની સ્ત્રીઓની સાલથી પોતાને થતું સુખ અને વીપત્તીઓ, તથા સ્ત્રી જાતીએ કેજવણી લીધાથી સંસારમાં થતા ફાયદા, અને કેજવણીના બજે કરી ગરીબીમાંથી અમીરીમાં આવવાનું અજ્ઞાએબ જેવું વર્ણન, જે મનહરણુ રીતે અને નસીહત રૂપે એક બનવાજોગ વારતાના આકારમાં બયાન કીધેલું છે. જોકે તે દિલ્લીના ઇસલામી કુટુંબને લગતું ચરિત્ર છે, તોપણ આપણી તરફના દેસી કુટુંબોને બંધમેસતું અને વાંચવાને આપવા જોગ લાગ્યાથી, અમે તેનો સાલુ ગૂજરાતીમાં તરજુમો કીધો, અને એના બનાવનાર મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ જેઓ હાલ વાવ્યખૂણાના ડેપુટી કલેક્ટર અને સ્ટલમેન્ટ આફીસર છે, તેઓ પાસેથી તે છાપવાની પરવાનગી મેળવી, અમણાં એક પુસ્તકના આકારમાં વાંચનારાંઓની હજૂર ધરીએ છીએ.

અકસર કરી દેસી કુટુંબો એજમ, હુબર કે નસીહતોની ચોપડીઓ જાહાજ ઉલકથી વાંચતાં નથી, પણ જે એકુ કીસ્સો તેઓના હાથમાં આવે હોયતો તેઓ તે વાંચી વાંચીને કૂચો કરી નાંખેછે; એ અજમાએસ ઉપરથી આ કેતાબને એક કીસ્સાનો આકાર આપેસાંછે, પણ ખાતેનમાં તો ઘર સંસારનું ખરેખર ચરિત્ર ચિતારેલું છે. જે કોઇ વાંચે તેનો જીવ મિહલાએ એમજ નથી પણ એમાંથી નસીહત, તરખી અત, સલુક, સઠની પડતી ઇત્યાદિ હાંસલ કીધા સિવાય રહેનાર નથી. એ ચોપડી કેવી છે અને કુટુંબોને વાંચવા આપવાને કેટલી લાયક છે, તે વિષે અમારી તરફથી ખોલ્યા કરતાં મોટી પદવીના

અને વિદ્વાન યૂરોપીઅનો તરફથી જે મતો બાહર પડ્યાં છે, તેમાંના થોડાએક ક્રકરા નીચે આપેલા પૂરતા ગણાયે. એટલુંજ નહિ પણ એ ઉરદુ કેતાબ સન ૧૮૬૯ માં છપાઇ બાહર પડ્યા પછેથી રા વરસની મુદતમાંજ તેની લગભગ ૧૦ હજાર નકલો અપી ગઇ છે અને તે ઉપરાંત ચોતરફથી ધૂમ માગણી જા-રી છે. વળી એ કેતાબનો એક બાબુએ પોતાની અંગલી ભાષામાં તથા એક પંડીતે વ્રજ ભાષામાં તરજુમો પણ કરીએ છે.

એ ચોપડી પસંદ કરી એના અનાવવાને વાચ્યપૂણી સરકારે રૂ ૧૦૦૦) ઈનામ તથા ૨૦૦૦ ચોપડી ખરીદ કરી મદદ આપી છે. અમુ તેટલુંજ દેખાડી આપે છે કે એ ચોપડી દેસી કાળીનાઓમાં વાંચવા આપવાને કેટલી ઉપયોગી છે.

ઉમેદ છે, કે ગૂજરાતી વાંચનારી બાઇઓને આ વારતા વાંચતાં પસંદ આવશે, એટલુંજ નહિ પણ સંસારમાં કેવ વરતવું, કાળીનામાં કેવો સંપ રાખ-વો, કષ કષ બાબતમાં પોતાની ચાલથી પોતાને અને કુટુંબને સોચવું પડે છે તેનો તોલ કરવાને બનશે. વળી એ ઉપરાંત પોતાથી દુરદરાજની બહેનપણી મુસજમાન આરતોના ઘરસંસારની રીતબાતો, ચાત્રચલણ, અદ્ય અંદાજ ઇત્યાદિથી માહીતી મેળવશે.

છેવટે માલગી મિહોમદ નજર એહમદ સાહેબે પોતાના પુસ્તકનો આ ત-રજુમો છાપવાની ખુશીથી પરવાનગી આપી એટલા માટે અમે એ ગ્રહસ્થનો ધણો ઉપકાર માનીએ છીએ.

મુંબઈ, નવેમ્બર સન ૧૮૭૬.

તરજુમો કરનાર.

આ પુસ્તક વિષે અપાયલાં મતો.

“ મેરાગુલ અરસ ” પુસ્તક વિષે વાચ્યપૂણી પ્રાંતના ડીરેક્ટર આવ ૫-બ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન મીં એમ. કેંપસન સાહેબે આપેલા મતનો આર.

“ મને આ કેતાબ મળવાથી ઘણી ખુશી ઉપજી છે. તે એટલા માટે કે એ કેતાબ સરકારના એક લાયકીવાળા અને કેળવણી પામેલા નોકરની કલ-મથી લખાયેલી છે. . . . એ કેતાબ ઘણી દિલપસંદ અને આ દેશના લોકોની હાલતને મળતી છે. અમણું તલક એવી જાતની કોઈ કેતાબ બની નથી. એની ઇબ્બારત અને બ્યાન કરવાની રીતિ જોતાં એ ઉરદુ જુબાનનો એક ઘણો સારો નમુનો છે. . . . નજર એહમદની આ અનાવટ દરરોજ વાંચવા લાએક અને સમજવાને સાધાર-ણ છે. એની મતલબ સાફ અને અમલ કરવા જાગ છે. એમાં આશકી મજ-મુનો અને નાજુક બેવાલો; જેમાં આ દેશના અંધકારી પોતાની વડાઈ સમજે છે, તેવું કાંઈ નથી, અને મને ઉમેદ છે કે બીજા ઘણાઓ એ અંધકારની નકલ કરશે.”

નેનીતાજ તા. ૨૨ મી જુલાઈ સુધી ૧૯૬૯ ની તેરીખની એક નોંધ ઉપરથી સારાંસ.

“ આ ચોપડી સ્ત્રી જાતના કૃપદાને માટે બનાવ્યામાં આવેલી છે. એમાં ધસલામ લોકોના એક ઉંચ આનદાનનો એક લાયક ક્રીસ્ટો બયાન કીધેલો છે. એ આજો ક્રીસ્ટો આસ લોકોની જીવન અને બોલવા ચાલવાની ઢપમાં લખેલો છે, કે જે આ મુતકની અસજ ઉરડુ છે. જેમ ભપકાને માટે મોટા મોટા શબ્દો અને રંગીનીને માટે ભારે મજમુનો મૂકે છે તેમ એમાં નથી. એમાં એવા બનાવો લખ્યા છે કે જે દરએક વડુને પૌતાના સાસરીયામાં વારેવાર મનમૂખ આચ્છા કરે છે. વળી એમાં જનાનખાનાનો તોર અને તરકી એવો તો દરસાચો છે કે, જે યૂરોપીઅન આ ચોપડી વાંચ્યે તે એથી કરી મૌથી પેહેલાં આ દેશના રીવાજ અને ચાલચલણની વાકેરી મેળવશે. અહીં આંની સ્ત્રીઓની ભાષા, તેઓના દિલની વલાણ, તેઓના ધીકાર, અચ્ચાંચો તરકનો લાડ પ્યાર, ધરમંસારમાં એરતોનો અખતીયાર, તેઓની હૃદ ભરેલી રમમો, અદેખાઈ, મક્કર, ફેન ફરેખ ઇત્યાદિ સરવે આ કેતાખથી જાહેર થાય છે, અને એના લખાણમાં કોઈ શરાધાટ કે નહિ બનવાજોગ બતાવ જણાવતો નથી. દેખધુ છે કે બનાવનારે અસજ મતલબ બયાન કીધી છે. અને ક્રીસ્ટોનારી નસીહત એમાંથી નીકળે છે. . . . કરતાએ જબજબ જે એવાલો ઉભા કીધા છે, તેમાંથી મરચાઈ અને ખમીરની ખાસીયત જણાઈ આવે છે. જે શખસોનું જેકર એ ક્રીસ્ટોમાં કીધું છે તે વાંચનારને પૌતાની આગળ ગોવા તેની નકલ થતી હોય એવું ઈસે છે. જ્યાંજ્યાં હું જાણું છું ત્યાં તજક કોઈ હિંદુસ્તાની લખનારે એની આગાઝો એવી સારી ઢપછપથી વાતચિત્ત અને બોલવા ચાલવાની રીતે અસજ મતલબને એવું રૂપ નથી આપ્યું. જ્યારે એ કેતાખ જાહેર થશે ત્યારે સેંકડો આદમીઓ તેને શોખથી વાંચ્યે અને શીખાઉએને માટે વગર શકે તે કાએદેમંદ થરશે.”

વાખ્યખૂણાના લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સર ઉલીઅમ મીકરની સરકારના એક દસ્તાવેજમાંથી સારાંસ.

“ નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર બાહાદુર “ મેરાતુલ અરસ ” કેતાખને જોઈ ઘણો ખુશી થયો છે. એ કેતાખ એવા દરજ્જાની છે, કે ગવર્નર મજકુરની નજદીક ઉરડુમાં કોઈ પણ કેતાખ એના ખરોખરીની નથી, જે કાંઈ તારીક કીરેકટર સાહેબે લખી છે, તે તારીક એને ઘટતી છે. એમાંની સર્વે હાલતો જેમ ગૂજરતી નજરે જોતાં હોઈએ તેવી જ છે. એની ભાષા સરળ તથા વગર સહરાગતની છે, તેમજ હિંદુસ્તાનીઓના ધરમંસારનો મામલો ખરેખરે અને જેવી રીતે ચાલુ છે તેવો જ બયાન કીધેલો છે. વળી જે શખસોનું જેકર એમાં છે તે દરએકના ખમીરની હાલત જીવી જીવી જણાઈ આવે છે. તેમજ જોજોગ વગર અસંકારેપણુ દિલપર અસરનું થવું તથા દિલને પલાળવું એમાંથી જણાએ છે, અને દરએક બનાવમાંથી અસજતોનો સુધારો અથવા ખેરીઓ વચેતા સારાં સલુકની એક નસીહત નીકળે છે. એમાંથી આ પણ અહીં રીતે દેખાઈ આવે છે કે હિંદુમતાવમાં એરતોનો ધરમંસારના

મામલામાં ઘણો હાથ હોય છે; તેમાં જ્યારે ચઠતા વર્ગ અને નેક જાતીને તાલીમની અસર થઈ હોય, ત્યારે તે તેનો અખતીયાર વધારે સરસ નવીજો આપનાર નીપજી શકે છે. આમતો માન્યામાં નથી આવતું કે હિંદુસ્તાનીયો-માથી કોઈ ગ્રહસ્થ આદમી “આ કેતાબ” વાંચ્યા પછી, ઝોરતોની કેળવણીથી અતિઘણા જે ફાયદા થાય છે, તે વિષેનો ઈતકાર કરે. એ ઉપરાંત આ કેતાબમાં એક મારો ગુણ એ છે કે તે હિંદુસ્તાની ઝોરતોને વાંચવા આપવાને ઘણી લાયક છે. બેશક તેઓને દિલપસંદ લાગશે અને તેઓની સમજ તથા અફલમાં વધારો કરશે. કોઈ પણ ગ્રહસ્થ હિંદુસ્તાનીએ પોતાના કુટુંબમાં એ કેતાબ વાંચાવવામાં કરી ફિર રાખવી નથી જોઈતી. બલકે એકીન રાખવું જોઈએ છે, કે એથી તેઓનું દિલ શીજશે અને એલમનો ફાયદો પણ હાંસલ થશે. આખી કેતાબમાં કોઈ મજમુન એવી નથી કે જે પાકીજ અને સલાહથી ભરેલી નહિ હોય, ઈઆ જીથી કોઈ એવા ફાયદા કે અસલ રવાજની તાલીમ નહિ મળતી હોય, કે જે અકસર કરી ઈસલામોની નજદીક એબથી દૂર અને નેકીથી ભરેલી હોય. મોહોમદ નજર એહમદની મોટી તારીફ એ વાતમાં છે, કે તેને રાસતીની તરફ એક નવા રસ્તો કાઢ્યો છે અને સાદી તથા સલીસ ઈબારતમાં ફાએદમદ તથા દેલચશપ લખાણનો નમુનો ખાજાએને વાસ્તે પેદા કરી આપ્યો છે. નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નરને એકીન છે કે ઘણા એક લોકો આ રીતની જલદીથી નકલ કરશે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સાહેબ મોહોમદ નજર એહમદને એક હજાર રૂપિયાનું ઈનામ અપાવવાને ખાસ ખુશી જણાવે છે. બલકે કદરદાનીની રાહ પોતાની ખાસ ગીરોથી એક ઘડીઆજ કે જે ઉપર ઘટતો લેખ કોતરીમાં આવશે તે અખશીસ કરશે. અને ઉમેદ રાખે છે કે આ ઈનામ મોહોમદ નજર એહમદને. ભરી દરબારમાં ઈનાયત કરવું. હુકમ આપ્યામાં આવે છે કે સરકારને માટે એની ૨૦૦૦ નકલો શીલા છાપ ઉપર મોથી સરસ છપાઈની જલદીથી છપાય, તથા મોહોમદ નજર એહમદને પરવાનગી છે કે બનાવનાર દાખલ એ કેતાબની કાપીરાઈતનો હક પોતે રાખે, તથા પોતાની તરફથી તે છપાવવાની ગમે તે ઘટતી તદખીર કરે. ઉમેદ છે કે એ કેતાબ ઘણી ફેલાવો પામશે, કાએકે એની અખારત સાદી, સરજ, દેશી જખાનો વાંચનારની નજરમાં ઉંચી અને નવીજ ઠપની જણાશે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર સાહેબની નજરમાં આ મુનાશેખ આવે છે, કે એ કેતાબને માટે પરીક્ષા લેનારી મોર્ડને બલામણુ કરવી કે એ પરીક્ષામાં દાખલ કરવાને લાયક છે, કેમકે આ મૂલકના લોકોમાં આલતા સાધારણ કીરસા અને વગર અર્થની હેકાએતો, કે જે ઘણુંકરી પસંદ કરવા જોગ નથી, તેને બદલે એ કેતાબ; કે જેની નાદર મજમુનોથી વાંચનારાએને માત્ર સલીસને મધુર ચાલુ જખાનથી વાકેશીઅત મળશે એટલોજ ફાએદો નથી, પણ ધરસં-સારના ખટલાની પણ એથી ઘણી વાકેશી હાંસલ થશે, તથા બેશક જેઓને પોતાની મુનાસેબના લોકો સાથે રાત દહાડો કામ પડે છે તેઓને દરરોજનો મામલો સમજવા, સમજવવાને પણ ધાસું સવળ થશે.

મેરા તુલ અરૂ સ.

આ ઉરડુ કેતાબના બનાવનાર મોલવી મોહામદ નજર એહમદ, પોતાની કેતાબના દીખાચામાં આ પુસ્તક બનાવવાના કારણમાં જણાવે છે કે—

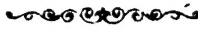
“જો કે આ મૂલકમાં ઝોરતોને પઠાવા લખાવવાનો રીવાજ નથી, તેપણુ મોટાં શહેરોમાં મોટાં ખાનદાનો અને ઉંચાં કૂળની અક્સર ઝોરતો કુરાને મજીદનો તરજુમો તથા મજહબને લગતા ફકરાઓ અને નસીહતોના ઉરડુ રીસાલાઓ વાંચે છે તથા વંચાવે છે. હું જોદાનો આબાર માનું છું કે હું પણુ દિલ્લીના એક એવાંજ કૂળનો આદમી છું.

“ખાનદાનના રીવાજ મુજબ મારી દીકરીઓ પણુ કુરાને શરીફ તથા તેના અર્થ અને કયામત નામું તથા રહેનીગત ઇત્યાદિ, ઉરડુ નાના નાના રીસાલા ધરમાનાં મોટાંમાયોથી શીખ્યાં. રાત દહાડો ધરમાં પઠવા લખવાની ચરચાતો ચાલુજ હતી. હું જોતો હતો કે અમો મરદોની દેખાદેખીથી છોકરીઓને પણુ શીખવા ઉપર એક જાતનો ઉત્ક્રષ્ટ છે, અને તે સાથે મને એ પણુ જણાવું હતું, કે એકલા મજહબનોજ અભિઆસ યચ્યાઓની હાલતને માફક નથી. ફકત એજ બાબદો તેઓની નજર આગળ રહે છે, તેથી તેઓના દિલોને કંટાળો તથા તેઓની તખીઅતને કચવાટ તથા જેહતમાં ઘટાડો થાય છે. માટે હું એક એવી ચોપડીની શોધ કરતો હતો કે જે ખસલતો અને નસીહતોથી ભરેલી હોય, તથા જેમાં એવા બનાવો દરસાવેલા હોય કે ઝોરતોને પોતાની જીંદગીમાં સામે આવનારા હોય. ઝોરતો પોતા ઉપરના બોહતાનો, જાહેલીઅત, અને આડા માર્ગને કીધે હમિશાં રંજ મુસીબતમાં ફસેલી રહે છે, માટે તેઓના એઆલોને સલાહ આપે અને તેઓના વહીવટને મદદ મળે તેવી તે ચોપડી હોય. વળી તે કોઈ એવી દિલપસંદ ઢપમાં હોય કે જેથી વાંચનારીઓનું દિલ કંટાળે તથા તખીઅત ધભરાએ નહિ. મગર તમામ કેતાબખાનું શોધી વખ્યો પણુ એવી કોઈ કેતાબનો પત્તો મુતલક મખ્યો નહિ, ત્યારે મેં “આ કીરસા” ના વિચાર બાંધ્યા, ને પ્રથમ અકબરીનો અહેવાલ રચ્યો. છોકરીઓને તો ગોયા

તે પોતાનો ઝારાકજ થઈ પડીયો; તેથી દરરોજ ચોપડી પૂરી કરી આપવાની માગણી કરવા લાગી. એથી મેં અમગરીનો અહેવાલ પણ પૂરો કીધો. એમ કરતાં ધીમે ધીમે એ ચોપડીની સરસા મોહિલામાં થવા લાગી, ને કેટલીએક ઝોરતો તે સાંભળવા સારું આવવા લાગી, જેણે સાંભળ્યું તે શી છ ગઈ. કેટલાંએક મોટાં મોટાં ઘરોમાં ચોપડી મંગાવી. કેટલાંએકે એની નકલો લેવાની આહુશ કીધી. એ દરમીયાન મારી વડી દીકરીનાં લગ્ન કીધાં અને મોટી કીમતના ઘરેણાને બદલે, એ કેતાબ મેં તેને પહલામાં આપી. તેણીને સાસરે પણ એ કેતાબની ખૂબ વાખવાખી થઈ. જ્યારે મેં જોયું કે એ ચોપડી ઝોરતોને માટે ઘણી ફાયદા ભરેલી છે અને તેણીએ એને સારીપઠે દિલ લગાડી વાંચે છે તથા સાંભળે છે, ત્યારે એને મેં વાચખૂણાની મદદ સાએના ઉરેકટર સાહેબની મારફતે સરકારમાં મોકલી, સરકારની કદરદાનીએ તો મારી આબરૂ અને આ ચોપડીની કીમતને એટલી તો વધારી કે તેનું બપાન થઈ શકવું નથી. હું તો દિલભાવતી પોતાની મુરાદ અને મહન-તનો બદલો પામી ચૂક્યો છું.”

ફરજંદોને સૂચના.

જો આદમી દુનિઆની હાલતપર કાંઈખી વિચાર નથી કરવું, તો તેના કરતાં વધારે અમાની ખીજું કોઈ નથી. વિચાર કરવાને હાયક દુનિઆમાં હજારો બાબદોછે; પણ તેમા સરવેથી સરસ અને સરવેથી અગતની બાબદ તે આદમીને હાલછે. વિચારવું જોઈએ કે જ્યારથી આદમી પેદા થાયછે, ત્યારથી મરવા સુધીની જીંદગીમાં તેને શું શું બાબદો સામે આવેછે, તથા કેવી રીતે તેની હાલત બદલાતી જાયછે? મનમાનની જીંદગીમાં સરવેથી મારો વખત બચવોજોઈએ. એ ઉમરમાં આદમીને કોઈપણ તરેહની ફિકર રહેતી નથી. મા અને બાપ ધણીએક મોહાવત અને જ્યારથી તેને પાજોછે, તથા જ્યાંસુધી બનેછે ત્યાં તલક તેને સુખ આવેછે. ફરજંદના મારાં બાવાં, અને મારાં પેહરવાથી મા બાપને ખુશી ઉપજોછે; બલકે ફરજંદના સુખને વાસતે મા બાપ પોતાની ઉપર જોહમત અને દુખ બેચી લેછે. મરદ બાપ બનવા પછી મહેનત કે મજૂરી કરી કમાયછે. કોઈ ધંધો, કોઈ વેપાર, કોઈ આકરી કરેછે. મતલબ કે જેમ બની આવેછે તેમ ફરજંદની આશાએશને વાસતે પૈસા પેદા કરેછે. તેમજ આરતો જોએ મા બનેછે, તેઓ આગર બાપની કમાઈ ધરના અરચને બસ નથી પડતી તો પોતેપણ પૈસા પેદા કરવાને વાસતે કેટલોએક વખત મહેનત કરેછે. કોઈ મા લોકોનું સંવેછે, કોઈ સ્કતરના ગોશા વીંટાજોછે, કોઈ ટોપીઓ વેતરેછે. તેમાં કોઈ દુખની મારેલી તો રૂંટિઓ કાંતી, ઇઆ ધંડીમાં દળી, ઇઆ રાંધવાની ચાકરી કરીને પોતાનાં બચ્યાંઓને પાજોછે. ફરજંદ ઉપરની માયા મા બાપને જે હાયછે, તે કદિ દેખાડવાની કે બનાવટની હોતી નથી પણ સાચી અને ખરા દિલની હોયછે. મહામાની બોદાતાલાએ ફરજંદની મમતા મા બાપને એવી લગાડીછે કે ફરજંદો તેથી પરવરશી પામે. શરૂઆતમાં બચ્યાં અશકત અને પરવશ હોયછે. નથી ચોલી જાણતાં કે નથી સમજતાં, નથી ચાલી શકતાં કે નથી કરી શકતાં. આગર તેવી હાલતમાં મા બાપ માયાથી તે ફરજંદોને પાળતે નહિ તો એ બચ્યાં જુએ મરી જતે. ક્યાંથી તેમને શેટલી મળતે, ક્યાંથી તેઓ કપડાં લાવતે, અને કેમ કરી મોટાં થતે? ફક્ત આદમી ઉપરજ એવી બંધી નથી. જનવરોમાં પણ બચ્યાંની મમતા ધણી કડાણુછે. જુઓ મરઘી પોતાનાં બચ્યાંઓને કેવી રીતે પાજોછે! મારો દહાડો તેઓને પાંખોમાં દાખી બેસી રહેછે, અનાજનો એકપણ દાણો મજોછે તો તે પોતે નથી ખાતી ને બચ્યાંઓને બોલાવીને ચોંચમાંથી તેઓની આગળ મૂકેછે. આગર જો બલીર કે બિલાડી તેનાં

અરવ્યાંને મારવા આવેછે, તો તે પોતાના જીવની દરકાર છોડી દઇ બડવા ધમ્મા મરવાને સામે થાયછે ! મનન્ય એકે માયાપને એ ખાસ મોહોબત ખો-દાએ ફૂંકત એટલા માટે આપીછે, કે અવ્યપણુમાં અચકત અરવ્યાંને જે જરૂરનું છે તેથી તે અટકી નહિ રહે, બલકે બૂખની વખતે ખાણું, તરસની વખતે પાણી, સરદીથી અવવાને ગરમ કપડાં અને હરેક તરેહની આરામની ચીજ ઘટતી વખતે તેને મળી આવે. અજમાએશથી આતો જાણીએ છીએ કે એ ખાસ મોહોબત જ્યાંસૂધી અરવ્યાંએને જરૂર અને હાજત હોયછે ત્યાં સૂધીજ રહેછે. જ્યારે મરથીનાં અરવ્યાં મોટાં થાયછે ત્યારે મરથી તેમને પાંખમાં ઢાંકી રાખવું છોડી દેછે, ને જ્યારે તે અરવ્યાં ચરી ફરીને પોતાનું પેટ પોતે ભરી લેવાને શકિતવાન થાયછે ત્યારે તે તેમને કાંઠપણુ મદદ નથી કરતી. બલકે જ્યારે ધણું મોટાં થાયછે ત્યારે તેને એવી રીતે મારવા દાડેછે કે ગોયા તે તેમની મા નહિ હોએ. એજ માફક આદમીના માયાપોનો પણ હાજ છે. જ્યાંસૂધી અરવ્યું ધણું નાનું છે ત્યાં તલક મા દૂધ પાયછે, તેને ગોદમાં બધું ફરેછે, પોતાની ઉંઘ વેચી હોંચકા નાંખીને સુત્રાડેછે, પણ જ્યારે અરવ્યું ખીચડી આધાજોગ સમજદાર થયું તો મા તેને દૂધથી ખીલકુલ છોડાવી દેછે. જે દૂધ વરસો સ્વધી પ્યારથી ધવાડતી હતી, તે હવે કઠણાઈ અને ફરપણાથી પીવા નથી દેતી. ધાવણાને કડવી ચીજો લગાડેછે, ને જે અરવ્યું ધાવવાની જીહીત કરેછેતો તેને મારેછે, અને ધમકાયેછે. થોડી મુદતઆદ અરવ્યાંએનો હાજ એવો થઇ જાયછે કે તેને કેડે લેવું પણ માને અકારું થાયછે. શું તમોએ તમારાં નાના ભાઇ બેનેને એ બાબદમાં માર આતાં નથી દીકાં? કે જેઓ માની કેડેથી ઉતરતાં નહિ હતાં, ને મા યુસ્સાથી કહેતી કે “કેવું હકીલું છોકરું છે, કે કેડેથી ઉતરવું નથી.” એ ઉપરથી એમ નહિ સમજવું કે માને માયા રહી નથી. પણ દરએક પાયરીએ એક ખાસ તરેહની મોહોબત હોયછે. ફરજંદનો હાજ હમથ એકસરખો નથી રહેતો. આને દૂધ પીવું છે, કાલે ખાવા લાગ્યું છે, પછે પગે ચાલવા શીખ્યું છે. જેમ જેમ અરવ્યું ઉમર વધેછે તેમ તેમ તેના પ્રમાણુ મુજબ મોહોબતનો રંગ પણ બદલાતો જાયછે. છોકરા અને છોકરીઓ પઠવા કે લખવા શીખવાને વા-સતે કેવો અને કેટલો માર ખાયછે, જોકે નાદાનીથી અરવ્યાં તે સમજતાં નથી પણ મા બાપના હાથથી જે કાંઈ સખતી પહેચિતે તે અચિત કરી અરવ્યાંના પોતાના ફાયદાને મારેજ છે.

દુનિઆમાં તમને મા બાપથી જીદાં થઇને ધણા દિવસ જીવવું છે. કોઈના પણ મા બાપ સદાકાલ જીવતાં રહેતાં નથી. મારાં ભાવેગનાં છોકરા છોકરી તે છે કે જેઓ મા બાપના જીવતાં જીવત એવો અદબ તથા એવો ધંધો શીખ્યાં હોએ કે જેથી તેઓની તમામ જીંદગી સુખ અને આરામમાં ગુજરે. તેમજ પૂરાં હિલુભાગ્યનાં ફરજંદો તે છે કે જેઓએ મા બાપની

જીંદગીની કદર નહિ ખૂજી, અને જે આરામ મા આપની દાનતથી તેઓને મળવું તે અકારત કીધું; અને એવા સારા નચિંતાઈ બરેલા ને બેફિકરીના વખતને સુસતી તથા રમત ગમતમાં ગમાઓ; તથા આખી ઉમર રંજ સખતીમાં કાપી; પોતે દુખી રહ્યાં, ને મા આપને પણ પોતાને લીધે આપદમાં નાંખ્યાં. ઉપર કહ્યું તેવાં મરવા ઉપરજ કાંઈ મુકરર નથી, લગન વેહવા થયા પછી પણ ફરજદો મા આપના જીવના જીવત છૂંકાં થાયછે. જ્યારે ફરજદો જીવાન થાયછે ત્યારે મા આપે જઈક થઈ ફરજદના મોહોતાજ બનેછે. જઈક થવા પછે ફરજદોને મા આપથી મદદ મળતી તો કમ હોવી જોઈએ; સામી તેઓએ મા આપની ચાકરી તથા મદદ કરવી ફરજછે. માટે છોકરા અને છોકરીઓએ ખચિત કરી વિચારવું જોઈએ કે મા આપથી જીવદાં થયા પછી તેઓની જીંદગી કેમ કરી ચુકરશે.

દુનિઆમાં સૌથી બારી જોળો મરદોને માયેછે. આધાનું, કપડાં અને દરરોજના ખરચની સરવે ચીજો પૈસાથી હાંસજ થાયછે; ને સરવે ખટરાટ પૈસાનોજછે. ઐરતોને વાસતે તો ખુશી બરેલુછે કે ઘણું કરી તે કમાવા અને પૈસો પેદા કરવાની મેહેનતથી બચી જાયછે, પણ જીવો મરદ કેવી કેવી સખત મેહેનત કરેછે. કોઈ બારી જોળો માયે ઉઠાવેછે, કોઈ લાકડાં વેહેછે, કોઈ સોનાર, લોહાર, ધાતુગર, કસારો, કુંડળગર, સોનું કુટનાર, કુંબકી મારનાર, તારકસ, ઢોળ ચઢાવનાર, જડીયો, વણકર, શીલીગર, ખતીઓ, હુકા ખનાવનાર, મીનાકાર, કજઈગર, ધૂળધોયો, સિકલગર, આરસી ખનાવનાર, જરદોજ, મગીહાર, નાળખંદ, નંગખનાવનાર, કલાખટ્ટ કરનાર, સરહાંણુ ખનાવનાર, ધાતુ કાડનાર, ઢાલી, સુતાર, ખરાદી, નાજિયરવાળો, કંગઈ ખનાવનાર, વાંસકોડો, કાગડી, જીવહીયો, રકુગર, રંગરેજ, છીની, પાથડી ખાંધનાર, દરજી, હુકાનળી ખનાવનાર, મોચી, મોહોરકંદ, ઢાંડકોડો, મીસતરી, ડબગર, કુંભાર, હલવાઈ, તેલી, તંબોળી, રંગારી, અનારી, ધાંધી ઈત્યાદિ જે ધાંધાદારીછે, તે સરવેના કામોમાં એકસરખી જોહમતછે, ને એ તમામ મેહેનત પૈસા કમાવાને માટે મરદ સેહેવેછે તથા ઉઠાવેછે, પણ એ કહેવાથી એમ નહિ સમજવું કે ઐરતોએ ખાવા અને સુવા સિવાએ દુનિઆનું કાંઈ કામ કરવાનું નથી ! ખરેછે કે ઘર સંસારનું સરવે કામ ઐરતો કરેછે. મરદ પોતાની કમાઈ ઐરતો આગળ લાવીને મૂકેછે, અને ઐરતો પોતાની અકબતથી તેને એવા ખંદોખરત અને સલુકથી ઉઠાવેછે કે સુખની સાથે આખર ઇજાન ઉપર એકે સખુત આવવા નથી દેતી. અવે બારીકીથી જોઈશું તો જ્યાંજ્યાં એક પૈડું મરદનું અને એક પૈડું ઐરતનું હોવું નથી ત્યાંજ્યાં દુનિઆની ગાડી ચાલી ચકતી નથી. મરદોને પૈસો પેદા કરતાં એટલા વખત નથી ખચતો કે તે ઘરના નાના નાના કામોમાં રોકે.

આ છોકરાઓ, એવું શીખી કે માટીડા થયા પછે તે તમને કામ આપે અને આ છોકરીઓ, તમે એવો હુબર હાંચલ કરી કે ઓરત થયા પછી તમને તેથી ખુશી અને કામદો થાય. ખરૂં છે કે મરદ સાથે સરખાવતાં આદાએ ઓરતોને કાંઈએક કમજોર પેદા કીધેલીએ ખરી; પણ હાથ, પગ, કાન, આંખ, અક્ષત્ર, સમજ, યાદ, એ સરવે મરદની ખરાબરજ ઓરતને આપેલું છે. છોકરાઓ એજ ઇંદ્રિઓથી કામ લઈને કામેલ, કાજેલ, હકીમ, કારીગર, ઇંધાદાર અને હરેક બાબદમાં પહેલેલા તથા હુબરમંદ બને છે. ત્યારે છોકરીઓ પોતાનો વખત ઠીંગલાં એલવામાં તથા કહાણીયો સાંભળવામાં ખોઈ અપટ રહે છે. જે જે ઓરતોએ વખતગી કદર ખૂણ અને વખતને કામકાજમાં રોકાયે છે, તે મરદની માફક દુનિઆમાં નામવર અને પ્રખ્યાત થઈયે છે. જેમકે નુરજહાન બેગમ, જેબનનેસા બેગમ, ઇઆ હાલગી તવાબ સેકંદર બેગમ, અથવા અંગરેજોની શાહાબદી માહારાણી વીક્ટોરિઆ. આ ઉપર કહેલી ઓરતોએ એક નાઇલાં જેવાં ઘરનો કે કામીલાનો નહિ પણ આખા મુત્રક અને જહાનનો બંદોબસ્ત કીધે છે. કેટલીએક નાદાન ઓરતો એમ વિચારે છે કે “ ઘણું શીખીને શું મરદોની માફક મોજવી બનવું છે ? ને એમા મહેનત કીધાથી શું કામદો છે ? ” પણ એમ નહિ, જે ઓરતો વધારે શીખીએ તેઓને તેથી જ્યાદે કાવદો પણ મળેલાજ છે. અમે કપૂલ કરીએ છીએ કે ઘણો માભારત એલમ ઓરતોએ શીખવાની કુરજ નથી પણ જેટલો જરૂરનો છે તેટલોખી ઘણુંકરી ઓરતો હાંચલ કયાં કરે છે ? થોડામાં થોડું પોતાની ભાષા શીખી યેવી એતો ઘણું જરૂરનું છે. અગર એટલું પણ નથી આવડતું તે બેશક તેને નામોશી જેવું છે, તથા પોતાના ઘરની વાત પારકાને જાહેર કરવી પડે છે, ઇઆ તે ધુવી રાખીઆથી નુકસાન થાય છે. ઓરતોની વાતો ઘણુંકરી ખાનગી અને જાજ ભરેલી હોય છે પણ પોતાની મા બેનને કદી તે જાહેર કરવાની જરૂર પડે છે, ને એવું બને છે કે તે વખત ઉપર મા બેન ઘણું દૂર હોય છે તે એવી વેળાએ ઇઆતો જાજને છોડવી પડે છે ઇઆ નહિ કેવાના સખબથી નુકસાન ખમવું પડે છે. પઠવા વાંચવા કરતાં લખવું કાંઈએક મુશકેલ છે પણ જે કોઇ ચોપડીમાંથી રીજ ચાર લીટીઓ નકલ કર્યા કરે અને તેમજ પોતાના દિલથી ઉપજવીને લખ્યા કરે તથા એ બાબેની સજાહ પૂછવા કરેતો, જરૂર કરી થોડા મહિનામાં તે લખવાનું શીખી જશે. ખચીત કરી શોભઇતા દસકતની જરૂર નથી. લખવું એ પણ એક હુબર છે, જે અગતની વખતે ઘણો કામ આપે છે. અગર લખાણ જૂલ ભરેલું હોય અથવા દસકત બેટાજ અને બેટપ લખાએતો તેથી બેદિલ થઇને લખવું માંડી વ.જતું નહિ, કોઈપણ કામ શરૂઆતમાંજ સારું થતું નથી, અગર કોઇ મોટા કામેજને એક ટોપી વેતરવા અને સીવવા આપો, જેણે કોઇ દહાડો તે કામ કીધેલું નથી તે જરૂર ટોપીને તે ખીગાડી નાખશે. એક દાખલો

લ્યો કે ચાલવું હાલવું ને હમણાં તમને આટલું સેહેલું લાગેછે, ને વગર હરકતે અહિંથી તહિં દોડતાં ફરોછો, પણ કદાચ તમને યાદ નહિ હશે કે એ તમે કેટલી મુશ્કેલીથી શીખ્યાછો ? તમારાં માંબાપ અને વાલીઓને સારી પેઠે યાદછે કે પેહેલાં તમને ટેકા વગર ખેસતાં પણ નહિં આવડતું હતું, જ્યારે તમને કેટલી ઉતારી નીચે ખેસાડતાં ત્યારે એકજણ પકડી રહેવું, ઇચ્છા તકી-આનો ટેકો કરી આપતાં હતાં ! એ પછે તમે ફસડીયાં મારવા શીખ્યાં, પછે ઢાલીયો પકડીને ઉભું રહેવા લાગ્યાં અને જ્યારે તમારા પગ વધારે મજબૂત થયા ત્યારે ધીમે ધીમે ચાલતાં શીખ્યાં, તેમાં પણ સેંકડો વખત તમને ડોકર લાગતી ને દરરોજ તમે તૂટી પડતાં હતાં. આવે તેજ તમે છો કે ખોદાના ફજજથી આને ખેઘડક દોડોછો, ફરોછો ? એજ મુજબ એકવાર લખવું પણ આવડી જશે. એથી અગર તમને છોકરાઓના નેવું સાઈં લખવું નહિ પણ આવડે તોપણ જરૂર જોાયતો આવડશેજ, ને એટલી મુશ્કેલીતો નહિ રહેશે કે ધોભીનાં કપડાં, કે દળનારીની દળાઈને વાસને દીવાલપર કાપા ખેંચવા ઇચ્છા કાંકરા કે પથરા ગણીને રાખવા પડે. ધરતો હિસાબ કેતાબ અને લેણદેણ મોઢે યાદ રાખવું ઘણું મુશ્કેલછે, ને આને મરદાની એરી આદત હોયછે કે ને રૂપિઆ પૈસા ધરમાં આપેછે તેનો હિસાબ પૂછ્યા કરેછે. અગર મોઢા ઉપર યાદ નહિ રહીતો મરદને શક પડેછે કે એ રૂપિઆ કયાં ખરચ્યા ? નથી નકામો પોતપોતામાં કાંકામ ને કછુઓ ઉડેછે. અગર ઝોરતો એટલું લખવાનું શીખીલે કે પોતાનેજ સમજવાને બસ થાય, તો તેટલું પણ કેવું સાઈંછે ?

લખ્યા પછા ઉપરાંત, સીવવું બરવું તથા રાંધવું સીંધવું એ બંધો હુબર હરેક છોકરીને શીખવો જરૂરછે. કોઈ આદમીને આ વાતની ખબર નથી કે આવતા વખતમાં તેની સામે કેવો ખતાવ આવી ઉભો રહેનારછે. મોટા અમીર અને મોટા દોલતમંદો એકાએક ગરીબ અને હાજતમંદ થઈ જાયછે. અગર કોઈ હુબર હાથમાં હોયછે તો તે જરૂરની વખતે કામ આવેછે. આ એક જાણીતી વાતછે કે, આગલા વખતના પાદશાહો દોલત અને દબદબો છતાં જરૂર કરીને કોઈ હુબર શીખી રાખતા હતા, કે ને મુસીબતની વખતે કામ આવે. યાદ રાખજો કે દુનિઆની કોઈ હાલત બહુસો રાખવા જોગ નથી. મોટે આને તમને આરામ અને ફરસુદ હાંચજછે તેટલે ખોદાના શુકર કરો કે તેણે પોતાની મેહરબાનીથી આપણા ઘરમાં ખરકત ને ફરાગત આીછે, પણ એમ કહેવાની મતલબ એની નથી કે તમે એ આરામની કદર નોકરો ઇચ્છા આવતા વખતને વાસતે પોતાને એવું ધારી નંચિંત રાખો કે એ આરામ હમીને હમીશાં હાંમલ રહેવાનો. સુખના દાહાડમાં કેટલીએક ચોકસ આદતનો માહાવરો રાખવો જરૂરછે; અગરએ ખોદાએ તમને નોકર ચાકર પણ આપ્યા હોય તે છતાં પણ તમારે પોતાની આદતને બગાડવી નહિ જોઈએ. કદાચ ખોદા ન કરેને તમારી એ

મોટાઇ જતી રહેતો એ આદત ધણી કામ આવશે. પોતે ઉડીને પાણી નહિ પીવું ઇઆ નાના નાના કામોમાં ચાકરો ઇઆ નાના ભાઇ ખેતને મહેનત આપવી ને પોતે એવી બનીને બેસી રહેવું, એ ધણું નામુનાસેવ અને આદતને ખગાડવાની નિશાનીછે. માટે તમોએ પોતાનું સરવે કામ પોતે કરવું જોઇએ. ખલકે તમે હોશિઆરી અને ચાલાકીથી રહેતો પોતાનું કીધા ઉપરાંત ધરનાં ધણાંએક કામ તમે ઉઠાવી શકો. જે તમે થોડી થોડી પણ મહેનત કરતાં રહેતો પોતાની માને ધણીએક મદદ, ને ઠેકા કરી શકો. પોતાથી બનવું કોઇ એવું કામ છોડી દેશો નહિ કે જે મા પોતાને હાથે કરે ઇઆ બીજાંએને તેને વાસતે ખોલાવતી અને મહેનત આપતી ફરે.

એ મારી પ્યારી દીકરીઓ, રાતના જ્યારે સુવા જાઓ, ત્યારે પોતાનું ખીજાનું પોતાને હાથે ખીજાવી દ્યો, ને સવારના સકાળે ઉડીને તે વાળી ઉચ્ચકી તેને ઘટતી જગાએ મૂક્યા કરો. તમારાં કપડાંની ગાંસડી તમારા કબજામાં રાખો. જ્યારે કપડાં ખદલવાની જરૂર હોય ત્યારે ફોટું ઇઆ ઉપડું પોતાને હાથે દરસ્ત કરો. મેલાં કપડાંની જતન કરો. જ્યાં સૂચી ધોભણુ કપડાં લેવા આવે ત્યાંસૂચી તેને એજાહેદાં રાખો. અગર કપડાં ખદલી મેલાં કપડાં ઉચ્ચકી ઠેકાણે નહિ મૂકશો તો કદાચ ઉંદર કરડશે ઇઆ પડ્યાં પડ્યાં વધારે મેલાં થશે, ને ધોભણુથી તે મારાં ધોવાઈ શકાશે નહિ. વળી ભીંગી જમીન અને પરીનાથી હવાએજાને લીધે, તેમાં ઉવેઇ લાગુ પડશે. ધોભણુને પોતાનાં મેલાં કપડાં પોતે જોઇને આપ્યા કરજો; ને જ્યારે ધોઇને લાવે ત્યારે તમે પોતે જોઇને લેવા કરજો, કે કોઇ કપડું એણું કરી ઇઆ કેથેથી ફાડી લાવી નહિ હોય, અથવા કેથે ડાઘડૂઘ બાકી રહી નહિ ગયો હોએ. એવી રીતે જ્યારે તમે પોતાનાં કપડાંની ચોકસી રાખશો તો તમારાં કપડાં ખૂબ સાફ ધોવાયા કરશે, ને કોઈ કપડું એવાશે નહિ. જે ધરેણું તમે પેહેરી રાખતાં હોય તેમાં મોટી કીમતના જે દાગીના હોય, તે સુતા આગમચ અને સવારના ઉઠો તારે તેપર નજર કરજો કે સરવે સજામતએ કે નહિ. ધણીએક બેખબર ઓકરીઓ રમતાં ફૂદતાં જણુસ નાંખી દેએ, તે કેટલાએક દહાડા ગયા પછી તેને જણાયએ, કે બાળી ગુમાઇ ગઇ, છલું નીકળી પડ્યું, તેટલે તો ધરમાં કેટલાએક વખત ત્રાડું દેવાઇ ગએલું હોય, ત્યારે ક્યાંથી જણાય કે જરા જેટલી ચીજ ક્યાં જતી રહી ઇઆ કઇ જગાએ મોટાડામાં ડટાઈ ગઇ? પાછળથી તે ગાર્ફજ ઓકરીઓ જણુસને વાસતે અફસોસ કરી રડેએ, ને તમામ ધરને સોધાસોધમાં હેરાન કરી નાંખેએ. જ્યારે મા બાપ જાણેએ કે એ ઓકરી જણુસની સંભાળ રાખતી નથી, ને આઇ નાંખેએ ત્યારે તેઓ પણ અફસોસ કરેએ. તમારે હમેશાં વિચાર રાખવો જોઇએ કે ધરના કામોમાં તમારે લાએકનું કયું કામએ. ધણું કરી નાના ભાઈ

બેના રડતાં અને મમત કરતાં હોય છે, તેને તમે સંભાળી શકો તો માતાને તે-
ઓ જેહમત નહિ આપે. માહું ધાવરાવવું, તેના આધા પાણીની ખપ્પર રા-
ખવી, કપડાં પહેરાવવાં, એ સરવે કામ તમારે લાયકનાં છે, ને જો સહાયતો તમે
કરી શકો, પણ જો તમે ભાઈ બેના સાથે મરાયા કરો છતાં મમત કરો તો
તમે પોતાને હાથે પોતાની વફર પુચ્છો છો તથા માતાને સુખ આપવાને બંધ
વધારે ઈભ આપો છો; તે ધનું કામકાજ જીએ કે તમારી પંચાતી ચૂકવ્યા કરે ?

ધરમાં જે આણું પહેલે તેને એવી મતલબથી જોયા નહિ કરીએ કે ક્યારે
રંધાઈ રહેશે, અને ક્યારે ખાવા મળશે. ધરમાં જો કૂતરાં કે ખિલાડાં કે
ખીજાં કોઈ જનવર પળતાં હોય, ને તે જો પેટ ભરવાની આશાથી ખાવાને
હનતેજર રહેતો તેમાં કાંઈ અન્ય જીવું નથી. પણ તમારે તો દરેક વાતમાં
એવું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ગોસત કેવી રીતે પકાવ્યામાં આવે છે, નીમક કે-
ટણું નાંખે છે ઇત્યાદિ. તમે જો હરેક આણાને ધ્યાનથી જોયા કરો તો ભર-
સો છે કે થોડાજ દિવસમાં તમે રાંધવાનું શીખી શકશો, ને તમને એ હુબર
આવડી જશે; જે હુબર દુનિઆના તમામ હુબરોમાં સૌથી વધારે અગત્યનો છે.
સાધારણ આણા ઉપરાંત તરદુદના કેટલાંએક આણાની રીતિ પણ શીખી લેવી
જોઈએ. આવા ગયાની મેજબાનીમાં હમેશાં તરેહ તરેહના આણાની
જરૂર પડે છે. કવાખ, પલાવ, મીઠા ચાવલ, જરદો, મસાલો ભરેલી ચટણી,
મુરખ્ખો, દૂધપાક, એ સરવે સ્વાદદાર અને તરદુનું આણું છે. તે હરેકની
ખતાવટ યાદ રાખવી જોઈએ. કેટલીએક વાણીમાં જાણ તરદુદ હોતી
નથી પણ તેને સ્વાદદાર પકાવવામાં તારીફ છે, જેમકે માછરી, કારેલાં ઇત્યાદિ.

સીવવું એ કાંઈ ઘણું કઠણ કામ નથી. વેતરવામાં અકલ ખરચવી જો-
ઈએ છે ખરી, ને તેને દિલ લગાડીને સમજી લેવું ઘણું જરૂરનું છે, ઓરતોને
ખરનાં સરવે જાતનાં કપડાં વેતરવાંતો અગત્ય કરીને પહેલાં શીખી લેવાં જોઈએ.
હમે કેટલીએક બેવફૂર ઓરતોને જોએલી છે કે પોતાનાં કપડાં લઈ ખીજી ઓ-
રતોની પાસે વેતરવા માટે ધક્કેલા ખાયા કરે છે, અને જરાજેટની વાતને
લીધે ખીજાંઓની ખુશામદ કરતી કરે છે. મરદોનાં કપડાંમાં અંગરખાં કાંઈ-
એક મુશકેલ છે, પણ તમે જો તમારા ભાઈઓનાં અંગરખાં વેતરી કરાંતો જે
સાર અંગરખાં વેતરીથી તે સમજમાં આવી જશે.

હોકરીઓ શરમને મારે મોટીતો નથી મોલતી, પણ દિલમાંતો જાણે છે
કે કુંવારા પણાના (મહિઅરે રહેવાના) થોડા દિવસ કાંઈ ઓરજ છે. આખર સાસરે
જવું છે. લગન પછી (સાસરે ગયા પછી) ખીલકુલ નથી તરેહની હુંદગી
યુજારવી પડે છે. જેમકે તમે મા, મમાઈ, માસી અને કપીલાની તમામ
ઓરતોને જીએ છો. મહિઅરે રહેવાનો વખત ઘણો થોડો છે. ને એ વખ-
તનો મોટો ભાગતો નાદાનીમાં યુજરી જાય છે અને હુંદગીનો મોટો પાહા-

ડો તો હજી સંમિ આવનાર છે, કે જે તરેહ તરેહના કુથલા અને જાત જાતના બખેડાથી ભરેલો છે, અથવા તમે વિચારો કે તમે કોઈ એવી ઉંચે ઉપાડેની છોકરી તો નથી કે લગન પછી તમોને કોઈ જીવન જાતનું નસીબ મળી જાય. જેમ દુનિયા જાહાનની વહુ દીકરીઓને હોય છે, તેવું જ તમારે માથે પણ આવશે. ત્યારે ધ્યાન ધરી જોવું જોઈએ છે, ઐરાત જાત કેવી રીતે જીવે? યુગરે છે? લગન પછી તેઓની કેવી રીતે મજાત હોય છે? મરદ તેનો દરજ્જો અને આતરદારી કેવી રીતે કરે છે? કેટલાંએક ચોકસ લોકોની હાલત ઉપર નજર ના કરશો. જેવી કે કેટલાંએક જગાએ સંજોગથી, જોઈએ તે કરતાં પણ ન્યાદે પ્રીતિ હોય, ઇત્યા ઐરાત મરદને માથેની થઈ હોય, ઇત્યા કંઈ જગ્યાએ ખડા ખાસદુ આલવું હોય, ઇત્યા ઐરાતની આખર પીલકુજ ઉડી ગઈ હોય, એ વાતો જીવી જાણવી, તમારે તો દેશના સાધારણ લોકોના રેવાજ અને ચલણ જોવાં જોઈએ. એ સાધારણ રેવાજ જોતાં હોવાને તો ઐરાતોની કશી ખૂબ કદર નથી દીસતી. લોકોએ તેઓને “કમચકલી” નો ખેતાબ આપેલો છે. મરદો વારેવાર “તીરીઆ ચરિત્ર” અને “તીરીયા હટ” ખાલતા ફરે છે. મરદો ઐરાત જાતને ખેવકા જાણે છે, અને કહેવત છે કે “ઘોડા, સ્ત્રી અને તલવાર” એ ત્રણથી કોઈએ વફાઈ જોઈ નથી. એક કવિએ કવિતામાં પણ તેમની બધી કીર્તિ, -

“અગર નિક જુદી મરંજમે જંત,

“જનારા મજંત નામ જુદી, નજંત.”

“અગર ઐરાતનું છેવટ સારંજ હોતે, તો ઐરાતોનું જે “જંત” (માર) નામ છે તેની જગ્યાએ “મજંત” (નો માર) કરીને હોતે.” (એટલે ઐરાતો કસુર વાળી ને કમચકલી છે તેથી જ તેઓને “માર” નું નામ આપ્યું છે) એ મરવે વાતો તો ચોપડીઓમાં લખેલી છે. અથવા આપણે સંસારમાં જોઈશું તો ધરના ઇસકાળા ઉપરાંત દુનિયાનાં કોઈ નવાઈનાં કામે ઐરાતોથી લીધામાં નથી આવતાં, ઇત્યા કોઈ ઉમદા કામની સલાહ અને મસલહતમાં ઐરાતોનો ભાગ નથી લેવું. જે ધરેમાં ઐરાતોની ઘણી આતરદારી તથા ઘણી ઇજાત હોય છે ત્યાં પણ જો ઐરાતોને કોઈ પૂછ્યામાં આવે છે તો માત્ર એટલું જ કે “કેમ બાઈ આજે શું તરકારી નાખ્યામાં આવશે? છોકરીને વામતે યુંથેલો જોડો મંગાવશે કે દોહોડા હાંસીઆનો? સોપારી માંગવંદી લેશે યા જાણ? જરદો પૂરખી લેવો પસંદ છે કે અમાનતખાની? રજાને પીળી ધારી જોઈશે ઇત્યા સુરમઈ રંગની?” આવી વાતો સિવાય કોઈની ઐરાત દેખાડી આવશે, કે મરદોએ મોટાં મોટાં કામોમાં કદી તેઓની સલાહ લીધી છે? ઇત્યા કોઈ મોટું કામ તેણીના હાથમાં સોંપ્યું છે? ત્યારે આ ઐરાતો શું તમોને એવી હિલુપસતી સાથે જીવવું નાખુશ નથી આવવું? અને શું પોતાની ખેતેતેખારી અને ખેઈજતી પર તમોને અફસોસ નથી હોતો?

શું તમને એટલી ઉલટ નથી આવતી, કે મરદોની નજરમાં તમારી ઈજત વધે ? પણ અરેહિ કે તમે તમારે હાથે તમારો વફર જોઈ નાખ્યોછે. તમે પોતેજ કારણ આપી મરદની આંખ આગળ નીચી પડીઓછો. તમારામાં કામિલીઆત હોતે તો, મરદો તમને કેમ કરી ગુસ્સા ગણતે ? મુશકેલતો એજ છે કે તમે ફક્ત દાણ રોટલી પકાવવા, અને ફાટું તૂટું સીઆમાંજ પોતાની ખડાઇ સમજોછો. ત્યારે જેવી તમારી લયાકત છે તેવીજ તેની ખૂબ છે ! તમારી હાલની આલુ હાલત, જેમાંની એક મૂરખાઇ, એક મફર, તથા ખેવફા-ઇ છે, તે ઉપરથી અગર દુનિઆ ભરના એલજમ તમે ઉપર લગાડયામાં આવે તો વાજેખ, અને દુનિઆ ભરની ખુરાઈઓ તમારે કહાડયામાં આવે તો વાજેખી બોલાએ.

માટે એ ઝોરતો, તમે મરદોનાં દિલ બેહલાયો, તેઓની હુંદગીને તમારી ખુશીની પુંજી ગણો, તેઓની આંખોને વખતનો આગ કરી જાણો, તેઓની આનંદી વધારનારી, ને તેઓના ગમને દૂર કરનારી થાઓ. અગર તમારાથી મરદોનાં મોઝાં કામોમાં ભાગ અપાએ, અને તમારામાં મોઝાં કામો બજવાનાં સબક હોયતો, મરદ તમારા હાથ ધોઈ ધોઇને વીએ, અને તમને પોતાના મિરના તાજ બનાવી રાખે. તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો ગમ-ખાર, તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો સજાહ આપનાર, તમારા કરતાં વધારે સારે તેઓનો ખેરખાહ બીજો કોણ હોય ? મગર મોઝાં કામો કરવાની આવડ તમારામાં ક્યાંથી હોય ! ધરની ચોપટ દીવાલમાં તો તમે જાણે કેદ પડેલાંછો. કોઇને મળવાની કે કોઇ સાથ વાત કરવાની, નથી તમારામાં અફજન, કે નથી હોય, આદમીથી આદમી શીજેછે. મરદો પઠી લખીને અફજન અને માન હાંસલ કરેછે, અને જેઓ લખ્યા પઠ્યા નથી તેઓ પણ હજરે તરેહના લોકો સાથે બેજાઇને દસ જણુથી દસ તરેહની વાતો સાંભજેછે, પણ તમારા નસીબમાં તો પડદામાં ભરાઈ બેસવાનુ છે. આપણા દેશની રીત અને રેવાજે ઝોરતો ઉપર પરદેશીનીની ફરજ લાવી નાંખેલી છે. ત્યારે પઠ્યા લખ્યા સિવાએ બીજી કંઈ તદખીર છે, કે જેથી તમારી અફજનનું વધવું થાય ? એક લેખે જોતાં મરદો કરતાંપણુ ઝોરતોને વાંચવા શીખવાની વધારે જરૂર છે. મરદ તો ખાહેરના ફરનાર હરનાર પડ્યા, તેથી લોકો સાથે હજી મળીને પણ માન હાંસલ કરી લેશે, પણ તમે ધરમાં બેઠાં બેઠાં શું કરશો ? શું સીવવાની ટોકરીમાંથી અફજનનાં પડીકાં કાઢી લેશો ? ઈઆ આનાજની કોઠીમાંથી અજમા-એસનું પોટલું બરી લાવશો ? માટે વાંચવા શીખો કે તમે ખૂબમાં બેઠલાં છતાં તમામ દુનિઆની મુસાફરી કરી શકશો. એલમ હાંસલ કરે કે પોતાના ધરમાં બેઠાં છતાં જમાનાઓની વાતો તમને મળ્યા કરશે.

ઝોરતોએ પોતાની આલાદની શોબાને ખાતરપણુ ડાહાપણુ હાંસલ કર-

વાળી ધણી જરૂર છે. છોકરીઓ માસરે જાએ ત્યાં તલક, અને છોકરાઓ ધણુંકરી દસ વરસની ઉંમર તલક ધરોમાં તરખીઅત પામી છે. એ મુદતમાં માતાઓની ખાસીઅત અને આલચલાણુ અચ્ચાઓમાં અચર થાય છે. માટે એ ઝોરતો, ફરજંદોની આવવી જીંદગી તમારા અખતીઆરમણિ, જો તમે આહો તો શરૂઆતથીજ તેઓના દિલમાં એવો ઝોરાદો, અને એવો ઉંચો એઆલ ભરી નાંઓ કે તેઓ મોટા થઈ મારું નામ અને મારા દેખાવ હાંસલ કરે, તથા તમામ ઉંમર આશાએશમાં ગુજરીને તમારા શુકરગુજર થાએ. અને જો તમે આહો તો તેઓની આધીનતાને એવી બગાડી નાંઓ, કે જેમ જેમ મોટાં થાય તેમ ખરાખીનાં લક્ષણુ શીખતાં જાય, તથા છેવટ સૂધી એ શરૂઆતનો અફસોસ કર્યા કરે. માટે અચ્ચાઓ બાલતાં થયાં અને કેલવણી લેવા જોગ જ્ઞાન હાંસલ થયું કે જો માતાઓમાં ડહાપણુ હોયતો, ત્યારથીજ અચ્ચાઓને તાલીમ આપતાં જવું. નિશાજ અને મદદેશમાં મોકલવાની આશામાં છોકરાઓનાં કંટલાંએક વરસો નકામાં જાએ છે. એકતો ધણી નાની ઊમરમાં અચ્ચાઓને નિશાજે જવાની નાખ્યુશી હોય છે, ને તેમાં વળી માતાની મોહાઅત ચઢાવે કરી આપે છે, તે એમ કે નાના અચ્ચાં જોએ હજી પોતાને કેલવણીની જરૂરીયાત સમજતાં નથી તેઓને ઉસતાદની કેદમાં મૂકવાને દિલ કરતાં નથી. ત્યારે હવે માતાઓ જો આહોતો એ અધઆમમાં તેઓને ધણું એક શીખવી પઠાવી શકે. છોકરાઓ નિશાજે બેઠા પછી પણુ ધણું સૂધી વગર ઉલટથી શીએ છે, અને ઘણે દહાડે તેઓની શક્તિમાં વધારો થાય છે. એ વખતમાં તેઓને માતાઓથી ધણી મદદ મળી શકે એમ છે. પેહેલુંતો માતાના સરખી ઝેહરખાની અને ખ્યાર ખીજમાં ક્યાંથી હોએ? ખીજુંતો રાત દિવસ સાથેને સાથે રહેવું, જરા અચ્ચાંની વલાણુ ઉલટ ભરી જોઈ કે જટ એકું હરફ ઝોજખાવી દીધી, અથવા કાંઈ આંકજ યાદ કરાવ્યા, કે કદી ઉગમણુ આથમણુની દિશાજ ખતાવી દીધી. એવી રીતે માતાથીતો વાતેવાતમાં એટલું શીખવી શકાએ છે કે, જે ઉસતાદ વરસો સૂધીની કેળવણીમાં વટીક શીખવી શકતો નથી. વળી માતાઓની તાલીમમાં આ પણુ એક ઉત્તમ છે કે છોકરાઓને દેહસત નથી ઉપજતી, બલકે ઉજટથી વધારો થતો જાય છે. એમાં ફરજંદની સંભાળને સંભાળ, તેઓની પરવરશીની તદખીર, તેઓના જનની સલામતી, માતાઓનાજ અખતીયારમાં રહે છે, અગર ન કરે ખોદા, કોઈ કોઈ માતાઓમાં એવા ડહાપણુની ખામી હોય છે તો, તેના ફરજંદોના જીવ જોખમમાં રહે છે. એવું કોણુ કમખખત હશે કે માતાની મોહઅત ઉપર ગુમાન લઈ જાએ, પણુ એજ મોહાઅતનો જો બેવફૂકાઈથી ઉપયોગ કીધામાં આવેતો ખનવા જોગ છે કે નફાની જગાએ ઉલટું નુકસાન પહોંચાડે. જરા બિચાર કરી જીએ, શું હજારો જાહેલ અને કમઅકલ માતાઓ એવી નથી કે

જેઓ બચ્ચાંના હરેક દરદને નજર લાગી, પડછાયો પડયો, ઝપાટો લાગો, અને ઘોકો પહોંચેલો બણી દવાદારની જગાએ જાહેરો, પીછી, ઉતાર ઈ-ત્યાદિ કરાવ્યા કરેછે, ને તેવા અણુઘટના એકાંજની અસર તમેજ સમજી શો કે શું થતી હશે?

આ સરવે કહેવાની મતલબ એજછે કે સંસારની સરવે શાન્તિ અક્રમ ઉપર અને અક્રમની શાન્તિ એકમ ઉપર મુકરરછે. હવે તમને એક રમુજી ક્રીસો સંભળાવું છઉં, જેથી તમોને જણાશે કે વગર હુન્નરવાળાને કેવી સુખતી પહેંચેછે.

અકબરી નામની મીનાજદાર વહુની વાત.

અકબરી ખાનેમ* નામની એક ખેવકૂકૂં છોકરીનાં લગન, મીઆં મોહો-મદ આકેલ નામના જીવન સાથે થયાં હતાં. એ છોકરીએ પોતાની ખેવકૂ-પ્રીથી સાસરામાં વરસ, ખે વરસ પણ નિભાવ નહિ કીધી. લગન થયાને ચોથે કે પાંચમેજ મહિનેથી પોતાના ખાવંદપર તકાળે કરવા લાગી, કે તમારી મા અને ખેનોમાં મારો નિભાવ નથી થતો, મને જીકુ ધર માંડી રાખો. મીયાંએ કહ્યું તમારી જે કાંઈ પંચાતી મારી મા ખેન સાથે થતી હું જાણું છું, તેમાં સરવે તમારોજ વાંકછે. મોહોદલામાં જે હલકે વાંધેના લોકો રહેછે તેઓની છોકરીઓને તમે ખેનપણી કરી રાખીછે. ભાંડુ બઠીવારીની છોકરી ચુનીયા, તથા બપશુ કલકઠગરની છોકરી જીલકન, કીમુ ખીરતીની છોકરી રહમત અને મુલન ભાજવાળીની છોકરી સલમતી, એ સઘળીઓ રાત દહાડાં તમારી પાસે આવ્યા કરેછે, અને તમને એ વાતનો કશો પણ ખેઆલ નથી કે એ લોકો આપણી ખરાખરીયાં નથી, નથી આપણને એઓ સાથે સગાઈ, કે નથી ધરોખો, કે નથી પીછાણુ, કે નથી મોહોખત. એ ખાખે આખા મોહોદલામાં ચરચા ચા-લેછે કે આવીતે કેવી વહુ લાવ્યાછે કે જ્યારે જોઈએછે ત્યારે આવી હલકી છો-કરીઓ પાસે ખેકલી હોયછે, જોકે આપણા મોહોદલામાં કાજી અમામઅલી, હકીમ સફાદોલા, મુનશી મમતાજ એહમદ, મોલવી રહમદલા, મીર હોશિન રજ, એવા સારા ને અખરદાર લોકો પણ રહેછે, ને તેઓની વહુ દીકરીઓ આ-પણા ધરમાં આવ જવ કરેછે, પણ તે કોઈ સાથે તમે વાત પણ નથી કરતાં. મારું જો માજીએ તમને હલકાં અને નીચ લોકોની છોકરીઓ સાથે મળવાને ના કહી હોયતો તેમાં નરસ શું કહ્યું? આ ખેવકૂકૂં છોકરીએ જવાબ દીધી કે

* ખાનેમ એટલે ખાઈ, ખાનુ.

મેહિાપતનું મળવું દિલને ભાવનું હોયછે. મારી માની પડાશમાં એક ખાસુ મનીહાર રહેતો હતો તેની બનુ નામની છોકરી મારી સહી થતી હતી. જ્યારે હમે નાના હતાં ત્યારે એકેક સાંથ રમતાં હતાં, ને બે ઢીંગલીના વેહવા પણ મેં બનુની સાથે કીધા હતા. તે બનુ બિચારી ઘણી ગરીબ હતી, તેથી હું મારી માની હરસે ઘણીએક ચીજો તેને આપતી હતી. મારી માએ મને ઘણી વાર મના કીધી પણ બનુની દોસતી મેં છોડી નહિ. મીયાંએ જવાબ દીધો કે એમ કરવામાં તમે ઘણી જબ મારી. એ સાંભળી પેલી હેમક એરત આવંદપર તણાઇ ખોલી, જ્યુઓ જોદાના કમ લઇને હું કહું છું કે મને કહેા તે જ્યુબાં સાંભળીને કેહજો, નહિતો પીટી પીટીને માઈં ખુન કરી નાંખીશ. એટલું ખોલી રડવા લાગી ને પોતાના મા આપને કડુવા દેવા લાગી, કે “જોદા. મા આપનું બૂકું થજો કે તેઓએ મને આ કમબખતીમાં નાંખીછે, મને એકલી જોઇને સરવે મને સતાવા લાગ્યાંછે; ઓ જોદા હું મઈં ને મારો જનાજો નીકજો.” એમ ખોલતાં ગોસ્સાની મારી પાન ખાવાની તબકડી ને ઢાલીયા ઉપર મૂકેલી હતી તેને લાત મારી ઉરાડી નાંખી, એટલે તેમાંના તમામ કાથો, ચુનો ખીણનાં ઉપર ઉડી પડયો. રંગીન ઓઢણી ને ઘડી વાળી પગ આગળ મૂકેલી હતી તેને ચુનો લાગવાથી તેનો તમામ રંગ ખવાઇ ગયો. તબકડીને પડવાનો ધપકારો સાંભળીને સામેના એરડામાંથી સાસુ દોડી આવી. માને આવતી જોઇને છોકરો તો ખીજે દરવાજેથી વટી ગયો. પણ પોતાના દિલમાં પતસાવા લાગ્યો કે ક્યાંને ક્યાં મેં આ સ્ત્રેત્રા ચિત્તાને છેડયો. સાસુએ આખીને જોયું તો ચાર પૈસાનો કાથો ને ગઈ કાલેજ પકાવી ચાળીને કુદરીમાં ભરયો હતો, તે સૂઝજો નીચે પડેલોછે. ખીણનું કાથાથી લટપટ થઈ ગયુંછે, ઓઢણી ચૂનાથી તરખોળ થઇ પડીછે ! સાસુએ વહુને પેટમાં ચાંપી અને ફાકટમાં પોતાના ખેટાને કેટલુંએક ઘુર ખોલી. એટલી ખાતરદારી કીધાથી તો ઉઘતાને લેટવાનું બહાનું મળયું ! સાસુએ ઘણુંએક સમજવડું તથા કાલાવાલા કીધા પણ તેની કશી અસર આ મફરખાજ વહુ ઉપર થઇ નહિ. તેના રડવા કુટવાનો આવાજ સાંભળીને પડોસણો ભિગી મળી અને ઇહાંસંચી બનું કે બખશુ કદમ્બગરની છોકરી જ્યુલફન વહુને મહિરે દોડી ગઇ, ને ત્યાં ટકા ચઢાવી એકની ચાર કીધી. જોદાની મેહરખાનીથી અકબરીની મા પણ ઘણી તીખી હતી, તે સાંભળતાંજ ડાલીમાં બેસી વેવાઇને ત્યાં આવી પહેાંચી અને ઘણીએક લડી વઢીને છોકરીને પોતાની સાથે ઘેર લેઇ ગઇ. આથી કેટલાએક મહિનાઓ સ્ત્રી બંને તરફથી આવવું જવું, મોકલવું આકલવું બંધ પડયું.

આ બેવકૂફ અને મફરખાજ છોકરી, જેનું નામ અકબરી હતું તેને સાસરામાં “મીનજદાર વહુ” નો ખેતાબ મળયો હતો. એ છોકરી બેવકૂફ, બિહુતર, ને બદ સ્વભાવની હતી, પણ તેની નાની બેન “અસગરી” નામની ઘણી

ડાહી, સુમન્યુ અને સારા સ્વભાવની હતી. નાની ઉંમરમાંથીજ તે ધરમ પુસ્તકનો તરજીબો તથા નસીહતોની ચોપડીયો શીખી હતી. લખતાં પણ તેને આવડતું હતું. ધરનો હેવાલ પોતાના આપને દેશીવર ખાતે દર અઠવાડીએ લખી મોકલતી હતી. બીજી જાતનાં કપડાં વેતરી તથા સીની જાણતી હતી તથા જાત જાતનું સ્વાદદાર ખાણું પણ પકાવી શકતી હતી. આખા મોહોદલામાં આ ડાહી છોકરી અસગરીની ઘણી વખાણ થતી હતી. માના ધરનો તમામ કારોબાર અસગરીના હસ્તકમાં રહેતો હતો. જ્યારે કોઈવાર આપ રજા લઈને પરદેસથી ઘેર આવતો, તારે ધરના વહીવટ ખામેની સરવે સજાહ તેનાથી પૂછતો. રૂપિઆ, પૈસા, કોઠડી અને પેડીઓની કુચ્ચાઓ સરવે કાંઈ અસગરીની પાસે રહેતી હતી. મા આપ બંધી ખરાં જીગરથી અસગરીને અહાતાં હતાં, બલકે મોહોદલાના સરવે લોકો અસગરીપર ખ્યાર રાખતાં હતાં. પણ એની વડી બેન અકબરીતો આ નાની બેનથી અણુમની રહેતી. વખતે એકલી જાતીતો તેને ખાતી પણ ખરી. તેપણ અસગરી પોતાની વડી બેનને અદબ કરતી, અને મા આગળ તેની રાવ ફરીયાદ પણ નહિ કરતી. સંજોગે બંનેની માગણી એકજ ધરમાં થએલી હતી. મોહોમદ આકેલ અને મોહોમદ કામેલ નામના બે સગા બાઈઓ હતા, તેમા અકબરીના પેલવાતો વડા બાઈ મોહોમદ આકેલ સાથે થયા હતા. અસગરીનું નામ મોહોમદ કામેલ સાથે પડી ચૂક્યું હતું; મગર લગન થયાં હતાં નહિ. અકબરીના ખરાબ સ્વભાવને લીધે નજદીક હતું કે અસગરીની માગણી તૂટી જાએ. પણ એ છોકરીઓની માસી જે મોહોમદ આકેલના ધરની નજદીકમાં રહેતી હતી, તે હમેશાં સલાહ કરાવતી, અને જોકે ઉપર કહ્યું તેમ અકબરી મરાઈને જતી રહી હતી પણ તેની માસીએ ઘણાએક ધિક્કાર તથા ઠપકા આપી તથા તરેહવાર પાટીઆં ગોઠવી બંને તરફ સુમજૂતી કરાવી. તે પછે કેટલાએક મહિના બાદ તે રમજાનની ઇદના * બહાનાથી બાણુજીને પાછી સાસરે લઈ આવી. કેટલાએક દહાડાતો મોહોમદ આકેલ મીઠાજી વહુ સાથે ઉંચે મોઢ રહ્યો. એક દિવસે મોહોમદ આકેલે પોતાની માને કહ્યું કે આજે રાતે મેં એક દોસ્તને મોહોમાન નોતરેલોએ, વાસતે ખાણું કાંઈએક વધારે અને સારું કરવું. માએ જવાબ દીધા, દીકરા બાદ જાણેછે કે કેવી શક્તિથી હું રાટલી પણ કરે છું. તરણુ દિવસ થયાં, આધાની વખતે મને તાઠનાં લખલખાં બરાબરે ને મને પોતાની થક પણ નથી રહેતી. બાદ પડાશીનું બહું કરે કે તે એટલું પણ રાંધી આપેછે. તમે ઇજાન કીધા અગાઉ ધરમાં જરા પૂછી લેવુંતો હતું. મોહોમદ આકેલે અજબ થઈ પોતાની ઓરત તરફ હાથ કરી

* રમજાનની ઇદ તે સુસલમાન લોકોનો નવાં વરસનો દિવસ.

કહ્યું કે, શું એ એટલાં કામની પણ નથી? વહુમાં એટલી ધીરજ ક્યાં હતી કે આટલો ખાલ સાંભળી ચૂપ રહે. તેથી સાંભળતાંજ ખાલી ઉઠી, એ જુદી માને પૂછે કે દીકરાનાં લગન કીધાં છે કે લોનડી વેચાવી લીધી છે? લ્યોજી રાજભાં ચુલો ફૂંકવો! મોહોમદ આકેલે વિચારણું કે હમણું જો લાંખી ડૂંકી કરું છુંતો પેહેલાંની માફક ફળેતી થશે. તેથી દલગીરીથી ચૂપ થઈ ગયો, અને મેજબાનીને માટે બનરમાંથી કાંઈ વેચાવું લઈ આવ્યો; એટલે એ વાતનો હીલાંજ હંકાઈ ગઈ.

હવે મોહોમદ આકેલની સામે ખીજી એક મુશ્કેલી આવી પડી. એટલે જ તે બિચારાએ ઈદની એક અઠવાડીકે અગાઉથી મીનજદાર વહુજીના કપડાંની તૈયારી કરવા માંડી. દરરોજ તરેહ તરેહનાં કપડાં, રંગબેરંગી ચૂડીઓ, દોહરા હાંસીઆના અને ઠીલી કસબથી બરેલા જોડા લાવતો હતો પણ તે કાંઈ મીનજદારની ખાતરમાં આવવું નહિ હતું. એમ કરતાં ઈદને માત્ર એકજ દહાડો બાકી રહેલો હતો તેથી ઘણો દલગીર થઈને અકબરીની માસી પાસે ગયો. તેણે આવતો જાણતાંજ ઘરમાં ખોલાયી આવવારણું લઈ ખ્યારથી ખેસાડીને પાનળી ખીડી બનાવી આપી. પછે પૂછ્યું કે, કહોજી અકબરી સારી પડેતો છે? મોહોમદ આકેલે જવાબ દીધો, સાહેબ તમારી બાણેજી તો કોઈ અજબ મીનજની ઝોરત છે. એનેથી મારો દમ તો નાકમે આવ્યો છે. એના હંગ કાંઈ ઝોરજ તરેહના અને સઘણું ખાલવું ઉલટું છે. માસીસાસુ ખોલી, દીકરા તેનો કાંઈ અદેસો ના કરો, હજુ એની ઉમર નાની છે. બચ્ચાં છોકરાં થશે, ને ઘરનો ખાજો માથે પડશે, એટલે પોતાની મેજે મીનજ સુધરી જશે. દીકરા, ખોદાએ તમોને સરવે વાતે લાયક કીધા છે, એવું નહિ થાય કે લોકો હસે ને તમારી ફળેતી થાએ. મોહોમદ આકેલ ખોલ્યો કે હુંતો એવાજ વિચારથી ઘણા અખાડા કરતો ફરું છું. હવે જુઓ, કાલે ઈદ છે તે પછુ અમણું સૂચી નથી ચૂડા પેહેઈ કે નથી કપડાં તૈયાર કીધાં. જરા તમે પોતે તમઘી લઈ આવી સમજવો. મેંતો ઘણું પણ કહ્યું, માએ ઘણા કાલાવાલા કીધા પણ કાંઈ માનવી નથી. માસીસાસુએ કહ્યું ઠીક છે. પછે માસીએ જઈને અકબરીને ચૂડા પેહેરાવ્યા, કપડાં વેતયાં, જલદીને વાસતે સરવે જણા મળીને સીવવા ખેલાં. માસીએ કહ્યું, દીકરી ઈબરની કળીએને તમે સીવો. તમારી સાસુ ઝોરબ કાપે એટલામાં હું તમારી ઝોઠણી પર કોર ઠાંકું છું. જરૂર અકબરી કળીએ લગાડી રહી ત્યારે ઈતરાઈને માસીને કેહવા લાગી. લ્યોજી હજુ તો તમારા ખેઉ પદલા બાકી છે તેટલે હુંતો ખેઉ પાએજીએને કળી લગાડી પણ રહી. માસીએ જોયું તો કળીએ સઘળી ઉલટી સીવેલી. અકબરીની સાસુ દેખતાં ચરમને લીધે મોઠા ઉપર તો કાંઈ ખોલી નહિ પણ છુપા છુપા ખે ચાર બખીયા એવા તો બધાં, કે અકબરીની આંખોમાં આંસુ બરાઈ આવ્યાં, અને ઈચારતથી કહ્યું કે, રાંડ વાંજણી જરા જોતો ખરી ઉલટી

કળીઓ મૂકી બિઠી. અકબરીએ પોતાનું સીવેલું સરવે પાછું ઉખેડ્યું અને ફરીથી કળી મૂકવા લાગી. બ્યારે કળી મૂકી ચૂકી ત્યારે માસીએ જોયું તો સરવેમાં સુન આવી. એવે તો માસીથી ખમાઈ થકાઈયું નહિ, તેથી અકબરીની સાસુની આંખ ચોરાવીને એક સોએ અકબરીના ટાંચામાં બોકી, ને કળીયો ફરીથી ઉખેડી પોતે લગાડી. એવી રીતે ખાદા ખાદા કરીને મીળજ વહુનાં કપડાં તૈયાર કરી લીધાં. માડી રાત થઈ હતી તેથી અકબરીની માસી પોતાને ઘેર ગઈ, અને એ લોકો પણ સૂતાં.

સવાર પડતાં બચ્ચાંએ ઈદની ખુશાલીમાં સકાળમાંજ ઉઠ્યાં, કોઠાએ રાતની હાથે બાંધેલી બિદી છોડી, કોઠાએ અત્તર અને ખાશખોધને માટે ધબરાટ કીધા, કોઠાએ ઉઠતાંજ ઈદની માગણી શરૂ કરી. મોહોમદ આકેલ પણ બામદાદની ને-માબથી ફારેગ થાઈ હમામમાં નાવા ગયો, તે નાહી ધોધને ચાર ઘડી દહાડા ચડતાં પાછો ધર આવ્યો. છોકરાંએને જોયાં કે કપડાં બદલાને ઈદધાને વાસતે તૈયાર થઈ બેઠાં, પણ મીળજદાર વહુતો પોતાની આદત સુબખ હજી સૂઈ રહીએ. મોહોમદ આકેલે પોતાની નાની બેન મેહમુદાને કહ્યું કે, મેહમુદા જાઓ તમારી બાબીજને જગાડો. પેહેલાંતો મેહમુદા અચકી ઉભી, કાંએકે તે આ મીળજ વહુથી ઘણી ખીલીતી હતી. બ્યારથી પરણી આવી ત્યારથી મીળજદાર પોતાની આ નાની નણુંદ સાથે એક દહાડે પણ પ્યારથી વાતચિત કીધી નહિ હતી, તેમજ પોતાની પાસે આવવા કે ખેસવા પણ દીધીતી નહિ. તોપણ બાઈના કહેવાથી ને ઈદની ખુશીમાં મેહમુદા દોડતી દોડતી ગઈ ને બાબી, બાબીજ ઉઠો. બાબીએ ઉઠતાંજ મેહમુદાને એક તમાચો ખેંચી કાડયો. મેહમુદા રડવા લાગી. બાહેરથી તેનો આવાજ સાંભળીને બાઈ ધસી આવ્યો, તેને રડતી જોઈ પોતાના પાસામાં ચાંપી પૂછ્યું કે શુંએ? મેહમુદાએ રડતી રડતી કહ્યું કે બાબીજએ મારી. મીળજદાર બાબી, જીઓ વાંજણી જૂઠી, પોતેજ દોડતાં પડી ગઈ, ને નાહક મારું નામ લેએ. મોહોમદ આકેલને ગોસ્સોતો આવ્યો પણ વખત જોઈને તામસ કરી ગયો. પછે મેહમુદાને પ્યાર કરી પઠાવી સુગી રાખીને ખીખીજને કહ્યું, ખેર એવે ઉઠો નાહો, કપડાં બદલો. દહાડા ઘણો ચઢીએએ, હું ઈદધા જાઉં છું. મીળજદાર ઠીચકું ચઢાવીને કહ્યું, હું તો એટલી સકારથી નથી નહાતી. હમણાં થંડીનો વખતએ, તમે તમારે ઈદધા જના કાંએ નહિ, મેં કાંઈ તમોને મને કીધા એકે? મોહોમદ આકેલને આવા રોકડા જવાબથી ઘણું દુઃખ થયું. મીળજદાર સદાની એવી કમખખત હતી કે પોતાના ખાવંદને હંમિશાં નાખુશ રાખતી હતી. એ-ટલામાં મોહોમદ આકેલને તેની માએ પોકારી કહ્યું કે, દીકરા બજારમાં જઈ દૂધ લાવી આવો, ને તે પછે ખેર સાથે ઈદધા સીધારો. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, ઘણુંમારું, પૈસા આવો કે દૂધ લાવી આવું. પણ જો મારા આવ્યા

અગાઉ, એ કપડાં નહિ બદલસેતો, સઘળાં કપડાં હું ચૂલામાં નાંખીશ. મોહોમદ આકેલતો દૂધ લેવા બજારે ગયો. માને માલમ હવું કે દીકરાને મીઝાજ ઘણો ગયોછે અને એનો સ્વભાવ પણ એર તરેહનોછે, કે ધણું કરી એને ગારસો આવતો નથી પણ નો આપ્યોતો પછી એની અકલ કેકાણે રહેતી નથી. માટે એવું નહિ થાય કે અરેઅર નવાં કપડાં ખાળી નાંખે. તેથી પોતે જલદીથી વહુ પાસે ગઈ ને ખોલી, દીકરી જાદાને વાસતે એવું ના કરે કે ખેસતું વરસ અપશુકનમાં જાય. ઉઠા, નહાઓ ને કપડાં બદલો. મીઝાજદારે કહ્યું, નહિ હુંતો આ વખતે નથી નહાતી, જરા પછી નહાઈશ. સાસુએ ઘણીએક આજ્ઞા અને કાલાવાલા કરી વહુને ઉઠાડી, નવરાવી ધાવરાવી, ખાલ હોળીને કપડાં પેહેરાવી, મોહોમદ આકેલના આપ્યા અગાઉ એશકી કરી ખેસાડી. મોહોમદ આકેલ ઘેર આવતાં ખીખીનો આ ફેરફાર જોઈને ખુશી થયો, અને ઇદધા જતાં મહેમુદાને પૂછ્યું, કહેા પેન તમારે વાસતે બજારમાંથી શું રમત લાવું? મહેમુદાએ કહ્યું, એક સારી સો-બઘતી “રેહલ” * લાવજો કે તે ઉપર હું મારો ભણવાનો સેપારો મૂકીશ. તથા ખડીઓ કલમ મૂકવા સારું એક નાની ઇસકાતરી પણ લાવજો. મીઝાજદાર પોતેજ ખોલી ઉઠી, ત્યારે મારે સારું શું? મોહોમદ આકેલે કહ્યું ને તમે કહેા તે લેતો આવું. મીઝાજદાર ખોલી, મકબૂબૂ અને સીંગોડાં, તથા ચીની ખોર, મટરની ફળી અને ઘણી સારી નારંગીઓ; એક ઢાલકડું ને એક ખંજરી એટલું લાવજો. એ સાંભળી મોહોમદ આકેલ હસવા લાગ્યો ને પૂછ્યું કે ઢાલકડી, ખંજરીને શું કરશો? પેલી ખેવકૂકૂ મીઝાજદારે જવાબ દીધો કે વળડશું; વળી ખીજું શું કરે? મોહોમદ આકેલે જાણ્યું કે હજુ સુધી એ ખેવકૂકૂમાં નાદાન બચ્યાંની માફક ખાવા અને રમવાના ખેઆણો બરેલાછે. કપડાં બદલ્યાથી ને ખુશી મોહોમદ આકેલને ઉપજી હતી તે સરવે ધૂજ મળી ગઈ, અને તે નાખુશ દિલથી ઇદધા જતો રહ્યો.

આણીમેર એ ગયો કે મીઝાજદારે વળી એક નવો પુટ્ટો ઉભો કીધો. સાસુને કહ્યું કે મને એક ડોલી મંગાવી આપો, હું મારી માને ઘેર જઈં છું. સાસુએ જવાબ દીધો, વાઈ આ વખત, તે કાંઈ ઘેર જવાનોછે? ચાર મહિના ઘેર રહીને અજીતો આઠ દિવસ થયા તમે આપ્યાંછો, ને વળી આજે ઇદને દહાડે જવુંતો ધણું નાસુનાસેખછે. મીઝાજદારે કહ્યું, આજે મારો જીવ ઘણો ઘભરાયછે, ને દિલને ચેન પડતું નથી. મને મારી સહી ખાસુમનીહારની દીકરી બનુ યાદ આવેછે. સાસુ ખોલી, હા દીકરી કોઇને કોઇ સાથે એવી પ્રીત હોયછે; જેવી તમોને બનુનીછે. અગર તમારું દિલ એમજ આહાવું

* વાંચતી વેળા પુસ્તકને લાકડાંની ઘોડી ઉપર મૂકે છે તે.

હાયતો તેને ખોલાવી મંગાવો. મીનજ્વદારે કહ્યું, વાહ ! શું જબરાં તેડાવનારાં ! જો એમજ ખોલાવવનાર હતાં તો કલિજ તેને ખોલાવીને ચૂડા પેહેરાવ્યા કાંએ નહિ ? સાસુએ જવાબ દીધો, દીકરી મને શું *ખબર કે તમને તેની વાદ એકાએક આવશે ? મીનજ્વદાર ખોલી, બમ બાઈ બમ, આવે ભાંજગડ કરવામાં શું ફાયદો. જો ડોલી મંગાવવી હાયતો મંગાવી આપો, નહિતો હું સહમતીના આપ પાસે મંગાવું છું. સાસુએ કહ્યું, છોકરી, કાંઈ તમારી સૂધ પૂધ ગઈ છે ? મીયાંને પૂછ્યું પરછીઈ નથી, ને પોતાની મેજે જાએછો ? શું મને મારો છુટાપો ચુમાવવેછે, કે ઊકરાની રજ વગર ડોલી મંગાવી આપું ? મીનજ્વદાર ટચકો કરી ખોલી, મીયાં સાના ને પૂછતું સાનું. શું કોઈ પોતાના મા આપને ઇદ જેવે દહાડે પણ નહિ મજે કે ? એટલું કહીને મૂનન ભાજવાળી પાસે ડોલી મંગાવી ચાલી ગઈ. થોડા વખત પછી મોહોમદ આકેલ ઇદધાથી છૂટીને ઘરમાં આવતાંજ મોટેથી ખોલાવ લાગ્યો; લ્યો જુ તમારી ઢાલકડી ને ખંજરી, લ્યો વજાડા. પણ જોયુંતો સઘળાં ચૂપાચૂપ થઈ બેઠકાંએ. તેથી માને પૂછ્યું કે શું થયું, ખેરતોછે ? મેહુમુના ખોલી ઉઠી કે ભાભીજી જતાં રહ્યાં. મોહોમદ આકેલે અજબ થઈને પૂછ્યું, એવો શા મોટે ગયાં, ક્યાં ગયાં, ને જવા કેમ દીધાં ? મા ખેતી કે બેડી ખેતારવી એ કાએક કહેવા લાગી કે હુંતો મારી માને ઘેર જઈ છું. મેં ઘણુંપણ સમજવ્યું અને ના પાડી પણ કશું માંડું નહિ. મૂનન પાસે ડોલી મંગાવીને ચાલી ગઈ, ને હુંતો રડતીજ બેસી રહી. મોહોમદ આકેલ એ સાંભળતાંજ આગનો ભયુકો થઈ ઉઠ્યો, અને ધાર્યું કે અમણાંજ મારૂં જઈને તે નાપાક આરતને સજ કરે. એવા વિચારથી તે બાહર નીકળ્યો. એની મતજબ મા સમજી ગઈ, તેથી માએ પાછો ખોલાવ્યો પણ તેણે કશો જવાબ દીધો નહિ. મા ખોલી, શાખાથ મેટા શાખાથ, હું તમને ખોલાવું છું ને તે સાંભળવા છતાં કાંઈ જવાબ નથી દેતા ! તેરમી સદીમાં માગી મરજદા એવીજ રહી ગઈ છે ! એ સાંભળતાંજ મોહોમદ આકેલ પાછો આવ્યો. માએ પૂછ્યું, મેટા કહોતો ખરા કે આવી ધૂપમાં ક્યાં જાએછો ? હજુતો અમણાં ઇદધાથી આવ્યા, ને એટલામાં પાછા બાહર ચાલ્યા ! મા મરે, તમારો જીવ થાકી જશે. મોહોમદ આકેલ ખોલ્યો, મા હું કેથે નથી જતો, મસજીદમાં હાઈજીને મળવા જઈ છું. માએ કહ્યું એ દીકરા જરા હોથ ધર, મેં કાંઈ પોતાના બાક ધૂપમાં સૂંદ નથી કીધા, જુઓતો સેઠ મને ડગેછે તે ! હાઈજીની પાસે જાએછોતો અંગરજો અને ડુપેથે ઉતારી મૂકીને સુખેથી મસજીદમાં જઈ બેસો. એ સાંભળી મોહોમદ આકેલ અચકવા લાગ્યો. માએ હાથ ખેંચીને તેને પોતાની પાસે ખેસાડ્યો; અને તેના માથા તરફ જોઈને ખોલી; ઇદધામાં જતાં આવતાં તમારા બાલ સઘળા ધૂળથી ભરાઈ ગયાં છે,

જરા તકીયાપર માથું મૂકી લેટો તો હું તે સાફ કરું. મોહોમદ આકેલ માના કહેવાથી જરા લેટયો. મોહોમુદા બાઈને લેટયો જોઈ પંખો નાંખવા લાગી. એક ગમથી ઇદધામાં જવા આવવાની થાક, વળી પંખાની થંડી હવા, ને તે ઉપરાંત માથા ઉપર માનો માયા ભરેલો ફરતો હાથ. આથી ફરી તેના જીવને જરા ચેન પડ્યું, ને તે ઉંધાઈ ગયો.

જ્યારે જાગ્યો ત્યારે દહાડોતો નમી ગયેલો હતો, ને ગોસ્સો પણ ધીમી પડ્યો હતો. માએ કહ્યું ઉઠા, હાથ મારું ધુઓ, ને સાંજની નેમાજ પઢા. વખત થોડોજ રહ્યો છે. પછી આવો તમને કાંઈ કામ સોંપું. દૂધમાં, મોહોમદ આકેલ નમાજ પઢીને આવ્યો તો માએ કહ્યું, લ્યો હવે તમે સાસરે જાઓ, પણ તમને મારા જનના કસમ છે કે જો ત્યાં તમે કાંઈ લડયા વઢયાતો. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, એમ છે તો મને મોકલોજ ના. મા બોલી, દીકરા એ બોલવું કઠું છે. સાસરું તો તમારું, ને બીજા કોને મોકલું? લ્યો આ એક રૂપિયો, એ તમારી સાળી અસગરીના હાથમાં ઇદની મુબારકબાદીનો આપજો તથા આ એક અડધો રૂપિયો અને રમકડાંમાંથી અડધાં રમકડાં માસીસાસુના દીકરા મીયાં સુસલનને વાસતે લેતા જાઓ અને એક પ્યુમચામાં સેવ તથા દૂધ તથા મીઠાઈની ટોપલી આપણી દાસી અજમત પાસે ઉચકાવીને સાચે લેતા જાઓ, પણ અબરદાર કાંઈ બોલવું ચાલવું નહિ. મોહોમદ આકેલે કહ્યું ત્યારે પેલી ઢાલકડી ને ડૂકી પણ લેતો જઈ? માએ કહ્યું લ્યો પણ ત્યાં કાંઈ લાંબી ટૂંકી બોલી ઉડતા ના.

મોહોમદ આકેલ સાસરે જઈ પહોંચ્યો. ઘરમાં અકબરી પોતાની સહીયોની સાચે ધૂમ મચાવી રહી હતી, તેની ગડબડનો આવાજ છેક ગલીના નાકા સુધી સંભળાતો હતો. પેહેલાં તો દાસી અજમત ઘરમાં ગઈ. અસગરીએ તેને દૂરથી આવતી જોઈને હજવેથી બેનને કહ્યું; બેન, અરે બેન, અપાડા કરો, તમારે સાસરેથી દાસી આવી છે. અજમતે અંદર જઈને મોહોમદ આકેલને તેડયો; મોહોમુદા આવોજી. એટલે મોહોમદ આકેલ ઘરમાં આવ્યો ને સાસુને નમ્યો. સાસુએ કહ્યું, જીવતા રહો ને લાંબી ઉમરના થાઓ. એવામાં અસગરી પણ પોતાની ઝોઢણી સરખી ફરીને ખોરડામાંથી બહાર આવી, ને ઘણાએક મલાજથી વાંકી વળીને બનેવીને સલામ કીધી. અસગરીને બનેવીએ ગોદમાં લઈ પ્યારથી પાસે બેસાડી; ને રૂપિયો આપતો કીધો. અસગરી પોતાની માનું મોહું જોવા લાગી. માએ કહ્યું, લઈ લ્યો, બનેવી ઇદનું આપે છે. અસગરીએ રૂપિયો લઈ ફરીથી સલામ કીધી અને પાસેથી ઉડીને મલાજથી બીજી જગ્યાએ બેઠી. પછી સારા સુકુથી એક ધાવું પાથરણું લાવી બનેવીની આગળ બીજાણું તથા એક રકાબીમાં સેવ, એક પ્યાલામાં દૂધ, એક તપકમાં સાકર અને અમચો લાવી સામે

મૂક્યો. સાસુએ કહ્યું, દીકરા જરા ખાઓ. મોહામદ આકેલે યોજર કીધી કે મને ઇદધામાં વધારે વખત થવાથી અમણાંજ જરાવાર થયો મેં ખાણું ખાધુંએ. સાસુએ કહ્યું, તેનો શું મુબકો, સેવ તો પાણી થઇ જશે વાસતે કોકો ખાઓ. મોહામદ આકેલ ખાતો હતો તેટલામાં અસગરી એત્રચી લવંગ નાંખીને સ્વાદદાર પાત બનાવી લાવી. ખાઈ રહ્યા બાદ અહિં તહિંની વાતો આવી. થોડા વખત પછે મોહામદ આકેલે કહ્યું, છ હું રજા લઉં છું. સાસુએ કહ્યું હવે ક્યાં જશો, આજેતો યાંજ સુઈ રહો. મોહામદ આકેલે કહ્યું આજે ઇદને દહાડોએ તેથી આપ્યા ગયાને મળવું છે ને કૈયે કાંઇ મોકલવું ચાકલવું પડે, વળી હું માને રાતને વાસતે કહી પણ નથી આપ્યો. સાસુ બોલી, મળવા બિટવાનેતો આવે વખત રહ્યો નથી, રાતતો પડવા આવી અને મોકલવા ચાકલવાનેતો વેચાણ પૂગતછે, અને હસીને એમ પણ બોલી કે તમે કાંઈ વેચાણનું દૂધ નથી પીતા. અજમત અમણાં જશે તે તમારા રહ્યાની ખબર કરશે. મોહામદ આકેલે ઘણાંએક બહાનાં કાડયાં પણ સાસુ આગળ એક આલી શક્યું નહિ, ને મોહામદ આકેલને જખરદમતીથી રહેવું પડ્યું. ચાર ઘડી રાત ચુજરી, ને ખાધા પીધાથી ફારેગ થયાં. અસગરીએ વાસણ માંભયાં, પડી ખડી સૌ સીજે ઉચકી ડેખાણે મૂકી, બાહરના દરવાજાને માંકળ દીધી, કોટડીએને તાળાં મારી કૂંચીએ માને સોંપી, બાહરના ઓરડા તથા બખરચીખાનાના ચેરાયો મેળયા પછે મા તથા મેન અને બનેવીને પાત બનાવી આપ્યાં અને તચિંતાઈથી જમને સૂતી.

હવે સાસુએ મોહામદ આકેલને પૂછ્યું, કેમ દીકરા, તમે મારી બૈએરમાં એવું શું આવી પડ્યુંએ કે દિન ઉગતે લડાઈ ચાલ્યા કરેએ. અકબરીનીતો એવી તઠારી આદતએ કે કદી બૂતમાં પણ સાસરાની વાત મારી આગળ નથી કરતી. મારી દૂનઆમાં દીકરીએનો દસતુર હોયએ કે સાસરાની જરાએ જરા વાતો આવી માને કહે, પણ નથી જણાવું કે એને જોદાની એવી શું મનાદએ કે પૂછતાં પૂછતાં મોઠું થાકે તોપણ એ બંદી એક બોલ બોલતી નથી, પણ મોહોલાના લોકોમાં ચાવાચીવી થાયએ તે જતાં આવતાં લોકોથી હું ઘેર બેઠાં સાંભળ્યા કરું છું. મોહામદ આકેલ સાસુથી એ સાંભળીને થોડોવાર ચૂપ થઇ મેકો, ને શરમને મારે મોઠામાંથી કાંઇ જવાબ બીકળયો નહિ, પણ તેણે મતમાં ધાસ્યું કે ઘણે દહાડે આવી સંજોગ આપ્યોએ ને પોતેજ વાતને છેડી પૂછેએ, તો આવેલી તકપર મુયું બેસવું એ બૂતએ, મેહતરએ કે આખી જીંદગીનું દુઃખ બાહર કાઢું, કદાચ આજની વાતચિતથી હવે પછીનું સમાધાન થશે. પછે તેને શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું, તમારી દીકરી માંહાજરએ, એમને પૂછો કે મારે ત્યાં એએને શું દુઃખ પડ્યું? એએની માવજત અને મદારત કરવામાં કઇ વાતની કમી પડી? અહીંઆ એએ

માથે ઢોલુ લડકું વઢકું યા ભુંડું કહ્યું? તમેતો જાણોછો કે ઘરમાં અમે ગણતરીના માણસો છીએ. માજી વિશેતો તમામ મોહોલ્યો જાણીતોછે. તેઓ એવાં ઠંડાં ને સાદાંછે કે, આખી ઉમરમાં તેમને કોઈ માથે જરાપણ ખોલવું થયું નથી. અગર તેમને કોઈ દસ ખોલ કહણુ પણ કહેતો તે સાંખી જાયછે. મારો નાનો ભાઈ મોહોમદ કામિલતો મારો દહાડો લખવા પઢવામાં યુથાર્થ રહેછે, સવારનો ગયેલો રાતે ઘરમાં આવે છે, ને આણું આણું કે સુધ જાયછે, તેને એમની માથે વાત કરતો પણ મેં હજી કોઈવાર જોયો નથી. મેહેમુદાતો એએને જોતાંજ થયેરહે—અને હુંતો અહીંઆં અમણાં હાજર-હું, વાસતે જે કાંઈ રાવરાણી કરવી હોય તો અમણાં બિદહથત કહેા. મોહોમદ આકેલની માસુ દીકરીની તરફ મોહું કરીને ખોલી. હા, જે કાંઈ તારા દિલમાં હોય તે તું પણ જાલે જાલું કહી દે; દિલમાં રાખી મૂકેલું મારું નહિ, દિલમાં રાખ્યાથી દુઃખ વધેછે ને ટંગે જ્યાદે થાયછે. જોકે અકબરી જૂઠું ખોલવા તથા ખનાવટ કરવામાં જખરી હતી, તોપણ આ વખતે પોતાના અવંદના મોઢાપર કોઈ વાત ખનાવાનો જોગ બંધ નહિ મેરો, ને જીવમાં થયરી રહી, કે મેંતો મા આગળ ઘણીએક જૂઠી ખનાવટો કીધેલીછે તેનો ભરમ ર-એને અમણાં કૂટી જાય. માટે તેણે એ વાતજ ઉડાવી નાંખી ને એટલુંજ ખોલી કે હુંતો જીકું ધર માંડીને રહેવાની. માસુએ જમાઈને પૂછ્યું કે, કેમ ભાઈ તમેને જીકું ધર માંડી રહેવામાં શું અડચણુછે? સરવે વાતે ખોદાની કજજછે. તમે ખુદ નોકરી કરોછો, ખુદ કમાઓછો, કોઈ વાતમાં મા ખા-પને આશરે નથી. પોતાનું આણું, પોતાનું પેહરણું ને ખીજાંએનો હાથ પકડી ખેસવામાં શું કાયદો? વહુ દીકરાં ક્યાં સંખોવાયછે? જીદાં રહેવામાં જે નચિંતાઈ મળેછે, તેવી મા ખાપના ઘરમાં મળતી નથી. જીદાં રહ્યાં તો જે આણું તે આણું, જે આણું તે રાંધ્યું. વળી જરા વિચારી જીઓ કે મા ખા-પની માથે રહીને લાખ કમાએ તોપણ કાંઈ નામદારી નહિ. લોકો તે શું જાણે કે તમે પોતાનું આઓછો, કે મા ખાપને માંથે પડેજાંછો?

મોહોમદ આકેલે જવાબ દીધો,—નચિંતાઈ વિશે જો પૂછેતો તેનો જ-વાખ હું મારીપડે આખી શકુંહું કે, તેની કદર જીકું પડવાની પછી માલમ પડશે. હાલતો બંધો વખત આઠતું પકાવેલું ખાઈ બેકિકર થઈ ખેસવાનુંછે. જીકું થવાથીતો આટો, દાજ, ગોરત, તરકારી, કાંદાં, લાકડાં એ સરવેની ચિંતા કરવી પડવાની, અને તમેજ વાજખી ખોલો કે ઘર ચલાવવામાં કેટ-લો ખખેડોછે? વાસતે વગર કારણે આવી સરવે આકૃતો પોતાને માથે લેવી એમાં મનેતો ડહાપણુ નથી દીસતું. ખીજું તમે કહ્યું કે જે આણું તે આણું ને જે આણું તે રાંધ્યું, તો તેમ અમણાં પણ ક્યાં નથી? એમને પૂછો કે કોઈવાર પણ શું એવી કાંઈ ઈચ્છા જણાવીછે, ને તે પૂરી નથી પડી? અરેછે કે

મોઠા કમીનામાં એવી અડચણો થાય છે ખરી. એકના દિલને મીઠા ચાવત બાવે છે, તો ખીજને વધારેલી ખીચડી જોઈએ છે, ત્રીજને પલાવ, ચોથાને ખુરમા, પાંચમાને વેદે પહરેજી ખાણું ફરમાવ્યું છે. આવી રીતે દરરોજ દસ જણને વાસંતે દસ તપેનાં બની શકે તો નહિ પણ અમારે ત્યાં એટલો મોટો કમીનો ક્યાં છે ? મોટે જે બાવે તેની ફરમાશ કરનાર પણ અમે ને નહિ કરનાર પણ અમે જ. એમ કરતાં શોક હોય તો પોતે ખાણાની વરખી કર્યા કરે; એ વિશે ખૂદ મારા મા કંટલીએક વખતે કહી ચૂકા છે. એમને પૂછો કે કહ્યું હતું કે નહિ? હવે નામદારી વિશે તમે જે ફરમાવ્યું તે પણ મને ડહાપણુ બરેલું નથી લાગતું. આપણને આપણા સુખ માથે કામ છે. લોક પોતાના દિલમાં જે ગમે તે મનજે. એમ કરતાં લોકો એમ પણ જાણે કે અમે મા બાવને માથે પડ્યાં છે; તો તેમાં અમને નરસ શું લાગવાનું છે ? મા બાવે છે કોઈ પારકાંતો નથી. મા બાવે અમને પાળ્યાં, પરવરશ કીધાં, ખવરાવ્યું, પેગવ્યું, પઠાવ્યું, લખાવ્યું, લગન વેહવા કીધા. આ મધળી વેળા નરસું નહિ લાગ્યું, તો અમણાં ક્યાં હોમાનું પીછું અમારે માથે વળગ્યું છે, ને કઈ દોલત પામ્યાં છીએ કે તેમ્નોના આધાર પર રહ્યાથી અમોને નામોશી લાગવી સમજાવે ? સાસુએ જવાબ ધીવી કે અગર મધળાંજ લોકો તમારી માફક સમજા કરે તો પછે જીવાંજ કેમ કરી રહે. દુનિઆનો કાયદો છે અને તેમજ ચાલતું આવે છે ને ચાલ્યું જશે, કે દીકરાએ મા બાવેથી જીવું પડવું, અને હું તો જાણ્યું છું કે દુનિઆમાં કોઈ વહુ એવી તો નહિ હશે કે, જેનો આવંદ કમાતો હોય તે જીતાં સાસુ નાણું દોમાં રહેવું પર્મંદ કરે. મોહોમદ આકેલ બોલ્યો કે એ તમારું કેવું ખરું છે. અગર છોકરા મા બાવેથી જીવાં નહિ રહેતે તો શહેરમાં એટલાં ઘર ક્યાંથી હોતે, પણ દરએકની હાલત જીવે છે. મારી હાલત જોતાં જીવું રહેવું મુતલક વાજબી નથી. કંઈ દસ રૂપિઆનો હું કમાનાર, તો એટલી આમદનીમા જીવું ઘર ચલાવવું ઘણું મુશ્કેલ છે, અને વળી એ નોકરીનો પણ ભરસો નહિ. ન કરે બોદા જીવા રહ્યા પછે જો નોકરી જતી રહી તો પાછો બાવને ઘર આવવું મને તો મોત જેવું લાગે છે. ખરું તો એ છે કે નામોસી અને નરસું તો તારેજ લાગવાનું કે મીયાં જીવા તો રહ્યા પણ જામ મારી પાછા બાવના ટુકડા પર આવી પડ્યા.

વાસંતે આવી વાતમાં લોકોની નકલ કરવી નહિ જોઈએ, પોતાની હાલત પોતેજ જોવી જોઈએ. પેલી કહાણી તમે સાંભળી હશે કે, “એક શખસે બબરમાંથી નીમક અને રૂ ખરીદ્યું. તેમાંનું નીમક ખરચર પર લાદ્યું અને રૂ ધવેડા ઉપર ચઢાવ્યું. ચાલતાં ચાલતાં રસતામાં એક છાલકી નદી મળી. પેલા શખસે ખરચર તથા ધવેડાને પાણીમાં ઉતાર્યાં. નદીની અધવચમાં આવીને ખરચરે ડુબકી મારી. થોડાએક વખત રહીને માયું ઉચકી પાછું ઉપર આવ્યું તો ધવેડાએ પૂછ્યું, કેમ દોરત ખરચર, તમે એ શું કીધું? ખ-

અચરે જવાબ દીધો કે બાઈ તમે તો નસીબવાનછો કે તમારા પરતો રૂ લાવે-
લું છે ને તેનો બોલો તો ધણો હલકો હોય છે. હું કમખખત ઉપર
નીમક લાવેલું છે તેના બારથી મારી કમર કપાઇને ઘોહીલુવાણુ યઈ
ગઈ છે. આપડો ધણી એવો ઘાતકી છે કે તેને આપણા દુઃખનો ક-
થો ખ્યાલ નથી, જે મળે છે તે ઉધડમાપ લાધી મૂકે છે. મેં વિચાર્યું કે
મુકામે પહેાંચતાં પહેાંચતાં કમર તૂટી જવાની, માટે પાણીમાં જાઈ કુખકી માફ
એટલે નીમક પાણીમાં ભીજાઇને થોડું ઘણું પીગળી જશે, ને એમ કીધાથી જે
કંઈ હલકું થયું તે લાભ. ઘણું થયે તો ધણી વળી છ સાત ડીગોળાં
વધારે મારશે; આખે રસ્તેતો ડાકાં ખાતો આવ્યો છું. જે હવે મારો બોલો
અડધો અડધ થઈ ગયો છે. એવકૂક ધવેડાએ પણ અચરની એ નકલ કરીને
કુખકી મારી, આથી રૂ ભીનાઇને ઉજડું ભારી થયું. પાણીમાંથી માથું બહાર
કાડયું તો હજાઈ થકાનું પણ નહિ હતું. અચર હશું ને બોલ્યું, કેમ બાઈ
ધધ્યા, કેવા હાલ છે? ધવેડાએ કહ્યું દોરત હું તો માર્યા જઈ છું. અચરે કહ્યું
એ એવકૂક તેં અમણાં મારી નકલતો કરી પણ એટલું તો સંમજવું હતું કે તારી
પીઠ ઉપર રૂ છે નીમક નથી.” વાસતે મેહરખાન મા, એવું નહિ થાય કે લોકોની
નકલ કરતાં મારો હાલ પેલા ધવેડાની મીસાલનો થાય. સાસુએ કહ્યું બાઈ
તમે તો કોઈથી માહાત થનાર નથી, અને હું તો તમારી માફક કાંઈ તર્કશાસ્ત્ર
શીખેલી નથી, હું તો સીધી વાત એટલી જ સમજું છું કે દમ રૂપિઆનો દરમાયો
તમે કમાઓ છો, ને ખોદાના કુજજથી હાલ સમતો સમો છે, બાજ અચર્યાં
નથી, ખોદા રાખે એ જલુ મીયાં ખીખી ખાસી તરેહ ગોસત, રોડી, ખાઓ.
દિલ શોભતો નેનસુખ પેહેરો. તમારી માફક આવતી ફિકર કર્યાં કરીએ તો કુ-
નિઆનું કારખાનું બંધ થઈ જાય. નોકરી તે નોકરી, જીંદગીનો ભરસો
કોને છે. જ્યાં સુધી જીંદગી છે ત્યાં તલક હસી ખુશીથી દહાડા કાઠવા જોઈએ.
મોહોમદ આકેલ બોલ્યો, હું પણ એજ જાગુવા માયું છું કે, જુદું રહેવામાં
ખુશી છે કે સાથે રહેવામાં? સાસુએ જવાબ દીધો, દલીલ અને તકરાર કર-
વામાં શું ફાયદો, સીધો જવાબ એમ કેમ નથી દેતા કે મારે માથી જુદું
રહેવું પસંદ નથી? એક વાત તમોને તમારી ખીખીએ કહી તે કખૂલ કરવામાં
તમોને આટલી બજા વળગે છે! અને વળી કહે છે કે હું એની ખાત-
રદારીમાં કમી નથી રાખતો! આરામ અને ખુશી તેમાં જ છે કે જેમાં ખીખી
ખુશી રહે ને આરામ સમજે. એટલું કહીને વાતમાને વાતમાં દુખ લાગે એવા
ચપકા ભરવા લાગી. મોહોમદ આકેલ આ વખતે અખ્યાડ કરી ગયો ને
રાત પણ વધારે યઈ હતી તેથી સાસુને કહ્યું કે હવે તમે આરામ કરો. હું
એ ખાબદ ઉપર ફરી વિચાર કરીશ, પછે સરવે સુતા ગયાં.

મોહોમદ આકેલતો ચારી રાત એના ખેઆલમાં રૂતો નહિ અને પોતા-

ના દિલમાં વિચાર કર્યો કીધા. સવારનાં ઉઠ્યો ને જીએછે કે અસગરી જાડું કાઠેછે. બંનેવીને જોતાં અસગરીએ સલામ કીધી ને બોલી કે બાઈ સાહેબ, નાવાને વાસતે ગરમ પાણી તૈયાર છે. 'મોહોમદ આકેલે જવાબ દીધો કે, નહિ બાઈ હુંતો મસજીદમાં જમાતની સાથે નીમાજ પઢીશ. અસગરીએ કહ્યું; બાઈ સાહેબ ચાલી જશો ના. આપને વાસતે ચા તૈયાર છે પણ તે સાદી પીથો કે દૂધની? મોહોમદ આકેલે જવાબ દીધો, નેવી હશે તેવી. અસગરી બોલી, તમારો અવાજ કાંઈ ભારી ભારી લાગેછે; કદાચ શજેક-મનું જોર હશે તો દૂધ નુકશાત કરશે. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, નહિ નજલાની અસરતો કાંઈ નથી પણ રાતના માજીની સાથે ઘણો વખત સ્ત્રી વાતો કરતાં ઉભગરો થએલાં છે.

મોહોમદ આકેલે નેમાજ પઢીને પાંચો આપ્યો, ને સાસુને જોયાં તો તેએ નેમાજથી ફારેગ થઇને પાન ખાતાં હતાં, તેએને સલામ કરીને તે બેઠો. અસગરીએ એક ઇસ્ટાન્ડ લાવી સામે મૂક્યું. ડીપાટમાં ગરમ ગરમ ચા, બે પ્યાલાં, બે અમચા અને એક રકામીમાં પાંડ લાવી મૂકી. મોહોમદ આકેલે ચા પીધી તો તે સારા રંગની, બિશબોદાર હોવાથી તેનો જીવ ખુશ ખુશ થઇ ગયો. અકબરીતો પોતાની આદત માફક પડીને ઉંઘાતી હતી. મોહોમદ આકેલે બોલ્યો, મા એએને પણ નેમાજની તાકીદ કરો. સાસુએ કહ્યું, દીકરા એ પોતાની મમાઈને ઘણી વહાવીએ, તેમના પ્યારે એની ખસલત ને આદત સૌ ખરાબ કરી નાંખીએ. જારે એ નાળી હતી ને હું કોઈ વાતમાં ધમકાવતી તો કેટલાએક દિવસ સ્ત્રી મારી સાથે રીસાઇ બિસતી હતી; ને ઠોળી તાકાત કે અકબરીને કોઈ હાથ લગાડે. અકબરી જરા જરામાં મમત કરીને જે હાથમાં આવતું તે બાંગકોડ કરતી, તેના ડરથી કોઈ કશું બોલી નહિ શકતું હતું. એ ઉપરથી અકબરીના બાપ સાથે દરરોજ પંચાતી થતી હતી. હવે મોહોમદ આકેલે રાખસત થવા લાગ્યો. સાસુએ કહ્યું કે દીકરા રાતની વાત યાદ રાખવી ને તેનો કાંઈ બંદોબસત જરૂર કરવો.

આએ રસતે મોહોમદ આકેલે એજ વાતનો વિચાર કરતો આપ્યો. ઘરમાં પહોંચ્યો તો માને એનો ચેહેરો ફિકરમંદ જણાયો. તે સમજી કે આને ખચીત સાસરે લડીને આપ્યોએ; તેથી પૂછ્યું કે મોહોમદ; આપ્પર મારા કહેવાને તમે માન્યું નહિ. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, માજી, લડાઈ બડાઈ કાંઈ થઈ નથી. માએ પૂછ્યું ત્યારે એટલા સુસ્ત શાથીછો? મોહોમદ આકેલે કહ્યું, કાંઈએ નહિ; સ્ત્રીને ઉડી આપ્યોછું તેથી કદાચ તમને મારો ચેહેરો ઉદાસ લાગતો હશે. મા બોલી દીકરા જરા સ્ત્રી પકડો, મેં તમને સ્ત્રી ઉડેલા શું યોડીજ વખતે જોએલાં છે કે શું? સાચું કહો, શું બિતાએ. મોહોમદ આકેલે નાચાર થઇને રાતનો તમામ હેવાજ માગી આગળ કહી સંભળા-

ઓ. સાંભળતાંજ માતા બદનમાંનું તમામ ઘોહી ઉડી ગયું. પણ તે ઝોરત ધણી સમજી હતી તેથી ધીરજ ધરી કહેવા લાગી. જોકે મારી મરજી એવી હતી કે જ્યાંસુધી મારા દમમાં દર્મજી ત્યાંતલક તમે મરવેને મારાં કલેજાં સાથે ચોંટાડી રાખું અને તમે બંને બાહજો સજાહથી રહો. પણ અમણાં હું જોડુંછું કે વખત ઉતરો ને ઉતરોજ નજર આવેજી. સ્ત્રી આજે હું તમને કહુંછું કે તમારા લગનને ખીજેજ મહિનેથી મીઝજદાર વહુનો ઝોરાદો જીવું ધર માડવાનોજી. તમે જે દર મહિને દમ રૂપિઆ મને લાવી આપોજી તે તેને મુતલક પચંદ પડું નથી. દર વખત તમારી ઐરીની સહીયોથી હું સાંભળુંછું કે, વહુ ખીરીમારેના મોહોદંતામાં ધર લેવાનીજી અને સાથે જીવન-ફતને લઈ જતારજી. જ્યારે પણ એ સઘળી છોકરીઓ સાથે મળેજી ત્યારે એની એજ વાતો પોતપોતાનાં કરેજી. મેં એકવાર તમારી માસીસાસુના મોઠા ઉપર પણ એ વાત કહી દીધી હતી કે, મીઝજદાર વહુને અગર અમારી સાથ રહેવું પચંદ નથી તો પોતાનું ખાવા પેહેરવાનું જીવું કરે, પણ આજ ધરમાં રહે. આખર તમારી માસીસાસુથી જણાવું કે, મીઝજદાર વહુને એ પણ કીક લાગવું નથી. આદમી લગત જે કરેજી તે સુખ અને ખુશી પામવાને કરેજી. રોજની લડાઈ અને દિન ઉગતો જઘડો, એ ધણી ભુંડી વાતજી. વાસતે જો તમારી ખીખીને એજ પચંદજી ને જીવું રહેવામાં તેમની ખુશીજી તો ખિસમદના; તેમાં મારી અડચણ નથી. જ્યાં રહો ત્યાં ખુશી અને ભરપૂર રહો. ઝોદાએ ફરજંદની એક મમતા મને લગાડેલીજી માટે જ્યારે તમે કોઈ કોઈવાર આવી, એક નજર દેખાડશો તો એટલાથી હું સખુરી ધરીશ, અને ધરના કામકાજથી કોઈવાર પરવાર મળશે ત્યારે હું પોતે આવી તમને જોઈ જઈશ. માતા આ કહેવાથી મોહોમદ આકેલનું દિલ ભરાઈ આવ્યું, ને ભરભર રડવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે આજે માથી જીવદાઈ થાયજી. મા પણ રડવા લાગી. થોડાએક વખત ગયા પછી મોહોમદ આકેલે કહ્યું, ખીખી જોઈએતો રહે ને જોઈએતો જાપ પણ હું તો જીવો નથી રહેવાનો. માએ કહ્યું એમ વળી હાથ કે શારાં માણસો ઐરીને મૂકી છૂટે! તમનેતો પોતાની ઉમર એની સાથે કાઢીજી. હું તો અવે કબરમાં પગલટકાવી ખોડેલીજી. આજે મરતો કાલે ખીખો દહાડો થાય. વાસતે મારી સજાહ માનોતો જે તે કહે તે કરો. અમેતો જે દિને તમારાં લગત કીધાં તેજ દહાડેથી તમને જીવદા થયલા સ-મજીએ છીએ. તમે કાંઈ જીવદા છોકરા ને હું કાંઈ જીવરી મા થવાનાં નથી. કયો દીકરો પોતાની મા સાથે સદા રહોજી.

આ ખાખેની સજાહ મોહોમદ આકેલે પોતાના દોસ્તોથી પણ પૂછી. તે સઘળાઓએ એમજ કહ્યું કે, “રખણો દર્દ કરવો શારીજી અને સાથે રહેવાનું કાંઈ બંધનું નથી. માથી જીવદા રહો પણ તેમની ચાકરી ને તાખેદારી કરવા

રહો." જ્યારે સરવે કોષએ એવીજ સલાહ આપી ત્યારે મોહોમદ આકેલે પણ વિચારું કે એર, જુદો રહીને પણ જોઈ લઉં. કદાચ એથી એ ઓરત સુધરી જશે, ને ધરને પોતાનું ધર કરી સમજશે. બદ સ્વભાવ, હા, બદ જુઆની છેડી દેતો જુદું રહેવામાં જેમ એમ નથી, તેમ ધુનો પણ નથી. એટલું જકની કે ધર સંસારની ફિકર કરવી પડશે, ને તંગી ભોગવવી પડશે. દુનિઆમાં રહીને કોષ પણ વાતમાં ફિકર વગરતો છૂટકોજ નથી. અમણાં ખીજી ફિકર નથી તો, એ દરરોજનો ફેસાદ મારે માટે એક અભય છે. વળી ઝારાકીની તંગીનો અંદેશો કરવો પણ ફેકર છે. જેટલું રજક મુકર કરે-લું છે તેટલું કોષ પણ રીતે મળવાનું. આદમીની કોશેશ, ને તદખીરથી શું થવાનું છે? એવો અંદેશો કરીને મોહોમદ આકેલે જુદું રહેવાનો ઘાટ ઘડ્યો. અને એના ધરની નજદીકમાં એક ધર પણ આવી હતું તે દર માસે એક રૂપિઆને ભાડે લીધું, ને લખત કરીને તેના દરવાજા ઉપર પોતાનું તાળું પણ માર્યું. પછી સાસરે કહેવડાવ્યું કે જુદું ધર લીધું છે માટે જો ખીખી આ-વેતો નવા ધરમાં ઉડાંતરી કરીએ. વળી પોતાની માને પણ કહી દીધું કે પેલું તારકથ વાળું ધર લીધું છે. માએ જે કાંઈ મીઝાજદાર વહુ તરફનો સરસા-માન હતો, જેવાં કે કપડાંની પેટી, વાસણ, ખીજાનું, કુરતીન, પલંગ, ઈત્યાદિ તે સરવે એક એકાદે કોટડીમાં મૂકાવ્યું. સાંજના મીઝાજદાર વહુ પણ સાસરે આવી. સવારનાં ઉઠી માએ કોટડી ખોલીને મોહોમદ આકેલને કહ્યું કે, લ્યો ભાઈ તમારી ચીજો તમે મીયાં ખીખી ગણી તપાસી લ્યો. મોહોમદ આ-કેલ ખોલ્યો મા, તમે એ શું બોલો છો! એ ચીજો શું કોષ પારકી જ-ગાએ હતી? માએ કહ્યું દીકરા એમ નથી. ઉચકતાં મૂકતાં કોષ ચીજ યાં ત્યાં થઈ જાય એટલા માટે કહું છું. પછી દાસી અજમતને કહ્યું, અજમત, તું અને પડોશણ મળી એ સરવે સામાન તારકથ વાજા ધરમાં પહોંચાડી આવો. એ-વામાં અકબરીની સહીએ અંપા, રહેમત, જુલફન અને સ્લમતી, એઓ પણ આવી પહોંચી; અને બોલ બોલતામાં સરવે સામાન ઉડાવીને અહીંઆંથી ત્યાં લઈ જઈ મૂક્યો. મીઝાજદાર વહુ હસી ખુસીથી નવાં ધરમાં આવી રહી.

પેહેલાં ત્રણ દહાડાંતો અંબે વખત મોહોમદ આકેલની માએ ખાણું તૈયાર કરી મોકલ્યું, એથે દહાડે મોહોમદ આકેલે ખીખીને કહ્યું, લ્યો જી હવે-તો ખાવા પીવાનો અંદોખસ્ત તમે કરો. મીઝાજદાર જવાબ દીધો, અજુ-તો સરવે સામાન વીખરાઈ પડેલો છે, તે ગોડવાએ ને નચિંતાઈથી વાસણ ચુલો જાઈશ; અમણાંતો મને ફરસુદ નથી. એથી કરી સાત દહાડાં સુધીતો ભઠ્ઠી પરથી પકાવેલી રાટી અને બજારમાંથી રાતે કવાબ, ને દિવસના દહીં મંગાવી અંબે જણુ ખાઈ લેતાં હતાં. આખરે મોહોમદ આકેલે વારેવાર ખોલીને મીઝાજદાર પાસે ખાણું રંધાવવાનું શરૂ કરીધું. મીઝાજદારે કહી

પાણી પકવેલું નહિ, તેથી રોડી બનાવી તો તરેહવાર આકારની; નહિ ગોળ કે નહિ ચોરસ; એક કાન એમ નીકળેલો તો ચાર ચૂસ્યાં એમ. ધારપરથી જાડી, વચમાંથી પાતળી, કુચેથી બજેલી, કુચેથી કાચી; ધુમાડાથી કાળી. વળી દાળ રાંધીતો દાળ જીંદી ને પાણી જીંદું. મતલબ કે મીઝાજદાર એવુંતો સવાદદાર અને સુશીઆનું રાંધતી હતી કે જેના જોવાથી ભૂખ ભાગી જાય ! પાટીઓ કરતી તો ખેરંગ, બદસવાદ. નીમક નાંખતી તો ખાર જેર જેવું કરતી; અથવાતો શીકું ફચક. એક બે દહાડાંતો મોહોમદ આકેલે સખર પકડી પણ છેવટે તેણે પોતાની માને ઘેર આવવાનું શરૂ કર્યું. મીઝાજદારે પણ પોતાના સુખનું ઠેકાણું એવી રીતે કરી લીધું કે બેડ વખત બજારમાંથી પૂરી, મલાઇ, માવો, રાખડી, કવાબ મંગાવીને ખાતી, અને ઘરમાં જે પાકવું હતું તે જીલકન ઇત્યાદિ ખાઇ ખાઇને માતવી હતી. એવી રીતે એ બિલાડીઓને નસીબે સીકુંતો તૂટકું પણ દસ રૂપિયાના પગારમાં એવાં સવાદીઆં કેમ ચાલી શકે ! તેથી છુપાછુપ સામાન વેચવા લાગી. તેની મોહોમદ આકેલને કાંઈ ખબર નહિ હતી. એક દિને મોહોમદ આકેલ ચાકરી ઉપર ગએલો હતો ને મીઝાજદાર ઉંઘાઇ હતી. એવામાં અંપા આવી અને જોડું કે વહુતો ખેખબર ઉંઘાએલીએ, તેથી તેણે પોતાના ભાઇ મીરનને ચેતાવ્યો. તે જખરો ચોર હતો. મીઝાજદારતો ભર ઉંઘમાંજ હતી તેટલે મીરને આવી ઘરમાં ફરી વળીને તમામ વાસણો અને કેટલોએક સામાન ચોરી લઇ ગયો. મીઝાજદારે ઉડીને જોડુંતો ઘરમાં સાવરણી વાડેલી. કોટડીને તાણું મારેલું હતું તેમાંનો સામાનતો બચ્યો. બાકી જે ચીજો બહાર હતી તે એકેએક લઈ ગયો. પાણી પીવાને માટે એક કળશિઓ પણ નહિ રહ્યો. મોહોમદ આકેલ ચાકરીએથી આવ્યો ને આ ચોરી સાંભળીને ઘણોજ દલગીર થયો. પણ અળીઆં ચૂંટી ગયા પછી પચતાઇને શું કરે. મીયાં ખીખી સાથે ઘણા વઢયા અને પોતાનું માથું ખૂબ પીટ્યું, આખર રળી બળીને ખેસી રહ્યાં. કરજ દરદ કરીને હલકાં હલકાં ૨ તપેલાં વેચાતાં લાવ્યો. નાધલાં નાધલાં વાસણો માએ પાસેથી માગી લાવીયો. તવો, રકાખી એવું સાસુએ મોકલાવ્યું. આવી રીતે તરત વેળા કામ ચાલુ થયું.

વળી એવું બન્યું કે, એ હીંગામમાં એક કુટણી શેહરમાં આવેલી હતી અને તમામ શેહરમાં તેનીજ ચરચા ચાલતી હતી. મોહોમદ આકેલે ખીખીને ચેતાવી હતી કે કોઇ અજણી ચોરતને ઘરમાં આવવા નહિ દેવી, કાંઈ આ દહાડાઓમાં એક કુટણી આવેલીએ, ને તે કેટલાંએક ઘરો લૂંટી ચૂકીએ. એટલું ચેતાવ્યા છતાં મીઝાજદાર અસહયીજ ખેવકૂ હતી. તેની આદતજ હતી કે હરેક કોઇની સાથે જનદીથી મળી જતી. એક દહાડાં તેજ કુટણી

“હજીવન” નો * એટલે ભગતાઇનો વેપ લઇને એજ ગલીમાં આવી. એ મ-કકાર “હજીવન” જેવકૂકુ એરતેને કુચલાવવા સારું તરેહ તરેહની બિટો અને સેંકડો જાતની ચીજો પોતાની પાસે રાખતી હતી, તેમાં ઘણુંકરીને ધરમને ભગતી ચીજો, જેવી કે કરબલાની પાકગી તસમીહ, મકાના પવીત કૂઆનું પાણી, મદીનાના ખજૂરો, કોહિપુરનો સુરમો, કાપાગી પાક જગાના પરદાના કટકા, દરિઆઇ અકીક, પરવાળાંના દાણા, ધરમના ફકરાઓ કોતરેલી માદળીઆંગી તપતીઓ અને એ ઉપરાંત ઘણીએક દવાઇ રાખતી હતી. ગલીમાં આવીને તેણે પોતાની એક કીધી એટલે ઘણીએક ઊકરીઓ ત્યાં ભિગી થઈ ગઇ. મીઝજદારે પણ સાંભળ્યું તેથી જીજકનને કહ્યું કે ભયારે એ ગલીમાંથી ઉઠે ત્યારે એને અહીંઆં ખોલાવી લાવજે, હું પણ તેની બિટોની જીઆરત કરીશ. જીજકન ત્યાંજ ઉભી રહી, ને જેવી હજીવન ઉઠી કે તેને ખોલાવી લાવી. મીઝજદારે ઘણી આપર આવી તેને પોતાની પાસે ખેસાડી અને તેની પાસેની સરવે ચીજો જોઇ. તેમાંથી સુરમો અને માદળીઆંગી તપતી એ બે ચીજો મીઝજદારે પસંદ કરી. હજીવને મીઝજદારને વાત ઉપરથી પારખી લીધી કે આ એરત જલદીથી પસરી જશે. તેથી એક પૈસાનો ઘણોસરવો સુરમો તોળી આપ્યો અને બે આનામાં માદળીઆંગી તપતી આપી તથા શીરોજની એક વીંટી મુફતમાં બેટ કરી. આથી મીઝજદાર અંજઇ ગઇ. તે પછે હજીવને દરિઆગી મુસાફરી તથા અરખરતાનની વાત, અને ખીજુ બે ચાર વાતો જોડી કાઠીને એવી કીધી કે મીઝજદારે હોંસે હોંસે સાંભળી, ને તેની તરફ ઘણી મેહરઆગી દેખાડવા લાગી. હજીવને પૂછ્યું, કેમ બાઈ તમોને કાંઇ બાજુ બચ્યાં નથી કે? મીઝજદારે નીસાસો નાંખીને કહ્યું, એવાં નસીબ ક્યાંથી લાવે ! હજીવને પૂછ્યું, લગત થયાને કેટલી મુદત થઈ? મીઝજદારે કહ્યું અશુ એક વરસ નથી થયું. હવે તો આ મીઝજદારની ખેઅકલી હજીવને ખોલલી જણાઈ આવી; તે દિલમાં કહેવા લાગી કે, એને તો બચ્યાંનું નામ સાંભળતાંજ એવી હાથે ખેંચી કે જાણે કાંઈએક-મુદતની ઉમેદવાર હોય ! પછી હજીવને કહ્યું, નાઉમેદ થવું નહિ જોઇએ, તમોને તો એટલાં બચ્યાં થશે કે તમે તેને સાચવી પણ નહિ શકશો. અમણાં ઘરમાં એકલાંજો તેથી જીવ ધબરાતો હશે, પણ મીયાં તમારી સાથ કેમ ચાલેછે? મીઝજદાર ખોલી, તેઓ તો હમેશાં મારાથી નાખુશ રહેછે. મતલબ કે, પેહેલીજ મુલાકાતમાં મીઝજદારે હજીવન સાથ એવી તો ખોળાઇ ખતાવી કે, પોતાનો અવલથી તે આખર સ્થાનો અહેવાલ તેને કહી દીધો. તેમજ હજીવને વાતોવાતમાં તમામ ભેદ જાણી લીધો. એક પોહાર સ્થા

* હજી કરી આવેલી તે “હજીવન.”

હજીવન ત્યાં બેઠી હતી. જ્યારે જવા લાગી ત્યારે મીઝાજદારે ઘણી આ-
જી કીધી કે, ભલી બાધ હજીવન વળી કારે આવશે? હજીવને કહ્યું,
મારી બાલુજી મોમગરોની ગલીમાં રહે છે અને તે ઘણી આજી છે, તેના
એકાજને વાસતે હું આગરેથી આવી છું. તેને દવાઈ આપવા, બરવા ચો-
પડવાથી મને કુરસદ મળતી નથી, પણ ખોદા ચહાશે તો ખીને ત્રીને
દહાડે તમોને મળી જવા કરીશ.

વચમાં એક દિવસ ગયા પછી, હજીવન પાછી આવી અને એક રેશમી
નાડું લેતી આવી. હજીવનને દૂરથી આવતી જોઈ મીઝાજદાર ઘણી ખુશ
થઈ ગઈ અને પૂછ્યું, આ નાડું કોનું છે? હજીવને કહ્યું, વેચવાનું છે. મી-
ઝાજદારે પૂછ્યું, કેટલાં એકમ છે? હજીવન બોલી, ચાર આનાનું છે; મોહો-
દામાં એક બાધ રહે છે તે અમણાં તંગીમાં આવી પડી છે, તે પોતાના સામાન
વેચી વેચાને ચુલરો કરે છે, તેની ઘણીખરી સીજો હું વેચી આપું છું.
આવું સમું નાડું જોઈને મીઝાજદાર લલચાઈ ગઈ, ને તરત પૈસા કાઢીને
હજીવનને આપ્યા; અને ઘણા હરખથી હજીવનને કહ્યું, ભલી બાધ ને ને
સીજ વેચવાની હોય તે પેહેલાં મને બતાવ્યા કરજો. હજીવને જવાબ દીધો,
ઘણું સારું; પેહેલાં તમો પછી ખીજાં. એ પછે યાં ત્યાંની વાતો થઈ.
જતી વેળા હજીવને એક કોથળી કાઢી તેમાં કપડાં તથા કાગળનાં પડીકાંઓમાં
થોડાં લવંગો હતાં. તેમાંથી એ લવંગો હજીવને મીઝાજદારને આપ્યાં અને
બોલી, કે દુનિઆમાં મોહોબત એટલા માટેજ હોય છે કે એકખીજને કાપદો
થાય. એ લવંગો હું તમોને આપું છું તેમાનું એક તમો પોતાના અમોડામાં
બાંધજો, ને ખીજાં સારું તો એમ છે કે તમારાં મીયાંની પાઘડીમાં મૂકાએ.
પણ એમ થયાથી કદાચ તમારા મીયાંને શક આવે, વાસતે તકીઆમાં સીવી
લેજો અને તેની અસર આજથીજ જણાશે. પણ એટલું કરવું કે તમારે
સોજી અને પાક જગામાં રહેવું. જ્યારે હું મફત હજ કરવાને ગઈ હતી તો
તેજ વાહાણમાં બોપાળની એક બેગમ પણ ચઢી હતી. કદાચ તમે તેનું નામ
સાંભળ્યું હશે. બલકીસર્જાંહાની બેગમ, તેનું નામ હતું. ખોદાએ સ-
રવે કાંઈ તેને આપેલું હતું. દોલત પૈસાની કાંઈ બૂખ નહિ હતી. નોકર
આકર, લોનડી, ગોલામ, પાલકી, નાલકી સરવે કાંઈ તેની પાસે હતું, માત્ર
કોઈ ફરજદ તેને હતું નહિ; તેથીજ તે દલગીર રહેતી હતી. ખીજાં નવાબ
સાહેબનું એના ઉપર સુતલક હેત નહિ હતું. તે પણ ધાર્યામાં બચ્યાં નહિ
થવાના સખખથીજ હતું. નહિતો બેગમ શોભામાં ને દેખાવમાં તો આક્રતાબ,
માહાતાબ સરીખી હતી. વળી એટલી ખૂબસુરતી ને દોલત છતાં એવો તો
સારો મીઝાજ કે અમે જેવાં કમીનાએને પોતાની બરોબર બેસાડવી તથા
વાતો પૂછતી. એ બેગમને ફકિરો ઉપર ઘણો એતેકાદ હતો. એક વખતે

એણે સાંભળ્યું કે ત્રણ કોસ ઉપર કોઇ પૂરે પહેંચેલા ફકિર આવેલા છે, તો અધારી રાતે પોતાને ઘેરથી પગે ચાલતી તેની પાસે ગઈ; ને એક પોહાર ઝૂલી હાથ જોડીને તેની આગળ ઉભી રહી બોલ્યો, કે “ફકિરનાં નામ ઉપર કુરબાન થાઉં.” એથી પેલા ફકિર સાહેબે માથું ઉંચકી જોયું ને બોલ્યો. “જા મા, રાતના તને હુકમ મળશે તેમ કરજે.” પછી રાતે બેગમને આઆખમાં બેશરત થઈ કે, હજ કરવાને જા; એટલે તારી મારાદ હાં-સજ થશે. સવારનાં ઉઠી હજની તૈયારી કરવા લાગી. બેગમે પાંચસો ગરી-બાનું નોજ પોતે આપીને તેઓને વાહાણે ચઢાવ્યાં. તેમાં એક હું પણ હતી. દર વખતે એની પાસે હું રહેતી હતી. તે બેગમ સાહેબ (જેઓને ખોદા-તાલા બંને જાહાનમાં હસતાં રાખે) મારી ઉપર ઘણી મેહરબાની કરવા લા-ગ્યાં; અને મને પોતાની સહી કરીને કહેતાં હતાં. દસ દહાડા ઝૂપીતો વા-હાણુ દરિઆમાં બરાબર ચાલ્યું. અગિયારમે દહાડે દરિઆની વચ્ચે એક પાહાડ નજરે આવ્યો. નાખુદાએ કહ્યું કે હવે ચાલુને પાહાડ ને કહે છે તે એ છે. એ ઉપર એક ઘણું પહેંચેલા ફકિર રહે છે, જે કોઈ તેની આગળ જાએ છે તે મુરાદ પામે છે. બેગમ સાહેબે નાખોદાને કહ્યું કે કાંઈ કરી મને એ પાહાડપર પહેંચાડો. નાખોદા બોલીએ, બાઈ સાહેબ વાહાણુને પાહાડ-ની નજદીક જઈ ત્યાં થકવાનું પણ જે તમે ફરમાવો તો વાહાણુને લંગર-વાર કરી તમને એક મહવામાં બેસાડી લઇ જાઉં? બેગમે કહ્યું, એ પણ ઠીક છે. પાંચ જણીએ બેગમની સાથે હવે ચાલુને પાહાડ ઉપર ગયાં હતાં, તેમાં એક હું પણ હતી. પાહાડપર પહેંચ્યાં તો અજબ તરેહની ખાશખા મેહકી રહીતી. ચાલતાં ચાલતાં પેલા ફકિર સાહેબ આગળ જઈ પહેંચ્યાં. ત્યાં નહિ કોઈ આદમી કે આદમજાદ હતું. ફકત એકલો ફકિર સાહેબ એક ગારમાં રહેતો હતો. તેની ફરેશતા જેની નુરાની સિકલ હતી. તેણે અમે સરવેને જોઈ દોઆ દીધી. બેગમને બાર લવંગ કાંઈ પડીને કૂંકી આપ્યાં. મને કહ્યું કે આગરા અને દિલ્લી જ ને લોકોને સુખ થાએ તેવું કર્યા કરજે. હવે તે બાર લવંગોમાંનાં બે લવંગો આ મેં તમને આપ્યાં-છે. હજ કરીને બચારે પાછાં કર્યાં ત્યારે નવાબ બેગમની વાત કાંઈ પણ જા-ણ્યા વગર, અમારા આપ્યાની એક મહિને આગાઉથી બેગમને લેલા સુંબહમાં આપીને પડેલા હતા. જેવો બેગમે વાહાણુમાંથી પગ બાહરે મૂક્યો કે ન-વાબે પોતાનું માથું બેગમ આગળ ધક્કું અને જર જર રડીને પોતાની સુ-કની માશી માગી લીધી. હજથી આવ્યા પછી છ વરસ હું ભોપાળમાં રહી હતી, તેટલામાં ફકિરની દોઆની બરકતથી ખોદાએ રાખે બેગમને ચાર છો-કરા થઈ ચૂક્યા હતા. પછી મને મારું વતન યાદ આવ્યું તેથી બેગમ પાસે રજા માગી. તેમણે ઘણી આતાકાની કીધી. મેં કહ્યું ફકિર સાહેબે મને

દિક્ષી આગરાની સેવા સોંપેલી છે તેથી મને ત્યાં જવું જરૂર છે. એ સાંભળી મેગમે નાચારીએ મને રજા આપી.

મીઝાજદાર આ બે લવંગ અને બે પાનાં ભરેલી મીઠી વાતો સાંભળવાથી પેલી હજીવનની શુભથી તામેદાર થઈ ગઈ. હજીવન તો લવંગ આપી જતી રહી. મીઝાજદાર વહુએ નાહી ધોઈ, કપડાં બદલી ખુશખો છાંટી; એક લવંગ તો ખીસમેદનાહ કરીને પોતાના ચોટલામાં બાંધ્યું. પછી મીયાંના પલંગની આદર અને ગલેફા બદલી, એક લવંગ એક તકીઆમાં ધુપાવ્યું. મોહોમદ આકેલ ઘરમાં આવ્યો ને ખીખીને જોઈ કે સોજી સાજી થએલી, ને વળી વગર કહેવે સાફ અને ધોતી આદરથી પલંગ ખીછાવેલા. એથી ઘણા ખુશી થયા અને પ્યારથી વાતો કરવા લાગ્યા. મીઝાજદારે કહ્યું જુઓ આજે મેં એક સીજ વેચાતી લીધી છે. એમ કહીને પેલું નાકું દેખાડ્યું. મોહોમદ આકેલે પૂછ્યું કેટલામાં લીધું. મીઝાજદારે કહ્યું તમે તો આંકો, કેટલાનું હશે? એ નાકું ખાસ લાહોરનું બતાવેલું ધણું સરસ રેશમી હતું. તે પોહોણું, સફાઈદાર અને તે ઉપર જરીકામ ગુથેલું હતું. મોહોમદ આકેલે કહ્યું, બે રૂપિઆથી આછી કીમતનું નથી. મીઝાજદારે કહ્યું ચાર આને લીધું છે. મોહોમદ આકેલે ખોલ્યો, સાચું કહેલો? મીઝાજદારે જવાબ દીધો, તમારા સીરના સોગંદ છે મેં ચારજ આને લીધું છે. મોહોમદ આકેલે ખોલ્યો, ધણું સસવું છે ક્યાંથી મળી આવ્યું. મીઝાજદારે કહ્યું એક હજીવન ઘણી નેકબખત છે, ઘણા દિવસ થયા આપણી ગલીમાં આવ્યા કરે છે, તે કોઈ બેગમનું વેચવા લાવી હતી. એ કહીને પેલા સુરમો, માદજીઆની તખતી અને શીરોજીની વીંટી પણ મીઝાજદારે દેખાડી. લોભ એવી ખૂરી સીજ છે કે ઘણા ચતુર આદમી પણ એથી થાપ ખાઈ જાય છે. જંગલી જનવરોમાં મેના, પોપટ, નુરી, ખુલખુલ આદમીને જોતાંજ નહાસે છે પણ દાનાની લાલચથી ફાંદામાં ફસી જાય છે; ને જાંદગી સૂધી પીંજરામાં કેદ પડે છે. તેજ મુજબ મોહોમદ આકેલે પોતાનો લાભ જોઈને ખુશી થયા અને જ્યારે મીઝાજદારે કહ્યું કે તે હજીવન, પેલી બેગમ જે સરવે સામાન વેચવાને કાઢસે તે મારી પાસે લાવવાનો વાવદો કરી ગઈ છે. તારે મોહોમદ આકેલે કહ્યું તે જરૂર જોવો જોઈએ પણ એવું નહિ થાય કે તે માલ ચોરીનો હોય ને પાછળથી ખરાખીમાં પડ્યું પડે, વળી તે હજીવન કોઈ ડગારી નહિ હોય. મીઝાજદારે ખોલી, આદા આદા કરો! તે હજીવન એની નથી.

આ વાતો ગઈ ગુજરી થઈ. આજે મોહોમદ આકેલે સાથે એવી કીતિની વાતો થઈ, તે ઉપરથી મીઝાજદારને પેનાં લવંગો ઉપર ઘણા એતેકાદ મેઠાં. ખીજે દિને જીલફતને મોકલીને હજીવનને તેડાવી. હવે તે! મીઝાજદાર દીકરી અને હજીવન મા થઈ પડ્યાં! રાતનાં મોહોમદ આકેલે સાથે

ફરીથી હજીન વિશે વાત નીકળી તો વળી મોહોમદ આકેલે કહ્યું, જુઓ હોશિઆર રહેજો. એવા વેસમો કુટણીઓ અને ડગારીઓ ધણી આવેછે. મગર હોબિ ખુદ મોહોમદ આકેલની અકલપર એવોતો પડદો નાંખ્યો હતો કે, આવી મોટી વાત તે નહિ સમજ્યો કે, બે રૂપિઆનો માત્ર ચાર આનામાં કોઇ વગર કારણે આવે? મોહોમદ આકેલને ઘટારત હવું કે એ જાણતાંજ હજીનને આવતી અટકાવતે અને તેની લાવેલી સરવે સીજો પાછી ફરવાવતે. મીઝાજદારમાંતો એટલી અકલ હતીજ નહિ કે એ ભેદને સમજતે. કેટલાએક દહાડા નિત્યાપછે મીઝાજદારે હજીનને પૂછ્યું કે, કેમ બાઈ ધણા દહાડા થયા પેલી બેગમની કોઇ સીજ નથી લાવતાં? હજીન પામી ગઈ કે એને ખુબ સ્વાદ લાગ્યું છે. તેથી બોલી, તમારે લાએકની કોઇ સીજ નીકળેતો લાવું કેની? બેચાર દિવસ ગયા પછે ખોટાં માતીની એક જોડી લઈ આવી અને કહેવા લાગી, લ્યો બાઈ બેગમની પોતાની નથનાં એ માતી છે. નથી અપર કે હજીરની જોડીએ કે પાંચસોની, પણામલ બેચેરીની દુકાન ઉપર મેં દેખાડીતો તે લલચાઈ ગયો, ને બસો રૂપિઆ મારે પલ્લે બાંધી આપતો હતો, હું તો બેગમ પાસેથી પચાસ રૂપિઆમાં લાવી છું. તમે લેઈ લ્યો, ફરીથી એવો માત્ર નથી મળવાનો. મીઝાજદારે કહ્યું, હાલ મારી પાસે નગદ પચાસ રૂપિઆતો નથી. હજીને જવાબ દીધો, શું છે તેનું દીકરી. પેં-સીઓ વેચીને લેઈ લ્યો, નહિતો તમે જાણો આજે એ માતી વેચાઈ જશે. હજીને એથી ટપથી કહ્યું કે મીઝાજદાર તરતજ ધરેણાની પેટી ઉચકી લાવી અને પેંસીઓ કાઢી હજીનને આપી. હજીન મીઝાજદારનું ધરેણું જોઈને બોલી, હંહંહં, મુજા ગાજરની પેકે કંવી બેચતનથી જાણુસો નાંખી મૂકીએ! બેટી, ધુકધુકીમાં નવો દોરો નાંખાવો ને બાલી, પટો, એરોંગ અને બાજુબંદ મેલા સીકટ થઈ ગયાં છે, મેલ સોતાને બાઈ જાય છે વાસતે એને ધોવરાવો. મીઝાજદારે કહ્યું, કોણુ દોરો નાંખાવી લાવે ને કોણુ ધોવરાવી આવે? મી-યાને કહું છું તો તેઓ કહે છે કે મને ફરમુદ નથી. હજીને કહ્યું, ઘેલી છોકરી એતે શું મોઢું કામ છે. લ્યો આ માતી રહેવા ઘો, અમણાં હું દોરો નાંખાવી લાવું છું અને જે જાણુસો મેલી છે તે મને કાડી આવો હું અમણાંજ ધોવડાવી આપું છું. મીઝાજદારે સઘળી જાણુસો કાડી આપી. હજીન બોલી, મારી સાથે જીલકનને પણ મોકલો, તે સોની પાસે બેસે તેટલે હું પટવા પાસે દોરો નાંખાવીશ. મીઝાજદારે કહ્યું ઠીક છે. પછે જીલકનને બોલાવી, તેને હજીને કહ્યું, છોકરી જરા ગારી સાથે આવ ને સોનીની દુકાન ઉપર બેસી રહેજે. હજીને જાણુસો લીધી. જીલકન સાથે ગઈ. ગલી વટાવી બાહેર નીકળીને હજીને બાંધેલું પોટલું છોડ્યું ને જીલકનને કહ્યું, લાવ ધોવડાવાની જાણુસો જીલકન પાડીએ ને દોરો નાંખાવાની જીલકન કરીએ. જાણુસો જીલકન પાડતાં

પાડતાં હજીજન ખોલી, અરે નાકમાં ઝાસવાની ખીલી ક્યાંછે? જીજનને કહ્યું એમાંજ હશે, કસ્ય જોડલી ચીજછે તે એ પોટલીમાંજ જીજી. પછે હજીજન પોતેજ ખોલી ઉઠી, 'હા હા, તેતો પાનદાનના ઢાંકણ ઉપર રહી મધછે. અરે જીજનન જરા દોડતી જ, ને જલદીથી લધ આવ.

જીજન દોડતી દોડતી ઘરમાં આવી ને કહેવા લાગી. ખીખી નાકની ખીલી પાનદાનના ઢાંકણપર રહી ગઈછે તે હજીજન માગેછે; જલદી આપો, હજીજન ગલીને નાકે દેવા વાણીઆની કુકાન પાસે ખેડીછે. એનું આ કહેવું કે મી-જીજદાર વહુનું માથું ટણકવું. તે ખોલી, બહાવરી કેમ થઈછે, વળી એવી ખીલી મારી પાસ હતીજ ક્યાં, શું તું નથી જાણતી, અરે કમખખત દોડ, જો હજીજન કેથી વડી નહિ જાય. જીજન જીવ નાંખતી દોડતી ગઈ. હજીજનને અહિં જોઈ, તહિં જોઈ ને ઘણીએ શોધી પણ કેથી જણાઈ નહિ તેથી પાછી આવીને મીઝજદારને કહ્યું, બાઈ હજીજનનો તો કેથે પત્તો મળતો નથી, હું છેક બજારઝૂંધી જઈ આવી. નહિ જણાવું કે એટલા વખતમાં ક્યાં ગેજ થઈ ગઈ. એ સાંભળતાંજ મીઝજદાર કુટવા લાગી. હાય, હાય! હુંતો લંટાઈ ગઈ. હાય હુંતો લંટાઈ ગઈ, અરે આડાસી પાડાસીએ બાદા ખાતર દોડા. એ સાંભળી લોકો મીઝજદારના મોહોલ્લા ઝૂંધી દોડ્યા ને ખપ્પર કાડતાં ત્યાંથી જણાવું કે એ રાંડ કેથેથી રખડતી રજળતી મહિનો દહાડા થયો આવી ભાડે રહી હતી, પણ આર દિવસ થયાં ઘર છોડીને જતી રહીછે. હવે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ.

મોહોલ્લા આડેલે આવ્યા પછી એ સાંભળવુંતો માથે માંચાં કુટવા લાગ્યો અને ખીખીને કહેવા લાગ્યો, અરે તું ઘરને સીલાખાક કરીને છોડવાની, હું તને પેહ-લેથીજ જાણું છું. મીઝજદાર ખોલી, ચાલ દૂર થા, હવે વાતો બનાવવા ઉભા છે! નાડ જોઈને તે પોતે પણ મને નહિ કહ્યું હતું કે બેગમનો સામાન જરૂર જોજો. ટૂંકામાં કહીએ છીએ કે માંડી બેઅર વચ્ચે આછી મજેગી લડાઈ ચાલી ને તમામ મોહોલ્લી બેગો મળ્યો. વાતપર વાત નીકળી તો જણાવું કે હજીજને કંચની ગલીમાં એહમદ બખ્શખાતની ખીખીનું તમામ ઝવેર એવાં મકરથી ઠગી લીધું કે એક કુકીર પાસે ખેવડું કરાવી આપ્યુંછે. તેમજ રૂઠના કરામાં મીઆં મસીતાની દીકરી સાથે એવી તો દોસતી વધારી કે તેનું ઝવેર ઉધારને બહાને ઉઠાવી લઈ ગઈ. મતજબ ઝવેર તો ગયું ને ઘણીએક વાતો સાંજવા લાગી. વાસણો તો અગાઉથીજ ચોરાઈ ગયાં હતાં. જણાવું ઉપર કહ્યા મુજબ લંટાઈ. પેલાં હજીર રૂપિઆનાં મોતીની જોડ જ્યારે લોકોએ જોઈ તો ત્રણ પૈસાની જણાઈ! સરકારના થાણામાં ખપ્પર આવી, લોકોએ પોતાની તરફથીપણ ઘણી સોંધ કીધી પણ હજીજનનું નામ નિશ્ચાન નહિ તે નહિજ.

અકબરીને પદનામાં જે કપડાં મળ્યાં હતાં તેના અહેવાલ સાંભળો. જ્યાંજ્યાં સાસુની સાથે રહેલી હતી ત્યાંજ્યાં સાસુ દસ પંદર દહાડે તે સરવે કાઢીને તડકે મૂકતી હતી. વરસાદની માસેમની શરૂઆતમાં નવું ધર લઈ જીવું રહ્યાં, ને જે કોટડીમાં કપડાંની પેટી મૂકી હતી તે વરસાદની માસમ પૂરી થઈ ત્યાંજ્યાં પછી જેમની તેમજ પડી રહી હતી. તેને એકવાર ઉઘાડી જોઈતી પછી નહિ. થંડીની માસમમાં શુભનીની જરૂર પડી તેથી પેટી ઉઘાડી ત્યારે જણાવું કે ધણીપરં કપડાંને ઉવિષએ ખાઈ નાંખ્યાં, અને કોટલાંકને ઉંદરડાંએ કરડીને મોટાં મોટાં બગારાં પાડ્યાં હતાં, કોઈએક કપડું પછી સલામત બચેલું નહિ હતું.

જે છોકરીએ બચપણમાં લાડ પ્યારમાં રહેલે અને કથો હુબર, ડહાપણ નથી શીખતી તે આ અકબરીની માફક આખી ઉમર દુઃખ અને સંતાપ ઉઠાવેલે. અકબરીને જેટલો અહેવાલ ઉપર વાંચ્યો એથી તેમને જણાવું હશે કે, અકબરીને મા અને મમાઈના લાડે તેની જીંદગી સ્વધી કેવી મુસીબતમાં રાખી ? બચપણમાં અકબરી નહિ કથો હુબર શીખી, કે નહિ તેના મીજજ સ્વધો. જ્યારે અકબરીએ સાસુથી જીવે પડીને જીવું ધર માડવું ત્યારે વાચણ કુસણ, કપડાં, જલસ સરવે કાંઈ તેની પાસે મોજીલ હતું, પણ તેનામાં ધર ચલાવવાની આવડ નહિ હતી તેથી થોડાજ દિવસમાં સરવે માલ અસખાખ ધૂળમાં મેળવ્યો અને એકજ વરસમાં હાથ કાનથી નાગી થઈ પડી. અગર મોહોમદ આકેલ પણ તેના જેવાજ મૂરખ અને નહારા સ્વભાવનો હતોતો કદાચ એક ખીજના છૂટાછેડા થતે, પણ મોહોમદ આકેલે હમેશાં અફલ રાખી તથા દરજો સાચવ્યો.

હવે અકબરીની નાની બેન અસગરીનો અહેવાલ સાંભળો.

અસગરી ખાનમનો અહેવાલ.

અસગરી છોકરી એવી હતી, કે જેમ બાગમાં ગોલાબનું ફૂલ, અથવા આદમીના બદનની આંખ હતી. હરેક તરેહનો હુબર, ને હરેક તરેહના સલૂક તેનામાં હતાં. અફલ, હુબર, શરમ, મજાજો એ સરવે તારીફલાએક આસીઆતો આદાએ અસગરીમાં મૂકી હતી. બચપણથીજ તેનામાં રમવા, કૂદવા, હસવા અને મસકરીનો ધિકાર હતો. વાંચવું ઈઆ ધરનું કામ કરવું તે સિવાએ કોઈએ કદી એને નકામું ટાલવું કરતાં, કે કોઈ સાથ વહતાં જોઈ હતી નહિ. મોહોમદનામાં જેટલી આરતો હતી તે સરવે એને ઠીકરીની માફક આહાતી હતીએ. બેશક ચારાં નસીખ તે મા બાપનાં, કે જેની આ અસગરી

દીકરી હતી. તેમજ બાગ્યવાન તે ધર હતું, કે જેમાં અસગરી વહુ ધર્મને જતાર હતી.

જાદાની કુળ અને મેહરખાનીથી અસગરીની ઉંમર ૧૩ વરસની થઈ. એની માગણીતો મોહોમદ કામલ સાથે ઠરી ચૂકી હતી. હવે લગનનો દહાડો ને મહિનો સુકરર કરવાની ચરઆ ચાલી. પેલી તરફીતો મોહોમદ કામલની મા અકબરીના ઠંગ જોયાથી એટલીતો ધાસતી ખાઈ ગઈ હતી કે—કહેવતછે કે દૂધથી દાઝેલો છાસને કૂંકી કૂંકીને પીએછે—તેમ અકબરીના વિચારથી તેના બદનપરનાં રૂવાં ઉભાં થતાં હતાં, તેથી તેનો છુપો ચેરાદો હતો, કે નાના દીકરાની માગણી કોઈ ખીન્ને ઘેર કરે. એ વાત મોહોમદ આકિલને કોઈ રીતથી જણાઈ, તેથી તેને પોતાની માને પૂછ્યું; માજી મેં સાંભળ્યુંછે કે તમે મોહોમદ કામલની માગણી તોડવા માગોછો? “માએ કહ્યું, શું કહું દીકરા, હું મોટી ફિકરમાં છું, શું કરું ને શું નહિ કરું? તમારી સામે મારીથી આંખ ઉચકાતી નથી, જાદાએ મને તમારી યુનેહગાર કીવીછે. હવે જોઈએ મોહોમદ કામલનું નસીબ કેવુંછે.” મોહોમદ આકિલે કહ્યું, “માજી, હું ખરું કહુંછું, કે અસગરી હજાર છોકરીઓમાં એકજ છે. આખી ઉંમર તલીક દીવા લઈને સોધશો તોપણ અસગરી જેવી છોકરી નહિ મળવશો, જેમ દેખાવમાં તેમજ યુજોમાં તેને જાદાએ લાએક બનાવેલીછે. વાસતે જરા પણ અંદેશો ના કરો. જાદાનું નામ લઈ લગન કરી નાખો. અગર મોટી બેન ઉપરથી જો તમે વિચાર બાંધતાં હોવતો આ તમે સાંભલેલું હશે.

‘ન હરજન જન્સતો, ન હર મરદ મરદ,

જાદા પંજ અંગોશત, એ કસાં નકરદ.’

“દરએક ઝોરત, ઝોરત અને દરએક મરદ, મરદ નથી હોતાં. જેમકે, જાદાએ પાંચે આંગલાં એકસરખાં નથી કીધાં.”

દરએકની જુદી જુદી ખાસીઅત અને જુદા જુદા મીજાજ હોયછે. જેમ બાગમાં હજારો ફૂલોને જોઈશું તો તેમાં દરેકનાં રંગ રૂપ જુદા જુદા અને સૌની ખૂશમો પણ જુદી જુદી હોયછે. તમારી વડી વહુ સાથે (જાદા પનાહ રાખે) અસગરીને શું સંબંધ? જાદા જો પાર પાડશે તો લગન પછી મારી વાત ખરી પડેલી તમે જાણશો.

મોહોમદ આકિલે અસગરીની જે એટલીખથી તારીક કીધી, તેથી મોહોમદ આકિલ સાથે જે વાત ઠરાવી હતી, તે હવે નફી થઈ. ડૂંકામાં કહીએ છીએ કે, બન્ને વેહેવાણોનાં એકમતથી એવો ઠરાવ સુકરર થયો, કે બકરીઈદને આગલે દહાડે નેકાહ કરી આપવા. અસગરીનો ખાપ દૂરઅંદેશખાન, પાહાડ ઉપર સરકારી નોકરીમાં હતો, તેને કાગળ લખી જણાવ્યું. કાગળ પહોંચતાંજ ખાનસાહેબ ઘણા ખુશીમાં આવ્યા. સંબંધો બધાંઓમાં અસગરીને

તે ઘણાજ આહાતો હતો, તેથી પુરત રળગી દરખાસ્ત કીધી, પણ તેનો જવાબ નાનો મળ્યો. ઘણુંએક જોર માર્યું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ઉપડતી મોસમનો વખત હતો તેથી હાકેમને પણ રળ નહિ આપવાનું કારણ હતું. દૂરઅંદેશખાનને રળ નહિ મળવાથી ઘણો દલગીર થઈ ગયો, તોપણ કાલા બાબા કથી કરતો હતો, પણ પોતાનો વડો દીકરો જિરઅંદેશખાન જે બાપની સાથેજ હતો, તેને પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપીને ઘેર મોકલ્યો, અને સરવે આગલું પાછલું તેને સમજાવી મૂક્યું. ઘરમાં જણ્યસ, કપડાં, વાસણુ સરવે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખી મૂકેલાં હતાં. જિરઅંદેશખાને ઘેર પોહ્યાંયા પછી એખા, ધી, ઘઉં, મસાણો, નીમક સરવે જરૂરજોયું ખરીદ્યું. અસગરીના કપડાંએમાં ઠીકીએ ઠાંકવાનું શરૂ થયું. તેની માનો વિચાર હતો, કે અસગરીને વડી બેન કરતાં ભરચર રીત કરવી, તથા વાગો પણ ભારી કરવા. તેમજ જણ્યો પણ જાદે કરવી, વાસણો ભારી ભારી ને મોટાં આપવાં. અસગરીતો ઘરમાં હાજર હતીજ, તેથી જે વાત થતી, તે તેને જાહેર થતી હતી. જ્યારે અસગરીએ સાંભળ્યું, કે મને વડી બેન કરતાં વધારે રીત મળતારહે. ત્યારે જો આ જગાએ કોઈ બેવકૂફ હોકરી હતેતો ખુશ થઈ જતે, પણ અસગરીતો એથી દલગીર થઈ, ને એવા વિચારમાં પડી, કે શી તદખીરથી માને એ વાતથી મના કરું. છેવટે પોતાની પિતરાઈ બેન તમાશાખાનમ આગળ શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું કે “મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યુંએ, ને મને તેનું ઘણું દુઃખ લાગ્યુંએ. કેટલાક દહાડા થયા એજ ફિકરમાં હતી, કે એ જાદા એનું શું કરું? પણ મારું થયું કે એટલામાં તમે આવી પોહ્યાંયા. તમે મારી ખરાખરીઆં છો, તો તમારી આગળ કેહવામાં અડચણ નથી, કે માને કાંઈ એવું સમજાવો કે મને વડી બેન કરતાં જરાપણ વધારે રીત નહિ કરે.” એ સાંભળી તમાશાખાનમે કહ્યું “બેન તમે પણ કોઈ તમાશા લાએક આરત છે! કહેવતએ, કે “ઘવેકુ નીમક દીઆ ઉસને કડા મેરી આંજે દુખતી હું” જાદા અપાવેએ, ને તમે કાં ના પાડોછો?” અસગરીએ કહ્યું, “તમે ઘેલાંએ, એમાં કેટલીએક ગુચવણએ. વડી બેનનાં મીજાજથી તમેતો વાકેફએ, તેને ખચીત એથી દુઃખ લાગશે, ને તે નાહક માજીની સાથે ચીથરાં ફાડશે અને મારી સાથે પણ છેડાશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન એમાં દુઃખ લાગવાનું શું છે? સૌ સૌના નસીમનુંએ, ને વળી એમાં સૌ તરેહનું સમજવાનુંએ. તેને શીખવા ખેસાડવાનું જથબ થયું, રોજ રાખ્યા, તથા આર વર્ષ તલીક અદરાએલી રહી, ત્યારે એના તેહેવારો, તીરથો જે કીધાં તેની કસર એમાં સમજી લઈએ.” અસગરી બોલી, “એ ખરૂંએ પણ નામતો રીતનુંએ? નાનીને વધારે મળશે તો મોટીને દુઃખ ઉપજશે. એક ઘરમાં રહેવું, દરરોજ મળવું મેટવું, માટે જે વાતથી દિ-

બમાં જીદાઈ પડે, તે કેમ કીધામાં આવે?" તમાશાખાનમ કહ્યું, "બેન નકાસું તમે પોતાનું નુકસાન કરોછો. એતો મહિના બે મહિનામાં સરખે વિચરી ભૂલી જશે." અસગરીએ કહ્યું "અરે ખાઈ ખાદા ખાદા કરો! નફો નુકસાન કેયે મા આપતાં આપવાથી પૂરો પડેછે? અને પતપાનેતરથીજ ઉમર કપાએછે? ખાદા પોતાની કુદરતથી આપેછે. વાસતે તમે એ ખામે જીત ના કરો, નહિતો હું કાંઈ ખીજી તદખીર કરું. હુંતો કોઈ તરહથી કમ્પૂલ નથી રાખવાની." છેવટે એ વાત અસગરીની માએ જાણી, અને તે પછુ સમજીને પોતાના એ વિચારથી પાછી હઠી, અને દિલમાં કહેવા લાગી, કે આપવા માગ્ય તો સેંકડો રીતેછે, માટે ખીજી વેળાએ જોઈ લેઇશ.

દૂંકામાં—ઠરવેલે દહાડે સારે ચોખ્ખીએ, અસગરીના વિવાહ થઈ ગયા. બેટબાટ થવા લાગી. એરઅંદીશખાન એવોતો કરવઇએ આદમી હતો, કે એકલે હાથે સારી રીતે બેનના વિવાહ કરી આપ્યા. પરંતુએની ઘણી સારી મોદારત થઈ, જેએનો હક હતો તેએને સારી પેહરામણી કરી રાજી કીધાં. જ્યારે અસગરી સાસરે જવા નિકળી ત્યારે ઘરમાં ઘણી દિલગીરી ઉપજી, માનેતો ઘણુંજ ભારી લાગ્યું. મોહોદજાની ખાઇએ પણ ઘણી ઉદાસ થઈ. અસગરીને દરએક જણી ગજે લગાડી રડતી, અને દરએકના દિલમાંથી દોઆએ નિકળતી હતી. અસગરી આ દોઆએનું માટું ને ભારી પહલું લઇને સાસરે આવી, ત્યાંપણુ જે કાંઈ રીતભાત હતી તે પૂરી કરવામાં આવી. તે પછી અસગરીને "તમીજદાર" એટલે ખખરદાર વહુનો એતાખ મળયો.

આગળ ચાલતાં જણાશે, કે અસગરીએ ઘરસંસાર કેવી રીતે સંભાળ્યો, તથા કેવી કેવી મુશકેલીએ તેની સામે આવી હતી, જે તેણે પોતાની અકબલી કેમ દૂર કીધી હતી. આ જગ્યાએ અસગરીની હાલતને અકબરીની હાલત સાથે જરા મુકાબલો કરી જોઇએ. અસગરી પોતાની માની ખીજી દીકરી, અને સાસુની ખીજી વહુ હતી. ખંબો તરકની ઇરિજા અને હોંસ અકબરીના લગનથી પૂરો પડી ચૂકેલો હતો. અકબરીના વિવાહ સોજ વરસની ઉમરે થયા હતા, પણ અસગરીની ઉમર લગન વખતે પૂરી તેર વરસની પણ નહિ થયેલી હતી. જ્યારે અકબરીના વિવાહ થયા ત્યારે તેનો ખાવંદ મોહોમદ આકેલ દસ રૂપિએ નોકર હતો, અને અસગરીનો ખાવંદ મોહોમદ કામેલ હજીતો શીખવા જતો હતો. મોહોમદ આકેલ સાથે સરખાવતાં મોહોમદ કામેલ એાછી બુદ્ધિ અને એાછો શીખેલો હતો. અકબરી જે વરસ તલીક ખરચાં કરચાંના ખએડાથી છૂટી હતી, અને અસગરીનેતો વિવાહ પછી ખીજેજ વર્ષે નાહની ઉમરમાં ખાદાએ માએ ખનાવી હતી. અકબરીને કદી શેહેરથી ખાંહેર નીકળવાનો સંજોગ નહિ ખ-ચે, પણ અસગરી

ધણી મુલત ઝંધી દેશેદેશ રખડી હતી. સધળી રીતે અસગરીની હાલત અકબરીની હાલત સાથે સરખાવતાં સારી નહિ હતી, પણ અસગરીને નાનપણથી કેમવણી મળી હતી, ને તેનાથી રોજબરોજ ધરમાં ખરકત વધતી હતી. તે યાંહાંઝંધી કે આજે અકબરીનું નામ વડીક કોષ નથી જાણતું, પણ ખખરદાર વહુનોતો દિલ્હીના ખાનમના ખાજરમાં પેલા આસમાન સાથે વાત કરતો માહાબારત મેહુલ ઉભિલાંછે, અને અસગરી ખાનમનાજ નામથી તે મેહોલાંજનું નામ “ખાનમનું ખાજર” કરી જાણીયું થયુંછે, તેમજ અવેરીવાડમાં જે ઉંચી મસજીદ, જેમાં હોજ તથા કૂવાંછે, તે પણ ખખરદાર વહુની ખંધાવેલીછે. મોટાં ખખરથી આગળ વધીને બાલ ધગીની પડાશમાં “તમીજ ગંજ” છે તે પણ એનોજછે. મોલવી મોહમદ હયાત સાહેબની મસજીદમાં હજીજી યંજે વેળા વીસ મુસાફરોને તેના કંડ-માંથી ખમીરી રોડી, અને ચણાની મીઠી દાળ પહેંઆડયામાં આવેછે. કુતખ સાહેબમાંની આળીયા મસજીદની સામણેની ધરમથાળા એજ ખખરદાર વહુની ખંધાવેલીછે. ફત્તુરીમાં મુંખઈના છાપેલાં ૫૦૦ કુરાંન એક દિને એણે વહેંચાવ્યાં હતાં. અતીઆરઝંધી યંડીની મોસમમાં ૧૦૦૦ કામજ ગરીબોને એણીના ધરથી મલ્યા કરેછે.

હેવે જ્યારે ખેરઅંદેશખાને પોતાના ખાપ દૂરઅંદેશખાનને ખખર કીધી કે “જોદાની મેહરખાનીથી ભળી ભળાઈ સાથે ખારી ખેનની શાદી જીહજ મહિનાની અગિઆરમી તારીખે થઈ ચૂકી.” તે સાંભળી દૂરઅંદેશખાને જોદાની અંદગી કરી શુકરાનાં કીધા. પણ દીકરીની જીદાઈનો વટવટો ધણા દિવસ ઝંધી તેને રહ્યો. અસગરીની શાદી થઈ ચૂક્યા પછી, દૂરઅંદેશખાને તેની ઉપર જે કાગજ લખ્યો હતો, તે વાંચવા જોગછે. સંજોગથી તેની નકલ અમારા હાથમાં આવી હતી; તે કાગજ આ રીતનોછે.

દૂરઅંદેશખાને લખેલા કાગજની નકલ.

“મારાં દિલ અને જાનને આરામની આપનાર, બાયગવંતી ખેટી, અસગરી ખાનમ, જોદાતાલા તમોને સલામત રાખે—તમોને દોઆ તથા તમારી આંખો ચુમવાનો શોક કીધા બાદ, તમોને જાહેર થાય કે તમારા ભાઈ ખેરઅંદેશખાનના લખયાથી તમારું સાસરે સીધાવું સરવે જાલુહુછે. વર્ષો થયાં દિનમાં એવી ઉમેદ હતી, કે એ મારી ફરજ ખાસ મારે હાથે ખજવીશ, પણ હાકમે રજ નહિ આવી તેથી નાચાર રહ્યો. આ વાત તમોને જાણાઈતી હશે, કે સરવે ખત્યાંએમાં તમારે વાસતે મને એક ખાસ દરજ્જેની કાગજ હતી; અને હું એ વાતને ફકત હેસાન જાણાવવા નથી લખતો. અહીં કે તમે પૂરતી સેવા અને ફરમાંખરદારીથી ખુદ મારા, અને સરવેના

દિલમાં જગા પેદા કીધી હતી. આઠ નવ વરસની ઉંમરમાંથી તમે મારાં ધરને તમામ ખોળે પોતાને માથે ઉઠાવી રાખ્યો હતો. મને હમિશ એ વાતની ખબર પડતી હતી કે તમારે લીધે તમારી માને ધણી નચીનતાઇ હતી. જ્યારે કોઇવાર મને ઘેર આવવાનો સંજોગ બન્યો હતો, ત્યારે તમારી ગોઠવણ જોઇને હમિશાં મારે જીવ ખુશ રહેતો. અમણાં તમારા સીધારવાથી એટલુંતો નુકસાન ગણ્યું હતું કે તેનો બદલો કદાચ એ ઉમરમાં મળે એવી મને ઉમેદ નથી આવતી. જોદા તમને એના બદલામાં ખેર કરે, અને એ તમારી ખીદ-મતના બદલામાં મારી દેઆએની અમર તમને આમીન થાએ. ખેર અંદેશખાનનાં કાગળથી એ પણ માલમ થયું, કે તમે અકબરીખાનમ કરતાં વધારે રીત લેવાને ના પાડી. એથી તમારી મોટી નજર, અને ખુલ્લું દીમત સાબિત થાય છે. મગર હું તેનો જે બદલો મોકલું છું તે આ કાગળ છે. એને તમે પોતાની પાસે સંભાળી રાખજો, તથા એ નસીહતોપર અમલ કરજો, કે જોદા કરશે તો હરેક મુશ્કેલ તમોપર આસાન થશે, તથા તમારી જીંદગી સુખ એનમાં ચુબરશે.

“સમજવું જોઇએ કે વિવા એ શું ચીજ છે ? રંગારંગના કપડાં પેહેરયાં, મહેમાન ભેગા કીધા, સામન અસખાપ, જાણસ પાખ્યાં; એજ વાતમાં ફક્ત વેહવા નથી. પણ વેહવાથીતો નવી દુનિઆં શરૂ થાય છે. નવાં લોકો સાથે વેહવાર પાડવો, અને નવાં ધરમાં રહેવું પડે છે. જેમ નવા શીખાઉ વહેડા ઉપર ઝોથી પેહેલાં ખાલી જીસરી મૂકે છે તેમજ આદમીના વહેડા ઉપર પેહેલીજ જીસરી તે લગવે છે. શાહી થઈ કે છોકરી ખાઈ બની, અને છોકરો મીયાં થયો. એની મતલબ એજ છે કે બંનેને પકડીને દુનિઆની ગાડીમાં જોતરી દીધાં. હવે એ ગાડી જોતની મજલ સૂચી એએને એંચવી પડે છે. ત્યારે હવે ખેહેતર છે કે દિલને શખત કરીને, એ ભારી ખોળને ખમી જવો, અને જીનદગીના દહાડા જેમ બને તેમ આખર હજત, મુલાહસં પંજમાં કાપવા; નહિતો લડાઇ બડાઇ, ટંટા બખેડા, શેર ફેશાદ અને હાએવાએથી દુનિઆની મુશીબત એર પણ જીઆદા સંકટ આપનારી થઇ પડે છે. એ મારી ખારી દીકરી અસગરીખાનું, હવે તમને જાણવું જોઇએ કે ધણી ધણીઆણીમાં જોદાએ કેટલાએક ફરક મૂકેલા છે. ધરમની ચોપડીઓમાં લખેલું છે કે “હજરત આદમ ખેહીશતમાં એકલો ધબરતો હતો, તેને ખેહલાવા સારું જોદાએ મામાહવાને (જે ઝોથી પેહેલી એરત દુનિઆમાં થઈ) પેદા કીધી. એ ઉપરથી જાણી શકે એરતને પેદા કરવું ફક્ત મરદને ખુશી કરવાને વાસતે હતું, માટે એરતની ફરજ છે કે મરદને ખુશી રાખવો. અફસોસ છે કે દુનિઆમાં ધણી થોડી એરતો એ ફરજને અદા કરે છે. મરદોનો દરજો જોદાએ એરતો થાને જ્યારે કીધો છે, તે કાંઈ ફક્ત કહેવાથીજ નહિ, પણ મરદોના ખાંધામાં જ્યારે

શક્તિ તથા તેઓની અકબ્રમાં અદિ તેજ આપવાથી છે. દુનિઆનો બંદોબસ્ત મરદોની જાતથી થાય છે. મરદ કમાનારો અને ઝોરત તેની કમાઇને ધટવી રીતે ખરચ કરનારી, તથા તેની સંભાળ કરનારી છે. કુટુંબ ગોયા વાહાણ છે અને મરદ ગોયા તેનો ખલાસી છે. અગર ખલાસી ન હોયતો વાહાણ પાંણીના મોજાઓમાં ડુબી જશે, હમ્મા કોઇ કીનારાપર અથડીને ભાગી જશે. કુટુંબમાં અગર મરદ પાવરધો નહિ હોયતો તેમાં ધણીએક તરેહની ખરાબીનો સંભવ રહે છે.

“એવો એઆલ નહિ રાખવો જોઇએ, કે દુનિઆમાં ખુશી ફકત દોલત અને માત્ર મિલકતથીજ હાંસજ થાય છે. જે કે દોલત ધણું કરી ખુશીનો શબ્દખે ખરો, પણ તેમજ તેથી મોટાં અને નામીયાં ધરોમાં લડાઈ અને ફેશાદ પણ જ્યાદે હોય છે. સંસારમાં ખુશી તો ફકત મેળાપ અને સલાહથી હોય છે. ગરીબ આદમીએને જોઇએ છે કે જેઓની પેદાશ ધણી ઓછી છે, તેઓ દિવસના મેહેનત મજૂરી કરી યુજ્જરાન પેદા કરે છે, ને રાતના સરવે મળી દાલ રોટીથી પોતપોતાનું પેટ ભરી લે છે, અને એક પીજાની સાથે ખુશીથી રહે છે. બેશક એ લોકો હળી મળી રહેવાના શબ્દખે દાળ રોટી અને ત્રીણાં જડાં કપડાં છતાં પણ વધારે સુખી છે, અને એની મુકા ખણે જોશેતો, નવાવો અને બેગમોની તમામ હશી ખુશી પોતપોતામાના પીગાડને લીધે મદા કવડાશમાં રહે છે. એ મારી પ્યારી દીકરી અસગરીખાનું, તમે મેળાપ રાખજો, અને સુવેહપણાને ગણીમત જાણજો. હવે જેવું જોઇએ કે મેળાપ કંઈ વાતોથી પેદા થાય છે. ફકત એટલાથીજ નહિ, કે ખાઈ પોતાના ખાવંદ સાથે પ્યાર કરે. બન્નેકે પ્યાર ઉપરાંત તેને ખાવંદનો મનાજો પણ કરવો જાજમ છે. જે ખાઈ પોતાના ખાવંદને પોતાની ખરો-ખરના દરજ્જાનો ગણે તે ધણી નાદાન છે. બલકે આ જમાનામાં ઝોરતોએ એવો ખરાબ રવહાએ એખતી આર કીધો છે, કે જે અદબથી ખીલકુલ ઉલટો છે. જ્યારે કેટલીએક સહિએ પોતપોતામાં બેસી વાતો કરે છે ત્યારે ધણુંકરી એવી વાતો અન્નાવે છે, કે ફલાણીનો ખાવંદ તેની સાથે કેવી રીતે વરતે છે? એક કહે છે કે બેન મેંતો તેને એવી તરેહથી દબાવી રાખ્યો છે, કે શું તાકાદ કે મારી વાત ના પાડે હમ્મા તેથી ઉલટો જવાબ દે. ખીજી વડાઈ કરે છે કે જ્યાંસુધી ખડીયો ખુશામદ નથી કરતો ત્યાંસુધી હું ખાણું ખાતી નથી. તીજ પતરાજ મારે છે, કે હુંતો દસવાર પૂછે છે ત્યારે એક જવાબ ભાગ્યે આપું છું. ચોથી ડીંગ અભાવે છે, કે જેહએ તેટલાવાર તે નીચે બેસી કાં ન રેહતો પણ બંદીએતો ઠાલીઆપરથી ઉતરવાના કસમ લીધેલા. પાંચમી ટકા મદાવે છે કે મારી જ-ખાનથી જે કંઈ નીકળે છે તે પૂર કરાવું છું ત્યારેજ રહું છું! વિવામા ટોણા દુચકા પણ એવીજ મતલબથી નીકળેલા છે, કે ખાવંદ તાબેદાર અને ફરમાખરદાર

થઈ રહે. કેયેતો આશડાંપર કાજળ પાડીને મીયાંને શુરમા લગાડયામાં આવેછે, તેની મતલબ એકે સારી ઉમર આસડાં ખાતો રહે, ને ચૂકે આં નહિ કરે! કેયેતો નહાતી વખતે અંચુડાની તળે ખીડું રાખ્યામાં આવેછે અને પછે તે મીયાને ખવરાવેછે, તેના અર્થ એકે તે પગે પડતો રહે! આ વાતોથી જાણેછે, કે ઝોરતો મરદાનો દરજ્જો અને એ ખતીઆર કામ કરવાપર આતુરછે; પણ એ રીત ઘણી ખૂરીછે અને હમેશાં એનો ખલો ખરાખીથી ખાલી નથી. મરદાને જોદાએ વાધ ખનાવેલાછે અગર દયાવ, ને જખરદસતીથી તેને જેર કરવા આહેતો તે નહિ ખનવા સરખુંછે. તેઓને જેર કરવાની ઘણી સેહેલી તદખીરતો ખુશામદ અને તામેદારીછે. માટે જે હેમક ઝોરત પોતાનો દયાવ નાખીને મરદને જેર કરવા આહેછે તે મોટી બૂલ કરેછે. તેઓ શરખા-તથીજ ફેશાદનું ખી રાપેછે, ને તેનું છેવટ ખચીત કરી ફેશાદ બરખુંજ આવેછે, જેકે તરત વેળા તે સમજતી નથી.

“મોટી અસગરી, મારી સલાહ એ છે, કે તમે વાતચિત્ત તથા ઉઠવા બેસવામાં પણ પોતાના ઘણીનો અદબ મનાહજો રાખજો. આ કેવી રીતછે કે! શાદી વીહવા મોટા બાવથી થાયછે, અને એ પછીજ વહુ સાથે સાસુ નણુદાનો ખીગાડ શરૂ થતો જાયછે! એનું કારણ ગોર કરવા જોગછે. લગનની અગાઉ સ્ત્રી છોકરો મા ખાપ સાથે રહ્યો, અને ફક્ત તેઓની સાથે તેને તાલકો હતો. મા ખાપે તેને પાળી પરવરશ કીધો, ને એવી આશા રાખતાં રહ્યાં કે ખુડાપામાં અમારી સાકરી કરશે. પણ વીહવા પછે વહુ ઉંખરમાં પગ મૂકતાંજ એ ફિકર કરવા માંડેછે કે ખાવંદ આજને આજજ મા ખાપને છોડી દે. એવી રીતે લડાઈ સદા વહુઓ તરફથીજ ઉત્પત્તી પામેછે. અગર વહુ કખીલામાં હળી મળીને રહે, અને શાશુને એવું નહિ જણાયે કે એ છોકરાને અમારાથી છોડવવા આહેછે, તો કદી ફેશાદ ઉભા થાએજ નહિ. આતો સરવે કોઈ જાણેછે, કે લગન પછી મા ખાપ સાથેનો સંબંધ થોડાજ દિવસનોછે; આખર જુદું ઘર માંડીને મોટી ખૈઅર જુદાં રહેશે, અને કુનિઆમાં એમજ થવું આવેલુંછે, પણ નથી જણાવું કે કમખખત વહુઓને એવી અધીરાઈ કયાંથી થાયછે, કે જે કાંઈ થવાનુંછે તે અમણાંનું અમણાંજ થાય. વહુમાં એક એજ ચુગલી કરવાની હોયછે, જેથી જ્યાંદે ટાંટો વધેછે, તે એમકે સાસુરની જરા જરા વાતો આવીને માને કહ્યા કરેછે. મા પણ ખંતી થઈને તેને પૂછવા કરેછે. પણ એ કહેવા અને પૂછવાથી લડાઈ તથા ઝઘડા ઉઠવા શિવાય ખીજું કાંઈ હાંસળ હોવું નથી. કેટલીએક વહુઓતો એવી મગર હોયછે, કે સાસરામાં ગમે તેવું સાઈ ખાધાનું કે ગમે તેવું સાઈ ખેલવાનું મગેછે, તોપણ તેને તુચ્છકારથી જુએછે. એ વાતોથી ખાવંદનું દિલ તૂટી જાયછે. માટે અસગરી તમને ઘણી સંભાળ રાખવી જોઈએ.

સાસરાની દરમ્મક સીજની કદર યુજવી જોઈએ, અને તમારે હમિયાં ખાણું આધને તથા કપડાં પહેરીને આનંદી જાહેર કરવી જોઈએ, જ્યાં જણાએ કે તમે તે પસંદ કીધું. સાસરામાં નથી વહુએ આ વાતનો પણ ખ્યાલ જરૂર કરી રાખવો જોઈએ, કે ત્યાં ઉચાટ દિલથી નહિ રહેવું. જોકે ધરોળિ નહિ હોવાના સ્થળથી અબાણુયા લોકોમાં જીવ નહિ લાગે એ અરુછે; તેપણુ જીવને સમજવવો જોઈએ. નહિ કે ગપાંતો રડતાં, ત્યાં રહાંતો રડતાં, જતાં વખત નહિ લાગ્યો કે આવવાનો તકાળો શરૂ કરવા માડવો. ધીમે ધીમે પ્યાર મેળવવાને માટે ચાલોનો રેવાજ ધણો સારો છે. ધણો વધારે મહિરાનો શોક જણાવવાથી સાસરીયાને અલુગમતું થાય છે. વાતચિતમાં મધ્યમ દરજ્જે રહેવું. ધમ્માને નહિ એટલી ધણી કે વગર કારણે બકબક કહેવાએ, અને નહિ એટલી થોડી કે મગજર સમજાએ. ધણું બકવાથી છેવટ રંજીદા થવું પડે છે. રાત દહાડો જેને બકયા કરીએ, તેમાં હજારી તરેહનું બોલાએ, અને નહિ જણાએ કે એવી ટકટક કરતાં શું વાત મોઠામાંથી નીકળી જાય. વળી નહિ એટલું થોડું બોલવું જોઈએ કે બોલવાને વાસતે લોક ખુશામદ ને કાલાવાલા કરે. જીદ અને ભરમગી કોઈ વાત કરવામાં શોભા નથી. અગર કોઈ વાત તમારી મરજીથી ઉઠાવી પણ હોએ, તે તે વખતે તેને ખમી રાખો, ફરી કોઈ ખીજે વખતે લાએક રીતે તે બાહેર કાડવાને બની આવશે. કોઈ સીજની ફરમાશ કરવી નહિ જોઈએ. ફરમાશ કીધાથી આદમી આંખમાં હાનકું પડે છે, અને તેની વાત નકામી થઈ જાય છે. જે કામ સાસુ નહાંદો કરતી હોએ તે કામ તમે પોતે કરવાને શરમ ના ધારશો. નાનાં ઉપર મેહરબાની અને મોઠાને અદબ કરવો એ સરવેનાં દિન હરી લેવાને વાસતે ધણી સારી તદખીર છે. પોતાનું કોઈ કામ ખીજાએના ભરસા ઉપર નહિ રાખવું જોઈએ, તથા પોતાની કોઈ સીજ બેદરકારીથી નાંખી મૂકવી નહિ જોઈએ, કે ખીજું કોઈ તેને ઉઠાવી લે. જ્યારે બે માલુસો છુટી છુટી વાતો કરતાં હોય તો ત્યાંથી ખીરી જવું જોઈએ, અને પોતે તેની કત્તાર પણ નહિ કરવી કે તેઓ પોતપોતામાં શું વાત કરતાં હતાં, અને વળી જરૂર કરી એમ પણ નહિ યુમાન કરવું, કે તે મારે વાસતેજ ધૂશધૂશ કરતાં હશે. પોતાની મીતભાત પહેલેથીજ અંદાજ મલાજ સાથે રાખજો. જેઓમાં જલદીથી ધણો મેળાવ થઈ જાએ છે તેઓમાં ફૂટકાટ પણ જલદીજ ઉભી થવા લાગે છે. છેવટે હું આહુંધું કે તમે દરરોજ જરૂર વગર પણ આ કાગળને કમમાં કમ એકવાર વાંચવા કરજો, કે જ્યાં એની મતલબ તમારી નજર આબજથી ખસે નહિ; અને કુઆ—

સાં જુરઅંદેશીખાત.

બાપનું ઉપલી મતમખનું કાગળ મળ્યાથી અસગરીના દિલમાં મોહોખતના જોરસાએ કાંઈ અજબ અસર ઉપજવી. તેને બેઅખતીઆર રડવાનો ડીમા બરાઈ આવ્યો, પણ તરતનીજ પરણી આવેલી તેથી સાસરામાં રડી શકી નહિ, ને તામોચ કરી ગઈ. પછે બાપના કાગળને આંખોમાં દાખી ધણીએક જતનથી પોતાના રાજમળની ચોપડીમાં મૂક્યું, અને દરરોજ અચૂક તે કાગળને વાંચ્યા કરતી તથા તેની મતમખ ઉપર ગોર કર્યા કરતી હતી. જ્યાંજ્યાં અસગરી તરતની સાસરે ગએલી હતી ત્યાં તકત તેના જીવ ધણે ધબરાતો હતો, કેમકે એકદમ માનું ઘર છોડીને નવાં ઘર અને નવાં આદમીઓમાં તેને રહેવું પડ્યું. એના ખવાસ પેહેલેથીજ કામકાજ, ને મોહનત કરવાનો હતો તેથી અહીંઆં નકામું તેને એક ઘડી પણ ચેન નહિ પડ્યું હતું. તેમજ મહિનાઓ જ્યાં ચોરડીમાં ચૂપચાપ ખેસવું પડ્યું. બાપના ઘરમાં જે છૂટાપણું હતું તે અહીંઆં નહિ મળી શક્યું. સાસરે આવતાંજ તેની દર-એક હાલઆલને લોકો જોવા તથા ઠીકવા લાગ્યાં. કોઈ મોટું ઠીકવા લાગ્યું, કોઈ ચોટલાની લંખાઈ વિચારવા લાગ્યું, કોઈ કદની ઉંચાઈને જોવા લાગ્યું, કોઈ જલુસ બાવ ટંટોળવા લાગ્યું, કોઈ કપડાં તપાસવા લાગ્યું. ખાતી વેળા કોઈને તેના જુકોજ ગણવાપર ધ્યાન. જુક કેટલો મોટો લીધો? મોટું કેટલું ઉઘાડ્યું, કેમ ચાલ્યું, ને કેમ ગળ્યું? ઉઠતી વેળા સાડી-પર નેધાહ, કે સાડી કેવી રીતે ચોડીએ, પાએજ કેમ ખોસાએ. જતી તો તેના વખત પર નજર રાખવું, ક્યારે જતી, ક્યારે ઉડી. ઢૂંકામાં એવી તમામ હરકતો અને શકો તેની આંખ તજે હતી. એ હાલતમાં અસગરીને જખરું દુઃખ થવું હતું. પણ તે પૂરી થાણી અને કેળવણી પામેલી હતી, તેથી આ શખત તપાસમાં તે શરવે વાતે સરસ ઉતરી, અને તેની શરવે ચાલ હાલ સાસરીઆંને બાવી. તે વાત કરતી તો એટલીબધી વધારે નહિ કે લોકોને કહેવું પડે, કે કેવી છોકરીએ, ચાર દિન યથા પરણી આવીએ, ને નથી કોઈ મોલાવવું તોપણ બકબક કરી રહીએ. વળી એટલું કમ પણ નહિ કે બરી-અલ અને ઠીચકું ચઢેલી જાણે. ખાણું ખાતી તો નહિ એટલું વધારે, કે મોહોદલામાં ચરચા થાએ, ને સાસુ નણુંદો માથું ઉઠાવી ખેસી રહે ને તેની એને કાંઈ અસર નહિ થાએ. જતી તો નહિ એટલી સકાળે કે ચરાગમાં બવી પડે, ને નહિ એટલી ધણા વખત જ્યાં કે ગોવા સુરદાં સાથે શરત બકી હોય. રીતએ કે નવી વહુને મોહોલાની છોકરીએ ઘેરી ખેસેએ. તેમ અસગરીની પાસે પણ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાંચ દશ મોજુદ હોતીથી. પણ અસગરીએ કોઈ સાથે ખચીત દોસ્તી નહિ માંડીતી. અગર કોઈ છોકરી સારે દહાડા ખેસી રહેતી તોપણ એમ નહિ કહેતી કે ખાઈ તમારે ઘેર જાઓ. અગર કોઈ આવી નહિતો તેને એમ પણ નહિ પૂછતી કે બેન તમે ક્યાં હતાં, ને કેમ નહિ આયાં!

અસગરીની એવી તરેહની મુઝાકાત અને મુદારાતની રીતથી ધીમે ધીમે ઊંકરીઓનું ઠેણું ઓછું થઈ ગયું. અગત કરીને મિહાહલાના હલકાં લોકોની ઊંકરીઓ તો આટવાની સહીઓ હોય છે. જ્યારે તેઓએ જોયું કે, નથી પાતવું એક ખીડું મળવું કે નહિ કાંઈ સોદો સામાનગી બિટ. તેથી છ સાત દિવસમાં એક પછે એક સઘળી ખરી ગઈઓ.

અસગરીએ પેહેલાં પોતાની નણુંદ મેહમુદા સાથે પ્રીત પાંધી. મેહમુદા જાતે અરબુ હવું, તે યોડામાંજ હળી ગઈ. સારો દહાડો તે અસગરીની પાસેજ ધુસાઈ ખેસતી. એથી કોઈવાર તેની મા કહેતી કે આ બિબાહ પર એટલી મેહરપાન શાથી છે? વડી બિબાહના ઝોળાથી તો તું નાસતી ફરતી હતી! મેહમુદા તેનો જવાબ દેતી, કે તેઓતો મને મારતાં હતાં. મારાં નાનાં બાબીજીતો મારી ઉપર પ્યાર કરે છે. મેહમુદાના મળવાથી અસગરીએ પોતાનું અરબુ કામ કાઢી લીધું. પેહેલાંતો તમામ ધરનો હાલ બલકે તમામ કપીલા અને મિહાહલાનો અહેવાલ મેહમુદાને પૂછી પૂછીને જાણી લીધા. તથા જે વાત શરૂઆતમાં શરમ અને લજ્જના સમબથી પોતે કહી નહિ શકતી હતી, તે મેહમુદાની મારફતે કહેવાડાવ્યા કરતી. અસગરીએ ધરના કામમાં ધીમે ધીમે પગપેશારો એવી રીતે કરવા માંડ્યો, કે સાંજનાં મેહમુદા પાસે ૩ મંગાની ચેરાગની બતીઓ વણી આપતી, તરકારી સમારતી, મેહમુદાનું ફાટું તૂટું કપડું સીવી આપતી, સાસુ તથા વરને વાસતે પાન ખનાની આપતી. રફતે રફતે રાંધણી સૂઝી જવા લાગી, ને ધરમાંની જુઠી દાસી અજમતને જુજવા, તથા વધારવામાં સલાહ આપવા લાગી, તે ઇલાં સૂઝી કે અસગરીની મરજી પ્રમાણે આણું રાંધવા લાગ્યું. જ્યારથી અસગરીએ આણામાં હાથ ધાલવાનું શરૂ કરીયું ત્યારથીજ ધરવાળાંઓએ પણ જાણ્યું કે આણું પણ અજબ નેવાંસત છે. પછીતો એવું થઈ ગયું કે જો ઠાંઈ દહાડે અસગરીથી અજમતને મુલાહ આપવાને નહિ બનવું તો આણું શીકું શીકું પાણું ફરવું હતું. સાસુ વહુની લડાઈ એતો જાણે મુકરર કાપદો છે, પણ અસગરી એવી લડવાને લાએક હતીજ નહિ; ત્યારે તેનો હુમર લડાઈનું કારણુ થઈ પડ્યું. દાસી અજમતે આ ધરની દરએક બાબદમાં એવું તો માથું મારેલું હતું કે કુલે કામોના આધાર એ દાસીપર હતો. સોદો, સામાન, કપડાં, અનાજ, જે કાંઈ બજારમાંથી આવવું તે સરવે એ અજમતને હાથે આવતું. જરે, જલુસુ મુકાં પણ એજ અજમત કરાવી લાવતી. કરજની જરૂર પડતી તો તે પણ એ અજમતની મારફતે કઠાવ્યામાં આવતું! દુકામાં અજમત મરદોની પેઠે એ ધરનો કારોપ્યાર કરતી. જ્યારથી અસગરીએ આણામાં હાથ ધાલ્યો ત્યારથી એ અજમતની ધાવલી જણાવા લાગી, એક દહાડે મેસાહલાના કલામ પકાવા મુક્યા હતા, અને અસગરી રાંધણીમાં બેસી તે

દાસીને રખાડતી હતી. ત્યારે ગોથત ચરીને તૈયાર થયું ને હોં મચાવો લગાડવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે અસગરીએ દાસીને કહ્યું, હોં મને ચખાડા, ખાટું કે વાસી હથેતો કવાય ખગડી અથે. દાસીએ હોંનું દોચું કાઢીને અસગરીના હાથમાં આપ્યું. અસગરીએ આપ્યુંતો ખાટું ખટ, કંઈ દહાડાનું વાસી, લીલું લીલું પાણી જીકું ને હોંની જારી જીકી. અસગરીએ કહ્યું, ઓહો ! કેવું ખરાય દહોંએ. એતો મુતલક કવાયમાં નાંખવા લાએકનું નથી. ડાસાં જલદી જાએ અને દુકાનીનું સાર તાજું, મીઠું દહોં જોઈને લાવો. દાસી બોલી, ઘેલીબાઇ સેર ગોથતનાં કવા-મોમાં દુકાનીનું દહોં ! ઉંટના મોમાં જીર ! એટલાંથી શું થવાનું ? આ હોં જે તમે પસંદ નહિ કીધું તે એક આનાનું છે. એ સાંભળી અસગરી અચરત થઇ ગઇ ને બોલી, કે અમારા ઘરમાંતો વારેવાર કવાય ખનતા હતા. તેમાં હમેશાં શેર ગોથતમાં દોઢ પૈસાનું દહોં નાંખતાં હતાં, એ હિસાબેતો દુકાનીનું મેં વધારે સમજીને મંગાવ્યું, કે કવાય મારા નરમ અને રાતા ખને. દાસી બોલી તમે ખાઈ પોતાના મોહોલાને હિસાબ કેતાય રહેવા દો. ભમાં ક્યાં ચાંદીચોક ને ક્યાં તીર કમાનનો દરવાજો ? જે સ્ત્રીજ ચાંદીચોકમાં પૈસે મ-જેએ તે અહીંઆં એક આને પણ નથી મળતી. એ ધૂનમળયો મોહોલાતો ઉજડ નગરી ને સુનેા દેશએ; હમેશાં દરેક સ્ત્રીજનેા તોરો ને દર સ્ત્રીજનેા દુકાજ રહેએ. જોકે આણામાં વાર લાગતો હતો તેથી અસગરી આ સાંભળી ચૂપ રહી ગઇ. અને દાસીને કહ્યું, ખેર જેટલાનું મળતું હોય તેટલાનું તાકીદે લાવો. મગર અસગરી એટલી બોળી નહિ હતી કે દાસીની વાતને ખરી મા-નતી. તેથી પોતાના દિલમાં કહેવા લાગી કે જરૂર કાંઈ કાળું યોજુએ. દમડી અરધીનેા ફરક હોયતો તેની દરકાર નહિ, પણ આતો જાજ્ય જેવુએ કે એક શહેરના બે મોહોલાએા વચ્ચે ખમણો, ચોગણો ફરક ! એ દહાડાથી અસગરી પણ ચોકેરી રહી.

બીજે દિને દાસી પાન લાવી તે જોઈ અસગરીએ કહ્યું, ડાસાં તમેતો ખીલકુલ લીલાં પાતરાં ઉઠાવી લાવો છે. એમાં નથી કાંઈ લેજત આવતી કે નથી કાંઈ સ્વાદ આવતો. અમણાં તો થંડીની મોથમએ માટે ખાસાં પાકાં પાકાં પાને સોંધીને લાવ્યા કરો. દાસીએ કહ્યું, પાકાં પાનતો પૈસાનાં બે આવેએ અને ઈંહાં જોદા રાખે અરધી જીહુરીનેા રાજનેા ખપએ. એ વિચારથી હું નવાં પાન લાવુંછું. એટલામાં અસગરીને ઘેરથી તેની દાસી કક્ષાએતનેસા ખેરસનાહની ખખર અંતર પૂછવા આવી પહોંચી. એ વખતે પાનની ભાંજગડ ચાલતીજ હતી. અસગરીએ પોતાની દાસીને પૂછ્યું, કેમ બાઇ કક્ષાએતનેસા તમને આજ કાલ શું બાવે પાન મજેએ ? કક્ષાએતનેસાએ કહ્યું, બાઇ પૈસાનાં ૧૨. અસગરીએ પેટી ઉઠાડીને બે પૈસા કક્ષાએતનેસાનાં

હાથમાં આપ્યા ને કહ્યું, આ મિહોલ્લાની પાન વાળી પાસેથી પાન લઇ આવો. કફાયતનેસા મોટા મોટા કરારી દળદાર ચાલીસ પાન લઇ આવી. અસગરીએ કહ્યું, ચાંદની ચોક કરતાં પણ દર પૈસામાં ચાર પાન વધારે મળ્યાં. કફાયતનેસાએ કહ્યું, બાઈ આ મિહોલ્લા શહેરને મુખડે આવેલો છે તેથી જે સ્ત્રીજ શહેરમાં આવે છે તે આએ દરવાજે યઇ આવે છે. ગોશત, અનાજ, પાન, એ સ્ત્રીજે આ મિહોલ્લામાં મુસતી મળે છે. પણ તાજી તરકારી મુખ-જમડથી સીચી કાચુલી દરવાજે યઇને શહેરમાં જાએ છે તેથી તે કાંઇએક માધી મળતી હશે. પાકાં પાન ૪૦ મળ્યાં પણ જે કાચાં લેતે તે ૬૦ મળે. અસગરીએ કહ્યું, આ વાંજણી અજમત તે દરએક સ્ત્રીજમાં એમજ આગ લગાડે છે, વાસતે કફાયતનેસા તમે જે ચાર દિન અહીં આં રહે, હું માને કહેવા-ડીશ. ત્યાંનું કામ જે ચાર દલાગ કોઇ પણ સંભાળી લેશે. કફાયતનેસાએ કહ્યું, બીબી હું હાજર છું. ટૂંકામાં ચાર દલાગ સ્ત્રીજ કફાયતનેસાને હાથે સરવે જાતનેા સોદા સામાન બજારમાંથી આવ્યો અને દરએક સ્ત્રીજમાં અજમતની ધાવલી જણાઇ. પણ એ સરવે વાત એથી રીતે ચરવાઇ કે તેની કરી ખ-બર અસગરીની સાસુને પડી નહિ. માત્ર અસગરીએ, કફાયતનેસાએ અને અજમતેજ જાણ્યું, કાંએકે અસગરી ઘણી સુરવત અને શરમ વાળી ચોરત હતી. તેણે જાણ્યું કે એ જુઠી દાસીને બદનામ ને રૂસવા કરવાથી કાંએકો નથી. રાતના આધારથી પરવાથી પછી માળા ઉપર અસગરી પાન ખાતી હતી, ક-ફાયતનેસા પણ પાસે ખેડેલી હતી એટલામાં અજમત ત્યાં આવી. કફાયતને-સાએ કહ્યું, કેમ જેન અજમત, એ શું વાત છે, ચોરી કયો નોકર નથી કર-તો. જુઓ આ ધરવાળી મોજુ છે, સાત વરસ સ્ત્રીજ બરાબર એએની ચા-કરી કીચી. ધરનેા સરવે કારોબાર એએ સલાવતાં હતાં. જોદારાએ અ-મીરી ધર અને અમીરી ખરચ. હજારો રૂપિઆનેા સોદા એએના હાથથી આવ્યો. હક દસતુરીતો કેમ કરી કહું કે નથી લીચી. એટલું લેવું તેા હમ નોકરનેા ધરમ છે. જોઇએતો જોદા માફ કરે, જોઇએતો મારે. પણ એથી બપોદેતે હજમ યઇ શકવું નથી. એથી આગળ વધવું એતો નીમકહરામી કહેવાએ. અજમતે કહ્યું, જેન મારે અહેવાલ કોણ નથી જાણવું, કે અમણાં મારી બળા છુપાઉં. હા હું તેા ચોરું ને લૂટું છું, પણ તે કાંઇ અમણાંથીજ નહિ; પણ સદાથી એતો મારું કામ છે. જરા મારી હાજત પરતો જુઓ, કે આ ધરમાં કેવી બનાવું કામ છે? અંદર કે બાહાર હું એકલી. ચાર ચાક-રોતું કામ મારા એખલીના જીવપર પડે છે. ત્યારે જેન વગર લાભિતો કોઈ પોતાનાં હાડકાં એથી રીતે નહિ મારે. બાઇએ કેટલીએક વખતે મને કાઠી પણ મૂકી હતી પણ આખર પાછી પોતાવી. સમજનેા ફરે છે, કોઇ એમ સમજે ને કોઈ તેમ સમજે. ચાર આદમીને બદલે હું એકલી છું ત્યારે ચારનેા પ-બાર પણ હું એકલીને મળવો જોઇએ.

એ અજમતનો અહેવાલ એમણે કે એ ઝોરત પચીસ વરસથી એ ધરમાં હતી, અને હવેયાં લૂટવાપર મ'ડલી હતી. એક દિનની વાત હાએતો ઠં-કાંઈ અંપાઈ જાએ. નવે દહાડે એનો ફરેખ નવો નવો જણાતો જાતો. કેઠ-લીએક વખત કાઠી મૂકેલી. જ્યારે કાઠી મૂકી ત્યારે વાણિએ, કાપડીયો, સોની, કસાઈ, તરકારીવાળો ઇત્યાદિ પાસેથી જે જે એની મારફતે ઉધાર મુધાર મં-ગાવેલું તેઓ આવી ઉધારણી અને તકાલો કરના. એ ધાસનીને મારે તેને પાછી બાધાવી રાખતાં હતાં. એવી રીતે ચોરી અને સરજોરી અજમતનાં કીસમતમાં લખેલી હતી; તેથી તે જણાવીને લેતી અને દેખતાં દેખત ચોરતી, તથા દેખા-ડીને કાઠની અને લખાવીને મુકરર કરતી. ધરમાં આમદાની ઓછી અને પતરાજી વધેલી. પાધામાં મોટાઈ, કપડામાં વડાઈ, એથી કરી સુધજો વહી-વટ કરજમાં હતો, અને કરજની ધીરધાર અજમતના દમથી ચાલતી હતી. તે ગાઈ વળડીને કહેતી હતી કે મારું નીકળવું સેહેલું નથી. ધર લીલાંઉ કરા-વીને નીકળીશ. ઉપકારને બદલે અપકાર બજવીને જમ્ય.

હવે જ્યારે ઉપર કહ્યું તેમ અસગરીએ હિસાબ કેતાબમાં પૂછપરછ કરવી શરૂ કરી તો અજમત અસગરીની જાની દુશ્મન થઈ ગઈ, અને એવી ગોઠ-વણી કરવામાં પડી, કે અસગરીને તેના પાવંદ અને સાસુ સાથે અલુખનાવ ઉપજવે. અસગરી તેની આ ધારણાથી અજાણી હતી; બલકે જ્યારે અ-સગરીએ જોયું કે દાસી ધરની તમામ કુલ મુખતીઆરે, ને એ પોતાની ચાલથી નથી પાછી ફરવાની, કે નથી ધરમાંથી નીકળવાની. તેથી પોતાના દિ-લમાં કહ્યું કે હવે નકામી રીકજીકમાં શું ફાવે. હું ફાકટમાં દાસી આગળ સા માટે જુડી ધાઉં. પછે બખરચીખાનામાં જવું તથા રાંધણામાં હાથ ધાલ-વાનું બીજાકુલ મૂકી દીધું. ધરનાએને તો અસગરીના હાથનું સ્વાદ ભાગી ગયું હતું તેથી તેઓ મોઢું મચલાવા લાગ્યાં. કોઈ કહેવું, ઓહોહો! ગોચત મોઢામાં કચર કચર લાગે. કોઈ બોલવું દાળમાં નીમક જેઠર જેવું થઈ ગયું છે, તે જીભપર નથી મૂકતી. પણ અસગરીને કોણ કહે કે તમે ખાણું રાંધો. નાચારીએ જેવું સાઈ માઠું અજમત રાંધી સીધીને મૂકી દેતી તેવું પીરસ્યામાં આવવું હતું. એક વેળા વરસાદની મોસમમાં વાદળ ઘેરાઈ આવ્યું હતું અને નાના નાના છાંટા પડતા હતા. થંકી હવા ડુકવા માંડી હતી, એ વેળાએ મોહોમદ કામેલે કહ્યું, આજે તો મીઠાં બજામાં જીવને બાવે, પણ તે બખર-દાર વહુ બનાવે ત્યારે. અસગરીતો માળા ઉપર બેસી રહેતી હતી, તેને બખર નહિ કે મોહોમદ કામેલે બજામાંની ફરમાશ કીધી. અજમત દાસી ધી, સાકર, ચણાનો આટો વગેરે સામાન લઈ આવી અને મોહોમદ કામેલને કહ્યું, સાહેબજા-દા સ્યો સરવે સામાનતો હું લઈ આવી. હવે જઈ વહુજીને બાધાવી બાધું છું, માળા ઉપર ગઈ પણ અસગરીને બજામાં વિશે કશું પણ કહ્યું કે જણાવ્યું નહિ ને

તરતજ પાછી ઉતરી આવીને કહેવા લાગી, કે વહુ કહેછે કે મારું માથું કુએ છે. અજમતથી ચાલુ આણુંતો નહિ રંધાવું હવું તેમાં વળી મીઠાં ભજીઆં શું ખૂબ બનાવે ! સરવે સ્ત્રીઓનું સતીઆનાસ વાળી કરીને મૂકી. કેટલી હોંસથી મોહોમદ કામેલે ફરમાય કીધી હતી તે આવું બદસવાદ પકવાન આપને ઘણો ઉદાસ થયો. માળ ઉપર ગયો તો ખીખીને જોઇ કે તે પોતાની ઇબર સીવતી હતી. આથી જીવમાં નાખુશ થયો કે ઇબર સીવતાં માથું નહિ કુખ્યું, ને જરા ભજીઆં બનાવા કહ્યું તો માથાના દરદનું બહાનું કાઢ્યું ! આ પેહેલીજ નાખુરી મોહોમદ કામેલને અસગરી તરફની પેદા થઇ. દસતુરછે કે માટી બે-અરમાં ખીગાડ એવીજ નાની નાની બાબદોથી પેદા થતો જાય છે. ધણું કરીને નાની ઉમરમાં લગત થઇ જાય છે ; તેવા વખતમાં લાંખી અકબ નહિ ધણીમાં હોતી કે નહિ ધણીઆણીમાં. અગર જરા જેટલી પલુ વાત મરજીથી ઉલટી જણાઇ તો ધણી જીદા અકરી ખેસે છે, ને ધણીઆણી થોથરો ચડાવી જીદાં રહે છે. જ્યારે એકજ જગોએ રહેવું વસવું થયું તો આમલુઆમલુના નાના નાના કુહુરાપાથી મોટું રૂપ પકડે તેમાં નવાઈ નથી. જરાજરા અચરાટનો વધારો, ધીમે ધીમે પોતાના એખલાસ અને મેલાવટમાં મોટું શીતૂર ઉખું કરે છે. અને બનો તરફથી મદાજો અને ખાતરદારી ઉઠી જાય છે, ને તમામ ઉમર આસડાં પેજરમાં યુજરે છે. સૈથી સારી તદખીર એ છે કે માટી બેઅર શરૂથી પોતાનો મામલો એકખીજની સાથે સાફ રાખે, અને જોજો જેવા કુહુરાપાને પલુ ઉમો થવા નહિ દે. નહિતો એવી નાની નાની અચરાટ એકઠી થઇને છેવટે જ્યારે ફેશાદ અને ખીગાડ થઈ જશે. એવો મીનાકેશો ઉમો નહિ થવા દેવાની હીકમત એ છે કે, જ્યારે કાંઇ જરા જેટલી પલુ વાત મરજીથી ઉલટી અને ત્યારે તેને દિલમાં નહિ રાખવી. મોઠો મોટું કરીને તેની સફાઈ કરી નાંખવી. અગર મોહોમદ કામેલમાં અકબ હોતે, ને તે આ હીકમતને સમજતો હોતેતો ખચીત પોતાની આરતને ઠપકાજી રીતે પૂછતે કે, કેમજી જરા જેટલું કામ તમારાથી નહિ થઇ શક્યું, ને માથું કુખવખું મોટું બહાનું કાડ્યું. એટલે એજ વખતે જે ચાર બોલોમાં બાંજગડ પતી જતે, અને ખુટીયા અજમતના કારસતાન ઉઘાડાં પડતે. પલુ મોહોમદ કામેલેતો મોઠા ઉપર છાપ માર્યો ને દિલમાં કુખ્યું દફતર બધું હવું.

અસગરીને મોહોમદ કામેલની કમખેરખાનીથી ધબરાટ ઉપજ્યો, ને સમજી કે જોદા ઝેર કરે, લડાઇની શરૂઆત જણાય છે. સાસુને જોઇ તો તે પલુ ઉંચે મોઠો જણાઇ. આથી તે ધણી અચરતીમાં હતી કે અરે જોદા એ શું વાત છે ! હજીતો એ વાત પૂરી નહિ થઈ હતી, કે અજમતે એક ખીજી શીતૂર અખાણું. રમળન મહિનો વજદીક આવેલો હતો તેથી મોહોમદ કામેલની માએ અજમતને કહ્યું, કે દાસી રમળન માથે આવે છે માટે અમણીથી તેવારી

કરતાં ચાલો. નાનાં મોટાં સરવે વાસણો કબજ કરાવાનાં છે, ધરને વરસ વિ-
વસ થયો ચૂનો નથી ધોળ્યો. વાસતેં લાલા હજરીમલને કહો કે જેમ અને
તેમ કેથેથી ૫૦ રૂપિયા આપે, ઇદને ખરચ માથે ચાલ્યો આવે છે. દાસી
અજમત બોલી, ખરદાર વહુતો પોતાની માને ઘેર મહેમાન જશે અને મેં
સાંભળયું છે કે એનો આપ તેહસીનદાર પણ આવનાર છે તે જરૂર ખંબે છોક-
રીએને બોલાવશે. વળી મેં એક ઠેકાણેથી સાંભળ્યું છે કે ખરદાર વહુનો એ-
વો એરાદા છે કે પોતાના આપની સાથે તે પણ પરદેસ જશે. વહુ જશે તો આપ-
ણા નાના સહેબજદા પણ જશે. ત્યારે ખીની તમારો એકલો જીવે તો ધ-
રમાં ચૂનો ધોળાવી અને વાસણને કલર્ષ કરાવીને શું કરશે? પેલો કમખખત હજ-
રીમલ તો એવો મેમરવત થઈ ગયો છે, કે દરરોજ તેનું આદમી દરવાજા ઉપર આવી
પેસાનો તકાળો કરે છે, તો તેને કરજ કેમ કરી આપશે? મોહામદ કામેલની
મા એ સાંભળી થંડી થઈ અને થંડી થઈ જાએ એવી જ એ વાત હતી.
ધરના ઘણીએ તો જખારથી લાહોર ગયા ત્યારથી ફરીથી ધરની મિકલ જો-
ઇતી નહિ. છ મહિને કે વરસ દહાડે જખારે જીવમાં આવ્યું તો કાંઈ મોકલતા,
નહિતો કાંઈ નહિ. મોહામદ આકેલ વડો છોકરો તો માથી જુદો પડી ચૂ-
કયો હતો. ફકત મોહામદ કામેલનો દમ ધરમાં હતો. તે ગયો એટલે સરવે
ધૂળ હતું. મોહામદ કામેલની માએ અજમતને પૂછ્યું, અરે સાચું કહે, શું
ખરદાર વહુ ખચીત જવાની? દાસી બોલી, ખાઇ જાએ નહિ જાએ એતો
બાદ જાણે, મેં તો જે સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું. મોહામદ કામેલની માએ
પૂછ્યું, અરે કમખખત કોનાથી સાંભળ્યું ને કેમ જણાવ્યું? દાસી બોલી, સાં-
ભળવાનું જે પૂછા તો કક્ષાયતનેસા પાસેથી મેં જે રૂપિયા ઉઠીના માગ્યા
હતા. તેણે કહ્યું કે હું આપતે તો ખરી પણ પાહાડપર જનાર છું, તે ઉપરથી મેં
તેને બાબદ પૂછી તેથી જણાવ્યું કે સરવે વાત કીકાક થઈ ચૂકી છે. માત્ર તેહ-
સીનદારને આવવાની બોલી છે. ઇદને ખીને દિને એ મધજાઓ રવાના થશે.
વળી સાંભળવા પર શું મુજબા છે, બાદને જાયો નથી પણ અકબરથી તો પી-
છા-ચે છે! ખીની શું તમને ખરદાર વહુના ઠંગોથી મમજ નથી પડતી.
જુઓ પેહમાં તો વહુ ધરનું કામકાજ સરવે જોતી બાળતી હતી. હવે તો
માબા પરથી નીચે ઉતરવાના પણ જાણે કસમ આધા છે. આપને તામના કા-
મજ પર કાગળો લખાઇ જાએ છે તો જવા સિવાયે વળી તેમાં ખીજું શું
હાય? મોહામદ આકેલની મા એ અહેવાલ સાંભળીને ઠસ થઈ એજ વિચા-
રમાં બેઠી હતી, તેટલામાં મોહામદ કામેલ બાહોરથી આવ્યો. માએ મોહામદ
કામેલને પાસે તેડીને પૂછ્યું. કામેલ એક વાત પૂછ્યું તે સાચેસાચી કહેશે?
મોહામદ કામેલે કહ્યું, વાઈ એવી તે શું વાત છે કે હું તમારીથી છૂ-
પાવીશ! માએ જે કાંઈ દાસીથી સાંભળ્યું હતું તે બોલેબોલ દી-

કરાને કહ્યું. મોહોમદ કામેલે કહ્યું, માતાજી હું સાચું કહું છું કે મને એની કસી ખબર નથી. મારી આગળ ખબરદાર વહુએ એવી કાંઈ વાત કીધી નથી. મોહોમદ કામેલની મા બોલી, ચાલ જુઠા મારા આંગળ વાત ઉડાવે છે? આટલી મોટી વાત ને તેની શું તને ખબર નહિ. મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, તમોને એકીન નથી આવવું તે તમારા શિરના કસમ ખાઈ કહું છું કે મને માલમ નથી. એટલામાં અજમત ડોસી આવી નીકળી. મોહોમદ કામેલની માએ કહ્યું, કેમરે અજમત કામેલનો કહે છે કે મને ખબર નથી. અજમત બોલી, મીયાં તમે બહુ માનો કે છુર, તમારી ઘણીઆણી જવાની તૈયારીઓ તો કરી રહી છે, કદાચ તમારીથી છુપાવતી હશે. એ કાંઈ પેલી મીજબદાર વહુ નથી કે જેના પેટમાં વાત સમાતીતી નહિ. એતો ખબરદાર વહુ છે કે જે કોઈને પણ પોતાનો ભેદ નહિ આપે. મોહોમદ કામેલની માએ પૂછ્યું, વાર કામેલ એ વાત સાચી હોયતો તમારો શું ઠરાવે છે? મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, વાર એ કેમ કરી બની શકે, કે તમોને એકલાં મુકી હું ચાલી જઈ. તેમજ ખબરદાર વહુ પણ એવું તે શું માયું ધરાવે છે કે પૂછ્યા પરછીયા વગર ચાલી જશે. વળી હું આજે ખબરદાર વહુને પૂછીશ કે એ શું વાત છે. માએ કહ્યું કે એ વાંજણી દાસીની વાત પર ભરસો નથી માટે અમણાં વહુને કાંઈ પૂછપરછ કરતા ના, જ્યારે વાત ખરી પડશે ત્યારે જોઈ લઈશું.

એવી રીતે દાસી અજમત અસગરીને તેની સાસુ તથા મોટી સાથે અણખનાવ કરાવાની તદખીરમાં હતી, પણ અસગરીને કોઈએ મોઢ મોટું પૂછ્યું કે કહ્યું પણ નહિ. તેપણ એ સઘળાઓના દેખાવથી પામી ગઈ હતી કે જરૂર કાંઈ એમાં એંચતાણુ છે. અસગરીની પાસે મેહમુદા મોટી જાજસ હતી, તે જરાજરાની વાતો અસગરીને કહ્યા કરતી હતી. એથી દાસીની સુરવે બદળતી અસગરીને જણાઈ ગઈ હતી. પણ અસગરી એવી હેમક નહિ હતી કે જલદીથી ખીગાડ કરી ખેસતી. તે એવી ફિકરમાં હતી કે આ પંચાતીમાં પોતાની તરફથી કાંઈ કહેવું સાંભળવું સુનાસેખ નથી. આખર કોઈને કોઈ વાર વાત ઉઘાડી પડશે ત્યારે જોઈ લઈશું. અસગરીએ પોતાના દિલમાં કહ્યું કે ઠીક છે અજમત, જેતો સહી, ઈનશાલા તુંને પણ કેવી સીધી બનાવું છું. અમણાં ઈહાંજી તારે બેચું ચળી ગઈ છે, કે ધરમાંને ધરમાંજ ફેશાદ કરાવે છે! ઈનશાલા તને ઈહાં મારું કે જ્યાં પાણી નહિ મળે, અને એવી તને ઉખાડું કે ફરી આ મોહોમદનામાં આવવું તારા નસીબમાં નહિ બને. અજમતની કમખખતી તેના માથા પર ચડી બેઠકી હતી, તેથી તેણે ત્રીજી એક તદખીર અસગરી પર ઉભી કીધી. હજરીમલની તો આદત હતી કે જ્યારે કોઈ વાર અજમતને પોતાની દુકાનપરથી આવતી જતી જેતો ત્યારે તેને અટકાવીને

છેડતો, કે કેમ મામા હમારા હિસાબ કીતાબની કાંઈ યાદછે? તેમજ આઠમે સાતમે ઘેર આગળ ઉઘરાણી કરાવતો. એક દિને રવબઆ મુજબ અજમત સોદો લેવા બજારમાં જત્ત હતી, તેને હજરીમલે રોકી. અજમત ખોલી, અએ લાલા શું તમે મને દરરોજ સીલવવાનું મુકરર કરી રાખ્યુંછે કે શું? બ્યારે મને જીએઓ ત્યારે તકાળે કરાએ. જેને આપોએ તેની પાસેથી માગો ને તે ઉપર તકાળ કરો. હું બિચારી ગરીબ આદમી, મારી પૈસાની ઓકાત, મારી સાથે અને વાણિઆઓના લેણદેણ સાથે શું સંબંધ છે? હજરીમલે કહ્યું, એ તમે શું બોલોએ કે મારી સાથ સંબંધ નથી! દુકાનપરથીતો તમે લઈ જાએઓ, હાથને હાથજ પીછાણેછે. માટે અમતો તમોને પીછાણીએ છીએ, ને તમારી સાખ ઉપર ધીરીએ છીએ. અમે ધરવાળાને શું જણીએ. અજમતે કહ્યું, ઓ લાલા જરા ધ્યાન ધર, એવો ધરનો ભોજો! મારી એવો તે શું પુજી તમે જોઈ લીધી. નથી મારી પાસે જગીર કે દેહાત, અને તમે આંખ મીચીને શંકડો રૂપિયા મને ધીર્યા! અગર મને આપ્યા તો જાએ મારી પાસેથીજ લેઈ પણ લેજો. મારા જે જે હેલ ઉભા હોએ તે વેચાવજો. સરકારમાં જે મારું પેનશન હોએ તે બંધ કરાવજો. દાસીની એવી રોકડી વાતો સાંભળીને હજરીમલ ઘણો ધબરાયો ને દાસી સાથ મેળાવટની વાતો કરવા લાગ્યો, અને બોલ્યો કે આજેતો તમે કોઈ સાથે વડીને આવેલાં જણાએઓ, જરા કહોતો શું વાતછે. બાઇજી સાહેબે કાંઈ કહ્યું? ઇઆ સાહેબજદો કાંઈ ગોસ્સે થયોછે? અહીઆં આવા. એમ અજમતને કહીને દુકાનપર જે છોકરો ખેડેલો હતા તેના હાથમાં એક પૈસો આપીને કહ્યું કે જલદીથી બે ખીડાં જરદો નખાવીને તૈયાર કરાવી લાવ.

બ્યારે દાસી ખેડી ત્યારે હજરીમલે હસીને પૂછ્યું. જણાએએ કે આજે અચીત કોઈ સાથ મરાઈ આવ્યાંએ? દાસીએ કહ્યું, ઓદા ન કરે શા વાસતે લડું. તમે ખીજવી તો ખરેખર મેં પણ કહી દીધું. સાચી વાતથી બુરું શું કરવા લાવોએ. હજરીમલે કહ્યું, એતો ઠીક છે. વહેવારતો માલેક સાથેએ પણ તે તમારા હાથથી થાએએ કે નહિ? નથી અમારે નામની સીડી કે પતરી. તમે ઘણીના નામથી જે માગ્યું તે આપ્યું. અમગરી ખોલી, હા એમ બોલો, એમાં હું ક્યાં ના પાડું છું. જે લઈ ગઇછું તે હજરોમાં કહી દેઉં, લાખોમાં કહી દેઉં. અને અમારી બાઈ પણ (રૂવે રૂવેથી દોઆ નીકળેએ) બિચારાં કદી તકરાર નથી કરતાં. હજરીમલે બોલ્યો, મામા, ખેગમ સાહેબ તો ખરેખર ઘણાં અમીર છે; વાહ શું વાત છે. પછી હજરીમલે ધીરજથી પૂછ્યું, નાની વહુજીના કેવા હાલ છે? તે કેવી છે? પોતાની માઠી ખેનના પગમાં પર છે કે જીવી તરેહનો મીજજ છે? દાસીએ કહ્યું, લાલા કાંઈ પૂછેના, છોકરી તો અમીર ધરની છે પણ દિલની ઘણી કંજૂસ છે. દમડીનો સોદો પણ બપોંસથી આર વાર

બદલાવી નહિ મંગાવે ત્યાંજથી પસંદ નથી પડતો. હા ખોદા રાખે હુબર, સલુક તો દુનિઆની વહુ દીકરીઓ કરતાં ભરપૂર છે. ખાણું મારામાં માર પકાવી શકે છે, ને સીવલામાં દરજીઓ, ને દરજીઓને માત. કીધાં છે. પણ લાલા, અહીં આં અમીરીની વાત નથી. પેહેલ પેહેલાં તો મારી ઉપર પણ રૂાક તો ક શર કીધીતો. લાલા તમે તો જાણો છો, માર કામ કેવું કાવકું હોય છે. આખરે તેઓ થાકીને બેઠાં. બેગમ સાહેબ તો ઝોલીઓ આદમીએ અને તેઓનાજ દમ કદમગી બરકતથી ધર ચાલે છે. હમે ગરીબ પણ તેમના દામન પકડી રહેલાં છીએ. ઘણા લોકોએ બેગમ સાહેબને ભડકાવ્યાં પણ ખોદા સલામત રાખે તેમના દિલ પર ક્રોધ નહિ આવ્યો, અને કોઈ રીતનો સખુત તેમણે મોઢથી કાઢ્યો નહિ. હજારીમલે કહ્યું મેં સાંભળ્યું છે કે નાગી વહુજીને ઘણી માટી રીત મળી? અજમત ખોલી, આક, મોહરી કરતાં પણ ઉતરવું. હજારીમલે કહ્યું, ઘણું તાજુબ છે, એના લગનની વખતે તો એના બાપ ખાન સાહેબ તેહસીલદાર થયેલા હતા. વડી છોકરી કરતાં વધારે આપવું લાજમ હતું. અજમતે કહ્યું, ઝોહા! તેહસીલદારને કાંઈ દાશ નથી. તે બિચારાએ તો માટી તૈયારી કીધી હતી, પણ એજ છોટી ખોટીએ માખાપના ભજાને માટે કહી કહીને સરવે ચીજો કમ કરાવી. હજારીમલે કહ્યું, અગર એમ છે તો વડી બેનગી પેં એ પણ જુદું ધર માટી રહેશે. અજમત ખોલી, જુદુ ધર થાવું પણ એ તો જબરી ધૂજ કુકાવશે. વડી વહુ મીજાજદાર હતી પણ દિલગી સાક, અને એ તો જુવાનગી મીડી ને દિલગી ખોટી છે, કોઈ ગમે તેવું પણ જીવ પટકાને કામ કરે તોએ એના ખાતરમાં નહિ આવવું. વાત પણ કહે તો બેદમાં, મોઢા પર કંઈ ને દિલમાં કંઈ, નહિયા એ ખોરત એક દહાડા નિભાવનારી નથી. અમણાં તો બાપ પાસે પાહાડ ઉપર જવાની તૈયારીઓ કરી રહી છે. હજારીમલે પૂછ્યું, લાહોરથી અમણાં કોઈ કાગજ આવ્યું છે કે નહિ? અજમત ખોલી, દરરોજ હિનેબરી બેંચે છે, નથી જણાવું કે કું સખબ છે. કોઈ કાગજ પતર નથી આવ્યું, બાઇજીતો ખરચનું વાટેવાટ જુવે છે, ઇદના દહાડા માથે આવી ચૂક્યા છે. વળી પરમ કે એથે દહાડે મને કહેતાં હતાં કે હજારીમલ પાસેથી પચાસ રૂપિઆ કરને લાવજે. હજારીમલ કરજનું નામ સાંભળતાં જ ચેંકયો ને ખોલ્યો. આગલા રૂપિઆને રસ્તો કરી આપો તો હવે પછીનાને વામતે યઈ ચૂક્યો. હવે તો મારે ભાગીયો માનતો નથી, બેગમ સાહેબને મારીપેઠે સમજવીને કહેવું કે બાંધી બની આવે ત્યાંથી રૂપિઆ અદા કરે, નહિ તો મને બદલામ ના કરશે. અજમત ખોલી, તમારા રૂપિઆ ખોદા અપાવશે તો જ મળશે, બેગમ સાહેબ ક્યાંથી આપશે? તેવજુ બાલિખાલતો કરજદાર યઈ ગયાં છે. કહીઓ જુદો જીવ લે છે, કાપડીયો જુદો તકાજો કરે છે. હજારીમલે કહ્યું,

મને ખીજા માગનારાઓ સાથે શું લાગે વળગે? હમારી દુકાનનો હિસાબતો બેગમ સાહેબને સંક્રાઈ કરવોજ પડશે. હુંતો બેગમ સાહેબના ધરનો ધણો મલાહજો રાખું છું, પણ મારો ભાગીયો છદામીલાલ હવે માનતો નથી. અગર તે એ અહેવાલ જાણેતો આજે ફરિઆદી ડોકી દે. અજમત ખોલી, એ સરવે વાત બેગમ સાહેબને હું કહીશ પણ ધરનો જરાએ જરા હાલ મને ખબર છે. ફરિઆદી કરો કે નાલેસ કરો, નથી રૂપિઆ કે નથી તેમાં આપવાની શક્તિ, રૂપિઆજ હતેતો વળી કરજ શું કરવા કરતે ?

એટલી વાતો થયા પછી, અજમત હજરીમલ આગળથી ગઈ, ને સોદો-સામાન લઈ ધરમાં આવી તો ખીખીએ પૂછ્યું, મામા, તું બજારે જાએ છે તો એટલી બેફિકર થાએ છે કે સંધવા સીધવાનો કાંઈ પણ વિચાર તને રહેતો નથી ? જોતો ખરી, કેટલો દિવસ ચડી ગયો છે, આવે ક્યારે ગોશન ચંદશે ને પકશે, ને ક્યારે આપ્યું તૈયાર થશે ? અજમત ખોલી, મુઆ હજરીમલના જ-ધડામાં એટલો વખત થઈ ગયો. તે મુઆ દરરોજ જતાં આવતાં મને ટો-કયા કરે છે. આજે મારો જીવ ઉકળી આવ્યો તેથી મેં કહ્યું, કે શું તું એ મારી રોજ રેવડી કરવાનો ઠરાવ કરી રાખ્યો છે કે શું ?—જીવ કાંમે કાડયા કરે છે, જરા ધીરજ ધર, લાહોરથી ખરચનું આવવા દે, પછે તારો આગલો પાછલો સરવે હિસાબ ચૂક્યામાં આવશે. તે મુઆ તો મારે માથે થઈ ગયો, ને ભરી બજારમાં મારી ફરિઆદી કરવા લાગ્યો. ખીખી ખોલી, હજરીમલને શું ભરાઈ ગયું ? તેતો એવો નહિ હતો ! ઘણા વરસોથી તેની સાથે લેણુંદેણું ચાલે છે, કોઈવાર વેહેલું પણ આપ્યું ને કોઈવાર મોડેથી, પણ કોઈ વખતતો તેણે તકરાર નહિ કરીથી ? અજમતે કહ્યું, ખીખી, કોઈ ખીખી માહા-જન દુકાનમાં ભાગીયો થયો છે, તે મુઆએ ધાંધલ કરવા માંડી છે. જેની જેની ઉપર લેણું હતું તે ઉભાં ઉભાં વચ્ચલ કરી લીધું છે. જેણે નહિ આપ્યું, તેની ઉપર ફરિઆદી માંડી. હજરીમલે કહ્યું છે કે, બેગમ સાહેબ આગળ ઘણા ઘણા હાથ જોડીને મારી તરફથી કહેવું કે, એમાં મારું કાંઈ આ-લતું નથી. જેમ અને તેમ બે ચાર દિવસમાં રૂપિઆનો રસ્તો કરી આપવો; નહિતો છદામીલાલ ખચીત ફરિઆદી માંડશે. એ ખબર સાંભળવાથી મો-હોમદ કામેલની માને જબરી ધામતી ઉપજી. તેની નાની બેન અમીર બેગમ, ખાનમના બજારમાં રહેતી હતી અને તે જરા જીવવાળી હતી. તેથી ખીખીએ અજમતને કહ્યું કે, મામા, લાહોરથી તો કાગજ પત્ર કે કાંઈ આપ્યું નથી, ત્યારે ખરચનું આવવાની ઉમેદ ક્યાંથી હોય ? અગર સાચેમાચ હજરીમલે ફરિઆદી માંડી તો કેમ થશે ? મારી પાસે તો એટલો સરસામાન પણ નથી કે તે વેચીને આપીશ, અને ફરિઆદી થયા પછી પણ આપીશું તો બંધજતી છે; નામ તો આખા શહેરમાં વગોવાશે. ડોકી લઈ આવ હું

અમીર બેગમ પાસે જઈ'છું, જોઈ' ત્યાંથી કાંઈ તદખીર બની આવે. અજમત બોલી, ખીખી ફરિઆદ તો કરી રાખેલીછે, જોણે મોઢથી કહ્યું તેને કરતાં શું વાર લાગેછે? અને નાની બેગમ સાહેબ બિચારીની પાથે ક્યાંથી રૂપિઆ આવે? તેતો પોતેજ અમણાં તંગીમછે. ખીખી બોલી, આખરે કાંઈ કરવું તો પડશેજ. અજમતે પાસે જઈને ધીમેથી કહ્યું, કે એક મહિનાને વાસતે અખરદાર વહુ પોતાનાં કડાં આપતે તો વાત ઠંકાઇ જતે. તરત વેળા એ કડાંને મારગેજ મૂકીએ તો અરધું દેવું હજારીમલનું અપાઈ જાય. મહિના એકમાં મીયાં અરચનું મોકલી દેતો તેમાંથી, ઈઆ હું કોઈ ખીજ સરાફ પાસેથી લાવી તે છોડવીશું. ખીખીએ કહ્યું, અરે તું કાંઈ ઘેલી થઇછે, અખરદાર એવી વાત મોઢથી પણ કાઢવી નહિ. અગર રહેવાનું ધર સુધ્યાં વેચાઈ જાયતે તો મને કમૂલછે પણ વહુને કેવું તો નહિ. અજમત બોલી, ખીખી મેંતો એવા વિચારથી કહ્યું કે વહુ હોય કે દીકરી હોય તે કોઈ પારકું નથી. વળી જો ખોદા ન કરે, વેચી નાંખવાની નકમ્મત હોયતે તો એક મહિનાને વાસતેછે. એક સ્ત્રી ઈસકોતરીમાં નહિ પડી રહી ને સરાફને ત્યાં રાખી મૂકી કે જેમાં તેની ખાતર જમે રહે. ખીખીએ કહ્યું, વહુ દીકરીમાં ઘણો ફરક હોયછે, અને વળી તરતના વીહવા થએલીને કોઈ એવી વાત કહેતું હોયે? જો અખરદાર ફરીથી એવી વાત જખાનથી નો કાડતી. એવું નહિ થાયે કે મેહમુદાના કાનપર જાયે અને તે વહુ આગળ ફોડી ખાજે. અજમત બોલી મેહમુદા અમણાં ઉભી ઉભી સાંબળતી હતી, પણ તે બચ્યુંછે, તેને હજી એવી વાતોની સમજ નથી. ખીખીએ કહ્યું, ડાલી લઈ આવ, હું ખેત આગળ જઈ'તો ખરી, પછી જેમ સનાહમાં આવશે તેમ કરીશું.

ખીખીતો ડાલીમાં ખેસી ખાનમના બજાર તરફ ગયાં, અને મેહમુદાએ સરવે વાત અખરદાર વહુને જઈને જણાવી. અસગરીને ખીખીતો કાંઈ સ્ખજું નહિ પણ તરત પોતાના વડા બાઈ ખેરઅંદેશખાનને એક કાગળ નીચેની મતલબનું લખ્યું.

અસગરીએ લખેલાં કાગળની નકલ.

“ખોજોરગ ખેરાદર સાહેબ,

“માન તથા ઈજત સાથે સલામત.

“અદબ બંદગી કીયાઆદ—જરૂરની મતલબ અરજ કરે'છું કે, ઘણા દિવસ થયા મેં પોતાના અહેવાલ તમોને નથી લખ્યો, કાંએક જે અરજ પતર ખોજોરગ ખાવાની ખીદમતમે મોકલું'છું તે તમારા વાંચવામાં પણ ખચીત આવતો હશે. અમણાં એક જરૂરની વાત આવી પડીછે, તે હું તમારીજ ખીદમતમાં અરજ કરવી વાજબી સમજું'છું. તે એછે કે અમારથી સાસરે

આવીશું ત્યારથી કોઈ તરેહથી મને રંજીત થવું પડ્યું નથી, અને વડી બેનને જે વાતોની રાવ ફરિઆદ કરવી પડતી હતી તેવી કોઈ વાત તમારી દા-આથી મારી સાથે નથી. સરવેજણા મારી ઉપર મોહાબત રાખે છે અને હું પુશી ભરેલી રહું છું, ફકત એક દાસી અજમતના હાથથી એવી મને ઈબ્લ છે કે જેવી કોઈને અરાબ મીબજની સાસુ, કે બદજુબાત નાહુંદથી પણ નથી હોતી. એ ઓરત આ ઘેરની પુરાણી દાસી છે અને ઘરમાંના તથા બાહરના સરવે કામો એના હાથમાં છે. એ ઓરતે ઘરને લૂંટીને સીંહાખાક કરી નાખ્યું છે. અમણાં એટલું કરજ થઈ ગયું છે કે તે અદા કરવાની તદબીર રજતી નથી. કોઈ પણ તરેહને બંદોબસ્ત ઘરમાં નથી. મેં કેટલાએક દહાડા સ્ત્રી ઘર ખટલાના ચાલુ કારોબારમાં હાથ ધાલ્યો હતો, તેથી જણાઈ આવ્યું કે દરએક સીજમાં ધાવતી અને દરએક વાતમાં ડગાઈ હતી. મારી રોકતોકથી મામા અજમત મારી દુશમન થઈ પડી છે, અને તે દહાડાથી દરરોજ નવો નવો ફેસાદ ઉભો કરતી રહી છે. જોકે હજુ સ્ત્રી કોઈ નાપુશીની વાત ઉઠી નથી પણ એ દાસીનું રહેવું મને ધણું ધાસતી ભરેલું લાગે છે, તેમ એનું નીકળવું પણ ધણું મુશ્કેલ છે. તમામ બજારનું કરજ એની જ મારફતથી છે. એને કાઠી મૂકવાનું નામ પણ નીકળે તો માગનારાઓને જઈને ભડકાવે. વળી કરજનો નથી હિસાબ કે નથી કેતાબ, જુબાનની ટાંકપર સરવે લેણું દેવું રહેલું છે. હું ચાહું છું કે સરવે લોકોના હિસાબ કેતાબ નફી થઈને લખાએ નોધાએ, અને હરેકના પરમાણુ મુજબનો હીસસો મુકર કર્યામાં આવે, અને હવે પછી કરજ લેવાનો ચાલ બંધ થાએ; તથા દાસીને કાઠી મૂકવામાં આવે. ભરસો છે કે મોજોરગ બાપની સાથે તમે પણ રમજનના તીરથ પર તમ્હો લેશો. હું ચાહું છું કે તમે મેહરબાની ક-રીને લાહૈર થઈને આવો અને મારા સમરાજીને જેવી રીતે બની આવે તેમ ઓજામાં ઓછા બે હફતાને વાસતે પોતાની સાથે લાવવા. તમે સરવેની સામે એ તમામ મામલો પૂરતી ખૂબી સાથે ચૂકી જશે. હું આ કાગજને ધણા ધભરાટના વખતમાં લખું છું. કોઈ મરાફ ફરિઆદી કરવા ઉઠ્યો છે, ને દાસીએ સલાહ આપી છે કે મારા કડાં મારગેજ મૂકવાં. સાસુમાએ રૂપિ-આના બંદોબસ્તને વાસતે આ વખતે માસીસાસુને ત્યાં ગયાં છે.”

એકગમથી આવી રીતે અસગરીએ ભાઈપર કાગજ લખ્યો, અને બીજી તરફથી પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે “હું એકલીશું, મોટે બેન તમાશાપાનમને બે દહાડા મોકલવી; મેં સાંભળ્યું છે કે તે તમારે ત્યાં રહેવા આવેલી છે.” તેજ સાંજના તમાશાપાનમ પણ આવી પહોંચી, ને ડાલીમાંથી ઉતરતાંજ મોટેથી બોલી, “અરે ભત્રી બેન અસગરી, તમારા જેવોતા કોઈ બેમરવત નહિ હોએ. મેં માશાપાત્રાનું કાગજ તમારી પાસે મંગાવ્યું હતું! તે તમે નહિ આપ્યું!” અસગરીએ કહ્યું, “અરે! કોણ

માગવા આલું હવું ?” તમાશાપાનમ બોલી “ જીઓ આ મામા અજમત હાજર છે. કેમ બાધ, ગયા શુકરવારે તમે મારે ઘેર આપ્યાં હતાં, તારે મેં તમોને કહ્યું હવું કે નહિ ?” અજમત બોલી, હા બાધ, એમણે તો કહ્યું હવું પણ હું કમખખતને વાત યાદ રહેતી નથી; અહીંયાં આવાતાં ધરના ધકારામાં બૂલી ગઈ. અસગરી ધીમેથી બોલી, “ તમોને તો લૂટવા ને કજીઓ કરાવવાનું જ યાદ રહે છે.” પછે તમાશાપાનમને કહ્યું, કાગજ હાજર છે અને વળી એક નવી ચોપડી પણ આવી છે તેમાં ઘણી મજેની વાતો છે તે પણ તમે લેતાં જાઓ. અસગરીએ દાસીની સરવે વાત જરાએ જરા તમાશાપાનમને કહી. તમાશાપાનમ મીઠાજની ઘણી આકરી હતી, તે તરતજ પાસકું લઇને ઉઠી, ને અજમતને મારવા ચાલી. અસગરીએ તેના હાથ પકડીને પાછી ખેંચાડી દીધી ને કહ્યું, જોદાને વાસતે બેન એવો ગજબ ના કરે, અમણાં ઉતાવળાં ના થાઓ, સરવે ધ્યાન ખગડી જશે. તમાશાપાનમે કહ્યું, તમે એમજ અખાડા કરીને પોતાનો વકર જીઓછો, બેન અગર હું તમારી જગાએ હોતે તો જોદાના કસમ લઈ કહું છું કે મુએલીને પાસકાંના મારથી એવી તો સીધી બનાવતે કે ઉમર જૂની યાદ રાખતે. અસગરીએ કહ્યું, જીઓ તો ખરાં જોદા કરે છે તો એ નીમકહરામ પર જોદાનો માર પડશે; હજી થોડા વખતની ઠીક છે.

એ પછે તમાશાપાનમે પૂછ્યું, તમારી સાસુ પોતાની બેનને ત્યાં શા માટે ગયાં છે ? અસગરીએ કહ્યું તે બિચારાં પણ એજ વાંજણી દાસીના હાથથી ઘેરેઘેર અથડે છે. કોઈ શરાફનું દેવું છે, તે વિશે દાસીએ આજે આવીને કહ્યું કે તે ફરિયાદી કરનાર છે, તેના રૂપિઆની તદખીરમાં ગયાં છે. તમાશાપાનમે પૂછ્યું કયો શરાફ ફરિયાદી કરનાર છે ? અસગરીએ કહ્યું નામ તો હું નથી જાણતી. તમાશાપાનમે દાસીને તેડી પૂછ્યું, અજમત કયો શરાફ છે ? અજમત બોલી, ખીખી હજારીમલ. તમાશાપાનમે પૂછ્યું, પેલાજ હજારીમલ નહિ, કે નેની દુકાન જયેરી બાજરમાં છે ? અજમતે કહ્યું, હા બાધ, હા તેજ હજારીમલ, તમાશાપાનમ બોલી, તેની સાથે તો હમારા સાસરાને પણ લેણું છે, જોઈ શું મુઆની તાકાદ છે કે ફરિયાદી કરશે. હું અહીંયાંથી જઈને તમારા સાસરીઆ ભાઈને કહીશ. જીઓ તો ખરાં તે કેવો તેને પાંચરો બનાવે છે. બે દિવસ તમાશાપાનમ અસગરીની પાસે રહી, ને ત્રીજે દીને રવાને થઈ અને જતાં જતાં કહેતી ગઈ કે, બેન અસગરી તમોને મારા સિરના સોગંદ છે કે જ્યારે તમારા સસરા આવે અને આએ સરવે બાંજગડ નીકળે ત્યારે મને જરૂર બિલાવજો અને અજમતને મને સોંપજો.

મોહામદ કામેલની મા જે પોતાની બેનને ઘેર ગએલી હતી તેને બેન એવું કહી થોબાવી રાખી કે, હું બેન કદીમદી તમે આપ્યાં છો તો એક

હકતોતો રહે. તોપણ દરૌન આદમી ખખરદાર વહુની ખખર અંતર પૂછવા આવવું હતું. અજમતે બેડી બેડી વળી એક નવો બુદ્ધો ઉભા કીધા. એ વખતમાં “લાટ” સાહેબને આવવાની વકી હતી તેથી ચેહરની સફાઈ કરવાને વાસને હાકમ તરફથી ધણી તાકીદ થઈ. દરેક મોહોલ્લા અને દરેક ગલીમાં એવાં જાહેરનામાં ચોટાડવામાં આવ્યાં કે, સરવે લોકોએ પોતપોતાની ગલી ચુચીઓ સાફ કરવી તથા દરવાજા બાહર ચૂનો ઢાળાવવો, અગર કોઈ જગોએ કચરો પુત્તો મળશે તો ઘર લીલામ કીધામાં આવશે. એવીજ મતલબનું એક જાહેરનામું એ મોહોલ્લાની બાગળ ઉપર પણ ચોટાડવામાં આવ્યું હતું. બુદ્ધીયા અજમત રાતની વખતે જઈને મોહોલ્લાના દરવાજા ઉપરથી તે જાહેરનામાનું કાગજ ઉમેડી લાવી, છુપાછુપ પોતાના દરવાજા ઉપર ચોટાડી દીધું, પછે બડી ખામદાદ થતાં અંધારામાંજ, ખાનમના ખખરમાં મોહોમદ કામેલની માને ખખર કરવાને દોડી ગઈ. હજ્યુતો ઘરનો દરવાજો પણ નહિ ઉઘડેલો હતો તેવામાં તેણે સાદ માર્યો. મોહોમદ કામેલની માએ સાદ પીછાણ્યો અને ખોલી, અરે દોડા દરવાજો ખોલો, અજમત આવે કવખતે કેમ દોડતી આવી છે ! અજમત સામે આવી તો પૂછ્યું. મામા ખેરીયતો છે ? અજમતે કહ્યું, ખીની ઘર પર એથતાર ઈઆ અથતાર (એથતેહાર) કંઈ થાએ છે તે ચોટાડેલું છે. જણાએ છે કે હજરીમલે ફરિઆદી કીવેલી. મોહોમદ કામેલની માએ પોતાની ખેનને કહ્યું, લ્યો ખેન હુંતો જઈં છું. જઈને હજરીમજને ખોલાવીને સમજાવીશ, ખોદા તેના દિલમાં રહેમ મૂકે. ખેન ખોલી, ખેન હું ધણી શરમીનદિલું કે મારાથી રૂપિઆનો અંદાખસ્ત નહિ ધઈ શક્યો, પણ મારા ગળાની હાંસડી હાજર છે તે લેતાં જાઓ. ગીરથી મૂકયાથી કામ નીકળે તો ઠીક નહિતો વેચી નાંખજો. મોહોમદ કામેલની માએ કહ્યું, ખેર હાંસડી હું લઈ જઈં છું પણ પેલાના રૂપિઆ ધણી વધી ગયા છે તે એક હાંસડીથી શું થશે ? ખેન ખોલી, આખર તેમને પણ તો કહ્યું છે કે હું ખીજ કોઈ શરાફ પાસેથી કરજે લાવી આપશ, વાસને તમે ખોદાનું નામ લઈને સીધારો. તે આવે છે તો હું તે પણ પાછળથી ચોકલું છું.

મોહોમદ કામેલની મા પાછી ફરી ઘર આવી પહોંચી. દરવાજા પર ઉતરી તો એથતેહાર (જાહેરનામું) વળગાડેલું જોયું. અફસોસ કરતી આવીને ચૂપ ખેસી ગઈ. સાસુનું આવવું સાંભળીને અસગરી માળા પરથી ઉતરી આવી; સલામ કીધી અને સાસુને ગમગીન જોઈને પૂછ્યું, સાસુમાએ આજે તગારો ચેહેરો ઉદાસ દીસે છે. સાસુએ કહ્યું, હા, શરાફે ફરિયાદી માંડી છે ને રૂપિઆની તદખીર કેથેથી ખજી નથી આવતી. અખીર ખેગમે પણ જવાબ દીધો અને ઘર પર એથતેહાર લગાડવામાં આવી છે. જોઈએ અવે શું થાય છે. અસગરીએ કહ્યું, તમાએ હરગેજ એની

ખીના કરવી નહિ. અગર હજારીમલ ફરિઆદી કીધીએ તો કાંઈ ધાસતી નહિ, તમાશાખાનમના સાસરામાં તેને લેલુદેલુએ. તમાશાખાનમ મને ભરૂસો આપ્યોએ કે, હું હજારીમલને કહેવડાવીશ, અને જો નહિ માનશેતો તેના રૂપિઆનો કાંઈ રસતો કીધામાં આવશે. રંજીદ યવામાં શું કાપદો? સાસુએ કહ્યું, મારો કામેલ હોતેતો હું તેને હજારીમલ પાસે મોકલતે. અસુગરી બોલી, તમે મુખતીઆરએ પલુ મારા વિચારમાંતો થરાકી પીહીવા જેવું નથી. નહિતો તે હવે પછે વધારે સેર થઈ પડશે ને વારેવાર ફરિઆદીનો ડર દેખાડયા કરશે. સૌથી સારતો એ છે કે આપડી તરફથી કાંઈ જણાવવું નહિ, ને આરોબાહેરથી તેના ઉપર કાંઈ દબાલુ કરાવવું, કે તે ફરિઆદી કરવાના વિચારથી પાછો ફરે. મોહોમદ કામેલની માએ કહ્યું, તમાશાખાનમ હજુ છોકરીએ, તે દરઆર કચેરીની વાતો શું જાણે? એવું નહિ થાએ કે તેના ભરોસામાં કામ બગડી જાએ, ને હાથથી કાચુ જતો રહે. અસુગરીએ કહ્યું, હા ખરૂંએ કે તમાશાખાનમ છોકરીએ, મગર મેં વાત ઘણી પકી કરી લીધીએ, ને મારી ખાતરી થએલીએ.

આ વાત ચાલતી હતી તેવામાં મીયાં મોસલમને દરવાજા ઉપર સાદ કીયો. અસુગરીએ કહ્યું, જુવો મોસલમ આપ્યોએ તે જરૂર આ બાબદમાં કાંઈ ખબર લાચો હશે. અસુગરીએ મેહમુદને એશારત કીધી તેથી તે ત્યાંથી જતી રહી. મોસલમને અંદર બોલાચો અને પૂછ્યું, મોસલમ શું ખબર લાચો છો? મોસલમને કહ્યું, મેને તમેને સલામ કહેવાડીએ, અને તમારી ખેરઆશીઆત પૂછાતીએ, અને કહ્યુંએ કે હજારીમલને તેજાચો હતો, ને ઘણો એક ધમકાચો તથા થથરાચોએ, તેણે ભરૂસો આપ્યોએ કે ફરિઆદી નહિ કરશે. એ વાત સાંભળીને મોહોમદ કામેલની માને કાંઈએક સંતોષ થયો. પલુ અસુગરી ઘણી અજાએનીમાં હતી, કે તમાશાખાનમને તો એમ કહેવાડ્યુંએ કે ફરિઆદી નહિ કરશે, ને હજારીમલ ફરિઆદી તો કરી ચૂક્યોએ, એ શું વાતએ! વળી ધથતેહારની બાબદ પલુ અજાએ. હું ઘરમાં ખરેખર બેઠેલી છતાં તેની મને ખબર નહિ. હાકેમની ધથતેહાર હોતે તો કોઈ અપરાસી કે સિપાઈ પોકારતે હઆ સાદ કરતે! મોસલમ ગયો, ને અસુગરીએ મેહમુદને કહ્યું, જાએ દરવાજા ઉપર જે કાગજ ચોટાડેલુંએ તેને ધીમેથી ઉખેડી લાવો. મેહમુદ કાગજ ઉખેડી લાવી. અસુગરીએ વાંચ્યું તો, તેમાં માત્ર મોહોદના સફાઈ કરવાની બાબદ હતી, ફરિઆદીનું કશું જીકર નહિ હતું. સમજી ગઈ કે એ પંલુ અજાએતબાઈની ચાલાકીએ. સાસુને તો એ વાત જણાવી નહિ પલુ તેમને સારીપડે ધીરજ દીધી, કે તમે ખાતરીથી બેસી રહેા, ફરિઆદીની કશી ધાસતી નથી. સાસુએ કહ્યું, તમારા કહેવાથી ફરિઆદી વિશે તો ખાતર જમે થઈ, પલુ “શખેસરાત” તથા “રમજાન” ના તેહ-

વારે માથે ચાલ્યા આવેછે, બંધા તીરથોમાં અરચન અરચછે. બાહ્ય-
રથી કાચળ પતર પણ આવવું બંધછે. એ ફિકરથી મારું સાહી ઉઠી
જાયેછે. અસગરીએ કહ્યું, 'રમળાનને તો હજુ જણા દિવસ પડેલાછે, ખાદા
સાથ રજકનો પહેાંચાડનારછે, તેટલાં સુધી તો ચેખથી કોઈ તદખીર બની
રહેશે. હા શખેખરાતને તો ચારજ દહાડા રહેલાછે, પણ શખેખરાત કોઈ એ-
વો તહેવાર નથી, કે જેમાં જણા અરચની જરૂર પડે. સાસુએ કહ્યું, મારે
ઘેર તો વર્ષોવરસ શખેખરાતમાં વીશ રૂપિઆની ઉઠેછે. પૂછો એજ અજ-
મત અરચ કરનારી જાણુદે. અસગરીએ કહ્યું, અરચ કરવામાં અજએખી
શું. અરચ એક જરૂરીઅતને વાસતે અને એક વગર જરૂરીઅતને થાયેછે,
તે મુજબ શખેખરાતમાં કાંઈ એવી જરૂરીઅત નથી, કે તેને વાસતે એટલા રૂ-
પિઆની અચત પડે. સાસુએ કહ્યું, દીકરી પીર પેગંમખર વરા ઘડરાના કા-
લીઆ કરવજાછે. વખી લોકોને ઘેર મોકલવું ચાકલવું જરૂરછે. ખાલવામાંતો
એહુલછે પણ લેખો પાંચ રૂપિઆ હોયતો ચાલતી રીત મુજબ તમારા મીયાં
અને મેહમુદાને વાસતે ફટાકા, દાડમડીતું આએ. મોહોમદ કામેલના વેવાહ
થઈગયા તો શું થયું, ખાદા રાખે તેનામાં તે અજુ બચ્ચાંની વાતો ચાલી
જાયેછે. જ્યાંસુધી સો દાડમડી, વીશ પતંચ ને ફટાકા લેશે નહિ, ત્યાંસુધી
મારે જીવ ખાઈ જવાનો, અને મેહમુદા પણ રડી રડીને ખુરા હાલ કરવાની.
અસગરીએ કહ્યું, ફાતીઆને વાસતે પાંચ શેરની મીઠાઈ જણી થશે. મોક-
લવા ચાકલવામાંતો અર્હોથી આવશે, ને તેજ ખીજીગમ જશે. અને મેહ-
મુદા અવે ફટાકાને વાસતે જીત નહિ કરશે, હું તેને સમજવી લેઇશ. એ
મુજબ શખેખરાતનો કારોખાર જેમ બનશે તેમ હું સંભાળી લેઇશ. તે ખા-
ખદના કરજની ફિકર તમારે કરવી નહિ.

સાસુ સાથે એ વાતતો થઇ, પણ અસગરી વિચારમાં હતી કે મીયાને ફ-
ટાકા, દાડમડીથી કેવી રીતે વાઈ. છેવટે આ હીકમતથી અસગરીએ મી-
યાને સમજાવ્યો, કે વાતની વાત કહેવામાં આવે ને મીયાને મારું નહિ લાગે.
મોહમદ કામેલની સામે મેહમુદાને છેડીને પૂછ્યું, કે કેમ બેન, તમે શખેખ-
રાતને વાસતે શું ધારી રાખ્યુંછે? મેહમુદા ખોલી, જ્યારે બાઈ દાડમડી, ફટાકા
લાવશે ત્યારે મને પણ આવશે. અજુ મોહોમદ કામેલ કાંઈ ખોલે તે અ-
માઉ અસગરી ખોલી ઉઠી, બાઇતો એવી નકામી ચીજ તમારે વાસતે કેમ
કરી લાવશે? મેહમુદા, દાડમડી ફટાકામાં શું મજલ હોયછે? મેહમુદાએ
કહ્યું, બાબીજી જ્યારે દાડમડી છૂટેછે ત્યારે કેવો મજલનો દેખાવ થાયેછે!
અસગરી ખોલી, મોહોમદમાં હજારો દાડમડી છૂટે, તે માજ ઉપરથી તમે પણ
જોઇ લેજો. મેહમુદા ખોલી, વાહ! શું ત્યારે હું નહિ છોડું? અસગરીએ
કહ્યું શું તમને ખીક નહિ લાગશે? મેહમુદા ખોલી, હું શું મારે પાતાને હાથે

મળ્યાપુછ કે? અસગરીએ કહ્યું, ત્યારે જોવી રીતે તમે તમારી દાડમડી ખીન્બને હાથે છૂટાં જોશો, તેમજ તેને બદલે મોહોક્ષાની જોવી. વળી મેહમુદા સાંભળો એ બધી માડી રમત છે, એમાં બળી જવાની ધામતી છે. એક વખતે મારા મોહોક્ષામાં એક છોકરાના હાથમાંથી દાડમડી ફાટી ગઈ હતી તેથી તેની બંને આંખો કૂટી રદ થઈ. માટે એવી ગમત જોવીજ હોએતો તે ફૂટી જોવી. મેહમુદા વળી તમે સાસુ માનો હાલ જીવો છો? તેવો ઉદાસ છે કે નહિ? મેહમુદાએ કહ્યું, હા ઉદાસતો છે. અસગરીએ પૂછ્યું, કોઈવાર તમે એમ પણ વિચાર્યું છે કે તેઓ શા થઈ ઉદાસ છે? મેહમુદાએ કહ્યું, એતો હું જાણતી નહિ. અસગરી બોલી, વાહ! તમે કહો છો કે માજીને હું બધી આહું છું, તે એવીજ રીતે કે? મેહમુદાએ પૂછ્યું, પ્યારાં ભાભીજી, માજી કેમ ઉદાસ છે? અસગરીએ કહ્યું, ખરચની તંગી છે, સરાફ કરને નાણું આપતો નથી, તેથી તેઓ એ ચીંતામાં છે, કે મેહમુદા દાડમડીએને વાસતે મમત કરશે ત્યારે ક્યાંથી મંગાવી આવીશ? મેહમુદા બોલી, ત્યારેતો હું દાડમડી નથી મંગાવતી. અસગરીએ કહ્યું શાપાથ—શાપાથ તમે બધાં પ્યારાં બેનહો. પછી મેહમુદાને ગજો લગાડીને તેના ઉપર પ્યાર કરીવો. મોહમદ કામિજ આ સરવે વાત ચૂપ બેસીને સાંભળ્યા કરતો હતો. જોકે એ વાત વાજબી હતી તેથી તેના દિલે પણ તે કબૂલ કરી લીધી, અને તેજ વખતે નીચે ઉતરીને મા આગળ ગયો, અને બોલ્યો, માજી મેં સાંભળ્યું છે કે તમે શબેખરાતની ફિકરમાં મેઠાં છો, તો મારી ફિકર ના કરતાં, મને દાડમડી ફટાકાની જરૂર નથી, અને મેહમુદા પણ કહે છે કે હું પણ નથી મંગાવતી.

ખરચની એક રકમતો એવી રીતે ઓછી થઈ. ફાતીઆને વાસતે બે રૂપિયામાં ખાસી મીઠાઈ બનકે ગઈ. મોકલવા ચાકલવાનો બંદોબસત અસગરીએ પોતાને માથે લીધો. જ્યારે બાહરથી ભાગજો આવ્યો તે ધરમાં નહિ રાખતાં, આપીને માણસ ગયું એટલે તરત તે આ ધરને નામે ખીજે ઠેકાણે મોકલી દેવા લાગે. જ્યાં જ્યાં મોકલવાનો હતો તે સઘળી જ આવ્યો અવાર નવાર પહોંચાડી દીધું, અને બે રૂપિયામાં ખાસી શબેખરાત થઈ ગઈ. આ બંદોબસત જોઈને અજમતતો બળી જળી ગઈ, કેમકે તેની માટી રકમ જની રહી. જે કાંઈ બાહરથી આવવું તે સરવે એ ભેટી અને જે ધરમાંથી જવું તેમાંથી પણ અશુભું કાઢી ભેટી હતી. વળી શબેખરાતનો હલવો જે સૂકીને રાખતી હતી તે મહિનાઓ સૂકી વસાણાની માફક ફાકવા કરતી. શબેખરાતની બાદ અસગરીના બાપનું આવવું થયું, ને નવ દસ દિવસ વાત વાતમાં સુખી ગયા. રમજાને આર દિવસ અગાઉ અસગરીના બાપ દૂર અંદેશખાન સાહેબ દિલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા. અસગરીને પોતાના બાપ આવનાર છે તેની ખબર આગમયથી હતી, અને સાસુ તથા બાવંદને કહી મોકલું હતું, કે જે દિને

તેહરીદાર આવશે તેજ દિને હું તેમને મળવા જઇશ. જ્યારે અસગરીને ખાપના આવ્યાની ખબર પડી ત્યારે તરત ડાળી મંગાવી પોતાને ઘેર જઇ પહોંચી. આપે જોતાં ગળે લગાડી અને આંખમાં પાણી લાવ્યો. ધણીવાર ઝૂંધી તેની ખબર અંતર પૂછી અને અસગરીને કહ્યું, તમારી આહેશ મુજબ ઐરઅંદેશખાન બાહાર ગયાછે અને ચાહું ઝાદાનું છે તો કાલે ધવા પરમ રાત્રે વેવાઇ સાહેબને લઇને આવી પહોંચશે. તેઓનું એક કાગજ પણ મને રસતામાં મળ્યું હતું. વેવાઇ સાહેબને રજા મળી ચૂકી છે. અસગરી એક રાત તથા બીજો દહાડો પોતાની માતા ઘરમાં રહી અને સાંજની વખતે ખાપને કહ્યું, કે અગર રજા આપો તો આજે હું પાછી જઈ. આપે કહ્યું ભત્રી, એક હકતો તો રહો, હું વેવાણને કહેવડાવીશ. અસગરીએ કહ્યું, જેમ તમે ફરમાઓ તેને તાબે છું, મગર સસરાજીના આવ્યા અગાઉ ઘરમાં મારે હાજર રહેવું દરમત દિસે છે. આપે તિચારીને કહ્યું, હા એ વાત તો ઠીક છે.

અસગરી ખાપથી રજા લઇને ઝૂરજ આવ્યમવા અગાઉ ઘરમાં આવી પહોંચી. બીજે દિને ખાપની લગભગ વખતે મોહામદ કામિલના ખાપ મોલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબ પણ એકાએક આવી પહોંચ્યા. એ મોલવી સાહેબ બાહારના સરદારને ત્યાં મુખતાર હતા. એ સરકારથી તેઓને પચાસ રૂપિયાનો દરમહિઓ મળતો હતો તથા મદાન અને સ્વારીના ઘોડાનો ખરચ સરદારને માથે હતો. ઐરઅંદેશખાન અસગરીની ભલામણ મુજબ બાહાર ગયો, અને અસગરીનું કાગજ મોલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબને દેખાડ્યું. મોલવી સાહેબ વહુનું કાગજ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અમથીતો કદાચ તેઓ રજા નહિ લેતે, પણ અંવે વહુને જોવાના શોકથી સરદારને ઘણુંએક પટાવી સમજાવી એક મહિતાની રજા મેળવી ઐરઅંદેશખાનની સાથે આવ્યા. જોકે અસગરી લગત ખાદ સસરાની સામે નહિ આવેલી હતી. તેથી સસરાને આવેલા જાણી શરમને લીધે માજ ઉપર જઈ બેઠી. મોહામદ કામિલની મા ધણી અચરત હતી કે એઓ એકાએક કેમ આવી પહોંચ્યા! મતજબ, ખાપા પીધા પછે, વાતો શરૂ થઈ. મોલવી સાહેબે બીજાને કહ્યું, સાંજજોજી મનેતો તમારી નાની વહુએ ખેંચી તાણીને ખોલાવ્યોછે, અને પેલાં કાગજનો તથા ઐરઅંદેશખાનને આવવાનો સરવે અહેવાલ બીજાને કહ્યો અને કહ્યું કે વહુને ખોલાવો. સાસુ માજ ઉપર ગયાં ને કહ્યું, દીકરી ચાલો શરમાવાનું કામ નથી, તમેતો એમની ગોદમાં રમેલાં છે. સાસુના કહેવાથી અસગરી ઉડીને સાથે મધ અને સસરાને ઘણા અદબથી નમીને બેઠી. મોલવી સાહેબ ખોલ્યા, સાંજજો ખાઈ હતો ફક્ત તમારા ખોલાવ્યાથી આવ્યો છું; ને તમારું કાગજ જોઈને મારે જીવ ધણી ખુશ થયોછે. ઝાદા તમારી ઉમર અને

નેકમખતીમાં જીઆદતી કરે. પારીકીથી જોઈછું તો અમારા ધરના ધન બાએગછે કે તમારા જેવાં અમારા ધરમાં આપ્યાં, ને અવે મને એકીન થયુછે કે આ ધરનો દહાડો ફર્યાંછે અને ખોદા કરેછે તૈ કાલે તમારી મરજી ને તમારા વિચાર મુજબ સરવે ગોઠવણુ થશે.

મે ચાર દિવસ સ્હરીતો મોતવી સાહેબ તરતના આવેલા હતા તેથી મળવા ભેટવામાં રોકાયા, તેમજ પેહેલા મે ચાર દહાડા રોજને લીધે ધરના કામકાજ તરફ ધ્યાન આપવાને બંધું નહિ. એક દિને વહુને મોતવાવી પાસે ખેસાડી અને અજમતને પણ મોતવાવી કહ્યું. કે મામા હું છું તેટલામાં સરવે હિસાબ કેતાબ કરી લ્યો. જેનું જેનું લેવું દેવું હોય તે સરવે લખાવેતો જેને જેટલું મુનાસેબ હોએ તેટલું આપવામાં આવે, અને જે કાંઈ બાકી રહેતો હકતાનો બંદોબસત કરી આપવામાં આવે. અજમતે કહ્યું, એકનો હિસાબ હોયતો હું મોઠે પણ યાદ રાખું. કણીઓ, કાપડીઓ, કસાઈ, તરકારીવાજો, હલવાઈ એ સરવેને દેવુંછે, અને હજરીમલના હિસાબ એક જુદીજ રકમનોછે. જેને જેટલું આપવું હોએ તે મને આપો, કે હું આપી આવું, એટલે આપને નામે જમે થઈ જશે. મોતવી સાહેબતો સીધા સાદા આદમી હતા તેથી તેઓએતો આપવાનું મન કીધું, પણ અસગરીએ કહ્યું, એમ વગર હિસાબે આપવામાં શું ફાયદો? પેહેલાં દરએકનું કેટલું કરજછે તે જણાએ પછી તેને સુજી સમજીને આપવું જોઈએ. અજમતે કહ્યું, ખાણુથી ફારેગ થાઈંતો હું દરેકને પૂછી આવું. અસગરીએ કહ્યું, પૂછી આવ્યાથી શું થવાનું. જેનું લેણું હોએ તે ઇહાં આપી હિસાબ કરી જાએ. અજમત મોતવી, ખીખી તમાએતો એક વાત બોલી ઘીની પણ હું કયાં કયાં બોલાવતી ફરે? વળી તે લોકો પોતાના કામ ધંધાથી કયાં છૂટ પામેછે કે મારી સાથ ચાલી આવશે? અસગરી બોલી, મામા કાંઈ રાજ રાજના તેડવાના નથી, એક દહાડાની વાતછે. જહને બોલાવી લાવો. સાંજના ખાણુની ગોઠવણુ હું કરીશ, તમે આને એજ કામ કરો. ઘેનારાએતો આપવાનું નામ સાંભળતાંજ દોડતા આવશે. હજરીમલ મે કોસ ઉપરુ કચેરી સ્હરીતો ગયો, ત્યારે અહીઆં આવતાં શું તેના પગમાં મેઠી લાગીછે? વળી દૂર કોણુછે? તરકારીવાજો, કસાઈ, કણીઓ, હલવાઈ સધ-જાઓ આએજ ગતીમાછે. ફક્ત કાપડીઓ અને હજરીમલ દૂરછે. એ બેને કાલપર રાખો, ને આએ ફૂટકલ હિસાબ આને નક્કી કરી નાખો. અજમતની કોઈ રીતે મરજી નહિ હતી કે હિસાબ થાએ પણ અસગરીએ વાતોમાં તેને એવી દાખી કે કાંઈ જવાબ બની નહિ આવ્યો.

સૌથી પેહેલાં હલવાઈ આવ્યો. તેને પૂછ્યું કે લાલા, તમારું શું નીક-જેછે? હલવાઈ બોલ્યો ૩૦ રૂપિઆ. પૂછ્યું કે, શું શું ચીજ તમારે ત્યાંથી આવીતી? ત્રીસ રૂપિઆતો ધણુ વધારે કહોછો. હલવાઈએ કહ્યું, સાહેબ ત્રીસ

રૂપિઆ થું પહાં છે ? પંદર રૂપિઆનો સામાનનો આ વેજાની શખેપરાતના તહેવારમાં આવ્યો, તેમાજ ફક્ત એક રકમ દસ સેર ચુણીની છે. મોહમદ કામિલની મા ખોલી, અરે શાની ચુણી ! આવે વખતે તો અમારે ઘેર જે કાંઈ રાંધ્યું રાંધાયું તે સરવે રોકડે બજારથી આવ્યું. એ સાંભળી અજમત ઉજલી ફકથઈ ગઈ, અને હલવાઈને કહેવા લાગી, કે તે દસ સેર ચુણી તેં એવોના હિસાબમાં કેમ લખી નાંખી ? તેતો ખીજાં ધરને વાસતે હું લઈ ગઈ હતી, ને તને જણાવ્યું તું પણ. હલવાઈએ કહ્યું, મનેતો તમે કોઈ ખીજાં ધરનું નામ નહિ કહ્યું, એજ સાહેબના નામથી લઈ ગયાં છે. નહિતો મને થું કાપદો હતો કે ખીજાની સીજ એવોના નામે લખ્યું. મનેતો ખીજા કોઈ સાથે પીછાણુ પણ નથી. આથી અજમત ચાંઈ પડી કાંઈ બકવા લાગી. મોતવી સાહેબે કહ્યું, ઠીક ચુણીની રકમ કાઢી નાખો અને ખીજા સીજને બતાવો. ટૂંકામાં તેણે એવી રીતે કેટલીએક સીજો કહી કે જે કદી ધરમાં આવેલી નહિ હતી. આરસેર ખાલુસાહી મીકાઈ “મોલુદશરીફ” ની બેઠકને વાસતે આવેલી જણાવી, પણ રમુજતો એ હતી કે અહીંયાં કદી કોઈએ મોલુદની મજલસ કીચીતીજ નહિ! એવી રીતે સરવે રકમો રદ કરતાં ફક્ત છ સાત રૂપિઆ અરેપરા નીકળ્યા, બાકી સરવે જૂઠું હતું. આથી મોતવી સાહેબનો જીવ બળી ગયો અને ધણેજ ગોરસો ઉભરાઈ આવ્યો તેથી પૂછ્યું, કેમરે નીમકહરામ અજમત! એવું જ દુનિઆંબર કરજ તું એ આ ધર ઉપર કરી મૂક્યું કે? અને એજ રીતે તે ધરને ધૂળમાં મેળવ્યું છે !

હલવાઈનું થઈ ચૂક્યું પછી તરકારીવાળો આવ્યો, તે બોલ્યો મીયાં મારેતેજ રોજનો ઉકરો છે, રોજ બે આનાની તરકારી. મોહમદ કામિલની મા ખોલી, અરે સેરબર તરકારી મારા ધરમાં આવે છે તે રોજના બે આનાની થઈ તરકારીવાળો બોલ્યો, બાઈ સાહેબ મારી દુકાનેથી અજમત દરરોજ ત્રણ સેર લાવે છે. અજમત ખોલી, હા ત્રણસેર લાવું છું, એક સેર તમારા નામથી તથા એક સેર મારી છોકરીને વાસતે, અને એક સેર ખીજાં ધરને વાસતે, હું ક્યાં નામુકર જાઉં છું? એ મુએ સધળું તમારે નામે આડાવે છે. તરકારીવાળાએ કહ્યું, અરે બેઈમાન જુઠીયા, અમરગરી તું આજ ધરને હિસાબે ૩ સેર લાવતી હતી, ને જ્યારે તેના રૂપિઆ મળતા તે પણ એજ ધેરથી મળતા હતા. હવે કસાઈ અને ફણીઆનો હિસાબ થયો, તો તેમાંથી પણ હજારો ડગાઈ નીકળી, અને શખેત થયું કે અજમત આ ધરના સોદામાંથી પોતાની દીકરી ખેરાતન તથા બે ત્રણ પડોશીના ધરમાં પુર પાડતી હતી, અને આ ધરના નામે સોદા લાવતી ને ખીજા જગોએ વેચી નાખતી. એવી રીતે સાંજ તથા ધરચુણુ હિસાબ થયો. હવે ફક્ત કાપડીયો અને હજારીમલ બાકી રહ્યા. મોલવી સાહેબે કહ્યું, હવે આને સુખતવી રાખો, કામિ જોઈ લઈશું. પણ

માલવી સાહેબે હજવેથી કહ્યું કે એવું નહિ બને કે અજમત નાસી જાય. અચ્ચગરીએ કહ્યું, ધરખાર, છોકરાં બચ્ચાં છોકરીને ક્યાં નાસી જવાની હતી. હા જો સરમવાળી હોયતે કાંઈ ખાઈ પીને કરે, પણ એવી સરમવાળી હોતેતે આનું ક્રમ કમ કરતે. તેપણુ એની સંભાળ રાખવી સારીછે, તે ક્રમ એટલીજ કે બાહેર જાયે આવે તે કાંઈ આદમી જોયા કરે. માલવી સાહેબનાં ખીદમતગારાં જે સાથે આવેલા હતા તેમાના એકને છુપું કહી રાખ્યું હતું, કે અજમતને આવતી જતી જોયા કરજો. જ્યારે આધારી ફારેગ થયાં ત્યારે અજમત ધીમે ઉઠીને બાહેર ચાલી. પેલા ખીદમતગાર પણુ પછવાડે પછવાડે લાગુ રહ્યો. અજમત પેહેલાંતો પોતાને ઘેર ગઈ અને ત્યાંથી કાંઈ બગલમાં મારીને, તીરની પાંચે સ્ત્રીની કાપડીમાને ઘેર જઈ તેને સાદ માયો. કાપડીયો અભરાઈને બાહેર આવ્યો ને બોલ્યો, માટીખાઈ તમે આ વખતે ઇલાં કાંચે ? અજમતે કહ્યું, કે માલવી સાહેબ આવેલાછે. જેનું જેનું રેવુંછે તે સધળાનો હિસાબ નક્કી થાયેછે. કાલે તમેને પણ બોલાવશે, ત્યાં જાયેતો એવી વાત નો કરશે કે જેમાંથી મારી કુલેતી થાય. કાપડીઆએ કહ્યું, હિસાબ કરવામાં તમારી ફેલેવીની શું વાતછે ? અજમત બોલી, લાલા તમેતો જાણોછો કે એ કંબખત લાલચ ધણી માટી હોયછે. શેઠના હિસાબમાં હું પોતાને વાસતે પણ તમારી દુકાનેથી કાંઈ કાંઈવાર શીડીન, નેનસુખ અને જમદાની લઈ ગઈછું. કાપડીયાએ કહ્યું, હું શું જાણ્યું કે તમે પોતાને વાસતે શું શું લઈ ગયાં છો. અજમતે કહ્યું, મને આ વખતે હિસાબ કરવાનુંતો બાલુ નથી પણ બેચાર થાન જમદાની અને શીડીન, નેનસુખના તથા દસગજ રંગીન કપડ મારે હિસાબે નીકળશે. ત્યો આ મારા હાથની ચાર બંગડી. એ સોજ રૂપિઆનીછે, ઘસાયાથી એક રૂપિઆ એછા થયો હશે. પંદર રૂપિઆ મારે નામથી જમે કરવા અને બેચાર રૂપિઆ જે મારી ઉપર બાકી નીકળશે તે આપવાને હું હાજરછું. કાપડીયાએ કહ્યું, બંગડીઓ તમે આપોછો તે ખેર હું તે લઈ રાખું છું, પણ રાતનો વખતછે ને આનું દુકાન ઉપરછે, તે સિવાએ શું જાણ્યું કે શું આપ્યું છે ને શું આપવાનું છે ? અજમતે કહ્યું, આ વખતે મારી આખર તમારે હાથછે, જે રીતે બની શકે તેમ બચાવજો. એમ કહી કાપડીઆ પાસેથી રજા લઈ પાછરી હજારીમલને ધર જઈ પહોંચી.

હજારીમલ પણ અજમત થઈ બોલ્યો, કે આ વખતે તમે ક્યાંથી ? અજમત તેના પગપર પડી અને રડીને કહેવા લાગી કે મારાથી એક જૂલ થઈછે. હજારીમલે પૂછ્યું તે શું ? અજમત બોલી, તમે કબૂલત આપો કે માફ કરીશ જો હું કહું. હજારીમલે કહ્યું, વાતતો કહો ! અજમતે કહ્યું, ચાર મહિના થયા, બાહેરથી ખરચનું આણ્યું હતું ને માલવી સાહેબે ૧૦૦ રૂપિઆ તમારે સાહે માફલ્યા હતા તે મારે હાથે ખરચાઈ ગયાછે અને ધરમાં મેં પાસવીને

મારે જણાવ્યું નહિ. અમણાં મોલવી સાહેબ આવી પહોંચ્યાછે તેઓ તમોને હિસાબને વાસતે મોલાવનારછે. હું એ રૂપિઆનું કેટલાં લગાડીશ વાસતે તમે એ રકમ જાહેર કરતાનો. હજારીમલે કહ્યું, એચાર રૂપિઆની વાત હતેતો હું કદાચ છુપાવી લેતે. એટલા સો રૂપિઆતો મારેથી છુપાવી શકાતાના નથી. અજમતે કહ્યું, શું એટલા સો રૂપિઆનો પણ મારે એતખાર નહિ? હજારીમલે કહ્યું, ખરી વાતતો એછે કે તમારો એક કોરીનો પણ એતખાર નથી. જે ઘરમાં તમે ઉમરબર પરવરશ પામ્યાં તેવોનીજ સાથ તમે આવાં સલુક કીધાં તો ખીજની સાથે તમે કેમ ચૂકો તેવા આસામી છે. અજમતે કહ્યું, હા બાબા, બ્યારે ખૂરો દહાડા માથે આવેછે ત્યારે સૌ દુશમન થઈ જાયછે. એર જે તમુને એતખાર નથી તો આ મારી દીકરીની પહોંચીઓ તથા બા-જીબંદ લઈ લ્યો. હજારીમલે કહ્યું, હા એ લેવડ દેવડની વાતછે પણ દિવસ હોએતો માલ પારખ્યામાં આવે ત્યારે જણાએ કે ફટલાનેછે, અટકળથી તો એ માલ પચાસ સાઈનો હશે. અજમતે કહ્યું, ઓહો! બાબા એવો જીજમ ના કરો. અજીતો ચાર મહિના ધયા બંધી જલુમ નવી કરાવીછે, સો સવા-સોની લાગટ થએલીછે. હજારીમલે કહ્યું, એમ બુરં માનવાનું શું કારણ. તમારી ચીજ સોની હોય ઇઆ બસોની. કોઈ કાડીતો નથી ખાવાનું, તોજાઆથી જેટલાની ઠરસે તે જણાશે. એ સરવે બંદોબસત કરીને અજ-મત ઘેર પાછી આવી. આણી તરફ મોલવી સાહેબનો ખીદમતગાર આગમ-ચથી દોડતો આવ્યો, ને સરવે વાત મોલવી સાહેબને જણાવી અને મોહમદ કામલની માની મારફતે અસગરીને પણ ખબર પડી.

સવાર પડી તો કાપડીઆ તથા હજારીમલને મોલાવી મંગાવ્યા. હિસાબ તપાસતાં કાંઈ તકરાર થવા લાગી. અજમત ચીરઠાઈ ચીરઠાઈને મોલવી હતી. કાપડીઆએ કહ્યું, તું બુદીયા શું બડબડ કર્યા કરેછે. લે તારી ચૂડીઓ, તુંતો પંદર રૂપિઆની કહેતી હતી, બજારમાંતો નવ રૂપિઆની અંકા-એછે. તેમજ હજારીમલે પણ પહોંચ્યો તથા ચૂડા કાઠીને સામે મૂક્યા અને અ-જમતને કહ્યું, નહિજ એ માલ અમારે કામનો નથી. મોલવી સાહેબે કાપડીઆ તથા હજારીમલ બનેથી પૂછ્યું, કેમ ભાઈ એ શું ચીજેછે? ત્યારે બંનેએ શતની વાત જાહેર કીધી. આ વેળા અજમતના મોંપર ગોયાલાઓ ખાસડાં પડતાં હતાં. હિસાબ નક્કી થઈ ચૂક્યો ને મોલવી સાહેબે આપવાને સાઈં રૂપિઆ કાઢયા, અને જેના જેના જેટલા વાજખી નીકળયા હતા તે પેટે અરધા અરધા સરવેને આપ્યા અને કહ્યું, મેં લાહોરથી રૂપિઆ મંગાવેલાછે તે પાંચ દસ દિવસમાં આવશે ને બાકીના પણ ચૂકવી આપ્યામાં આવશે, સુધળા-ઓએ પૂછ્યું કે અજમતની ઉપર જે અમાઈં નીકળેછે તે કેની પાસેથી લઈએ?

આ વાતો સાંભળી હતી તે મોસલમ જે નિશાજે જતો આ તરફ આવી

લાગ્યો તે સાંભળતો ગયો. તેને જાણને તમાશાખાનમને કહ્યું, કે આજ્ઞેતો અસગરી ખાનમ દરવાજાપર જાવરી ભીડ થએલી છે, ને તેમના સુસરા હિસાબ કેતાબ કરે છે. તમાશાખાનમ એ સાંભળતાં જ ડાહીમાં બેસી આવી પહોંચી. ઉતરીને અસગરી ઉપર રાહોંસો કીધો, કેમજી તમે મને ખબર નહિ કીધી તો શું થયું. અસગરીએ કહ્યું, હજી તો હિસાબ ચાલે છે, એ બખેડો થઈ ચૂકતે તો હું તમને ખબર કરતે. પછી મોલવી સાહેબે તે લોકોને કહ્યું, કે અજમત પાસે જો લેહેણું હોએ તે એની પાસેથી લ્યો, અને અજમત તરફ મોકલું કરીને મોલવી, હજરત એએના રૂપિઆ અદા કરે. અજમતે આંખો નીચી કરીને કહ્યું, મારી પાસે દીકરીનું ઝવેર છે, તેમાંથી એએ પોત પોતાનું શુજી સમજીને લે. છોકરીનું તમામ જેવરતો તરકારીવાજો, કસાઈ, દાણાવાજો, કાપડીએ એએના અરઘા માગતામાં આવી ચૂક્યું. હજમીમલના સો રૂપિઆને વાસતે રહેવાનું ઠીકરું ગીરવી રાખવું પડ્યું. સ્ટાંપના કાગજ ઉપર લખત પતર કરી આર સારા માણુશની સાખ કરાવી. પછી મોલવી સાહેબે અજમતને કહ્યું, બસ હવે તમે ખેર સાથે ધહાંથી સીધારી આવો, તમે જેવાં નીમકહરામ, દગલબાજ, ખેઈમાન આદમીનું અમારા ઘરમાં કાંઈ કામ નથી. અસગરી મોલવી, એનામાં નીમકહરામી ઉપરાંત એક ખીજી પણ સેકત હતી, તે એકે ઘરમાં ટંચે ઉભો કરાવાની તદખીર કરતાં હતાં. કેમ અજમત, પેનાં ભજીઆની વાત યાદ છે? જેની મેહમુદાના ભાઈએ ફર માશ કીધી હતી, અને તમે મારી તરફથી જાણને જૂઠું કહ્યું હતું કે વહુ કહે છે કે મારું માથું દુખે છે! કહેતો મહીં કયારે તમે મને કહ્યુંતું અને કયારે મેં માથું દુખવાનું બાહાનું કીધુંતું? અજમતે કહ્યું, ખીખી તમે માજ ઉપર કુરાન પઠતાં હતાં, હું કહેવા ઉપર આવી ત્યારે તમને વાંચતાં જોઈ પાછી ફરી આવી. અસગરીએ કહ્યું ત્યારે-માથું દુખવાની વાતતો તમે તમારાં દિલમાંથી જ ઉભી કીધી નહિ? અજમતે કહ્યું, મેં વિચાર્યું કે સવારથી અમણાં સૂધીતો તમે વાંચ્યા કીધું છે, તો હવે ચૂલામાં કયાં માથું દુખવશો. અસગરીએ કહ્યું, વાઈ-પાડપર જવાની વાત તમે શું મતજબથી કહીતી? મેં તમારી સાથ વાત કીધીતી યા તમે મને કહેતાં સાંભળ્યુંતું? એનો કાંઈ જવાબ અજમતથી નીકળ્યો નહિ, પછી અસગરીએ પેલું જાહેરનામું કાઢીને મોલવી સાહેબની સામે મૂક્યું અને કહ્યું, કે જીએ આ ખીખી અજમત કેવા યુલની છે? પોતે જ મોહોદલાની બાગજોથી જાહેરનામું ઉખેડી લાવી, પોતે જ ઘરપર ચોટાડ્યું અને પોતે જ સાસુમાએને કહેવા દોડી ગઈ! અસગરી એ વાતો કહેતી હતી કે મોલવી સાહેબનો ચેહેરો લાલ થઈ આવતો હતો. એણીખેર તમાશાખાનમ દાંત પીસી રહીતી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, તને ફકત ઠાઠી ચૂકવી જ બસ નથી, તું જાવરી બદજાત એરત છે. એમ કહીને પોતાના ખીદમતગારને

બાબાઓ ને કહ્યું, કે બાહાર આ નાપાકને પોલીસમાં લઇ જા અને કાગળપર એનો સરવે લાઇ હું લખી આપું છું. અસગરીએ મોલવી માહેબને કહ્યું, કે અસ હવે એ પોતાની સજાએ પહોંચી ગઇ, પોલીસથી એને માફ રાખો. પછી અજમતને ઇશારત કરી કે વડી જા. બન્ને દરવાજા સૂચી તે અજમતની સાથે ગઇ.

એવી રીતે અજમતને તેના કરતુકો પછી કાઢી મૂકી. તે પોતાની દીકરીને ઘેર જઇ પહોંચી તો તેની છોકરી બનામી પકે તેને વળગી. તે બોલી, મા હું નહિ કહેલીથી કે એવી ભૂટ તમે ન ચલાવો, સો દહાડા ચોરના તો એક દહાડો શાહનો. એવું નહિ થાયે કે કોઇ દહાડો પકરાઇ જાયો. પણ તમે કોઇનું માનવું નહિ, કીક થવું જેવું કીધું તેવું પામ્યાં. હવે સાસરામાં મારું નામ ભૂંડું ના કરો, જ્યાં તમારો ખોદા મોકલે ત્યાં ચાલી જાયો. મારા ઘરમાં તમારું કામ નહિ. જલુશો પરતો મેં પાણી મૂકવું, કીસમતમાં હશે તો ફરી મળી રહેશે.

એવી તદબીરથી ખોદા ખોદા કરીને અસગરી પોતાના દુશમનને કાડવા ઉપર ક્તેહ પામી, ને ઘરને સંકટમાંથી છોડવું. જ્યારે અસગરીના મતભાવતાં સૂકરો થઇ ગયો, ત્યારે અસગરીએ બાપને ઘર જવાની ફરીથી રજા લઇ રાજપુત્રીથી માને ઘર આવી. એક અહવાકીકે બરાબર ત્યાં રહી અને જે જે વાતમાં બાપથી સલાહ લેવાની હતી તે લીધી. બાપે પૂછવું અજમત નીકળી ગઇ? અસગરીએ કહ્યું, સરવે બખેડો તમારી પુનાઇથી શાંત થયો. જો વડા ભાઈ લાહોર નહિ જતે, તો સસરાજી નહિ આવતે, કે નહિ વરસોનો આ હિસાબ નકી થતે, કે નહિ અજમત નીકળતે. ખાનસાહેબે પૂછવું, અવે ઘરનો કારોબાર કેમ ચાલશે? અસગરીએ કહ્યું, અજમતના નીકળતાં જ હું અહીંઆં આવી છું, અવે કારોબાર શું મુશકેલ છે. સૌમાં એજ અજમતની મોકાણ હતી. અવે હું સરવે જોઈ ભાળી લેઈશ. ખાન સાહેબે પૂછવું, બીજો શું શું તમે ઘરમાં મુધારો કરીશો? અસગરીએ કહ્યું, હજુ મેં કશું જોવું સાંભળવું નથી, શરૂથીજ અજમતનો બખેડો વચમાં આપ્યો. હવે ઇરાદો છે કે હરેક વાતની ચોકસી અને ગોઠવણ કરું અને ચાહવું ખોદાનું છે તો તમોને કાગળની મારફતે જાણ કરતી રહીશ. ખાન સાહેબે અસગરીના નેકાહ બાદ તેને દસ રૂપિયાનો મહિનો મુકરર કરી આપ્યો હતો, તે છતાં અસગરીને પૂછવું કે અગર તમોને ખરચની તંગી પડતી હોએ તો હું કાંઇ રૂપિયા તમોને આપતો જઈ? અસગરીએ કહ્યું, પેલા દસ રૂપિયા મારી જરૂર કરતાં વધારે છે, બન્ને આજ સૂચીના સંબંધા રૂપિયા મારી પાસે અનામત છે, અવે વધારે લઇને હું શું કરવાની હતી, જો જરૂર પડશે તો હું પોતે માગી લેઈશ.

અસગરી આપ પાસેથી રજા લઇ સામરે આવી, ત્યાં આવતાં જોઈું કે સાસુ ચૂલો ફૂંકે છે. અસગરીએ અચરતીથી પૂછ્યું, કે શું હજી તલક કોઈ દાસીને નથી રાખી? સાસુ બોલ્યાં કે રહેવાને તો ઘણાં એક આરતો આવી, પણ પગાર સાંભળીને હોમત નથી થતી કે કોને સાકરીએ રાખું, અજમત જૂંડીતો હતી પણ આઠ આનાને મહિને પચીસ વરસ તેને સાકરી કીધી, અમણાં જે કોઈ દાસી આવે છે તે બે રૂપિયાનો મહિનો ને ખાધાનું માગે છે, એથી એ-છાનું નામ નથી લેતી. મેં તમારા આવવાપર રાખ્યું હતું. અસગરીએ કહ્યું, દાસીતો એક મારી તજરમાં પણ છે પણ મહિનો તે પણ જ્યાંદે માગે છે, કફાવતનિયાતી નાની ખેત દેઆનતને આ રાંધીસીવી સરવે જાણે છે, અને એકવાર કફાવતનિયાતે કહ્યું પણ હતું કે કોઈ મારું કે કાણું હોયતો દેઆનતને આ સાકરી કરવાને ઉમેદવાર છે. મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, તે શું પગાર લેશે? અસગરીએ કહ્યું, તે તો પોતાને મોઢથી ત્રણ રૂપિયા, ને ખાધાનું કહે છે. પણ સમજાવી આથી કદાચ બે રૂપિયા રાજી થશે. મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, બે રૂપિયા ને ખાધાનું આપવું હોયતો આપણી સામેબાર ભાંડું ફી યારાની બેરી સુનીયાની મા આજીજી કરે છે. અસગરીએ કહ્યું, સુનીયાની માને હું તો ચાર આનાને મહિને પણ નહિ રાખું. મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, અરે કેમ? અસગરી બોલી, પડોશમાં રહેનાર આદમી જુરી આંખથી જોએ, અને જે સીજ ચાહે તે ઘરમાં લઇ જઇ મુરી આવે. વળી પાસે પાસે ઘર થડું તો વારેવાર સુનીયાની મા પોતાને ઘેર જવા કરવાની, અને ઘણું કરી રાતના પણ પોતાને ઘેર રહેશે. મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, બાપ-સુની બેરીએ પોતાની દીકરી જોલકનને વાસતે મને ઘણી વખત કહ્યું છે, અને જોલકન તો સહઅદ શીરોજના બંગલામાં રહે છે. અસગરીએ પૂછ્યું, પેની જ જુલકન કંની? જે બની થતી રહે છે? મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું હા, બની થતીને શું રહે, અમણાંજ પરણી છે, કપડાં લત્તાનો જરા શોક છે. અસગરીએ કહ્યું, એવું આદમી પણ નહિ રાખવું જોઈએ. મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, જોલકનની મા ખુદ પોતે સાકરી કરવા રાજી છે. અસગરી બોલી, તેની સાથે એક પૂછડું નાની દીકરીનું વળગેલું છે તે એક પળ માને છોડતી નથી, ત્યારે તામ તો એક આદમીનું થશે ને પાસે તો બંબે જાય. મોહામદ કામેલની મા બોલી, ખીજું તો કોઈ માણસ મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું. અસગરીએ કહ્યું, જુઓ પેલી દેઆનતને માને ખાત્રાવીશ. મોહામદ કામેલની મા બોલી, પણ પગારનું કેમ થશે. અસગરીએ કહ્યું, ઇલા-નદાર આદમી તો એ છે પગારે મળવું મુશકેલ છે, એવાં લોકોને બની જ-ગાએ ત્રણ આપવામાં યુલું છે પણ અજમત જેવો આઠ આના આપીને ઘર લૂટાવવું પસંદ નથી. આ કહેવત માર્યા છે કે "ગેરાત બ હેકમત, અરજાત બ હાકમત."

આજનું ખાણું તો સાસુ વહુએ મળીને રાંધી સીંધી લીધું. જમ્યા પછી અસગરી મેહમુદાને સાથે લઈ માળ ઉપર ગઈ. જ્યાં સુધી મોલવી સાહેબ રહેલા હતા ત્યાં સુધી અસગરીએ માળ ઉપરથી ઉતરવાનું કહ્યું કેમ કીધું હતું, ફક્ત સવારને સાંજના નીચે ઉતરતીથી. તેમજ મેહમુદાને પણ મને કીધી હતી કે દર વેળા નીચે ના જાયા કરૈ. મેહમુદા તો છોકરી હતી તેણે પૂછ્યું કે ભાતી ખાઈ વાઈ કેમ? અસગરીએ કહ્યું, વડાઓની સામે વારંવાર ફર્યા કીધામાં મલાહજો નહિ. ખાધા પછી ધરના હિસાબ કેતાબની બાબદમાં મોલવી સાહેબ તથા ખીની વચ્ચે ભાંજગડ થતા લાગી. ખીનીની ફરિયાદ એ હતી કે તમે ખરચનું કહ્યું થોડું આપોછો ને અહીંમાં લગત વીતા, સગાં વહાલામાં આપવું લેવું, આવવું જવું, તીરથ તહેવાર મરવે મને કરવું પડેછે. મોલવી સાહેબ કહેતા હતા કે મહિને દહાડે વીસ રૂપિયા કાંઈ થોડા નથી. તમારામાં કારોબાર કરવાનો સુધીકો નથી તેથી કરી ધરમાં ખરકત નથી રહેતી. એટલામાં મોલવી સાહેબે મેહમુદાને મોલાવીને કહ્યું, કે ભાભીને મોલાવી લાવ. અસગરીએ તેડવાનું સાંભળ્યું તો ધભરાવા લાગી કે આ વખતે શા વાસતે મોલાવેછે. મેહમુદાને પૂછ્યું, નીચે શું છે? મેહમુદાએ કહ્યું ભાંજગડ ચાલી રહીછે. અસગરી ગઈ તો મોલવી સાહેબે કહ્યું, કેમ દીકરા હવે કારોબાર કોણુ કરૈ? અસગરીએ કહ્યું સાસુમાએ જમ અમલું સૂંધી કરતાં હતાં તેમ કરશે. મોલવી સાહેબે કહ્યું, એમના કારોબારનો નતીજોતો જોઈ લીધો. વીસ રૂપિયા મહિને દહાડે જે ધરમાં આવતા હોએ તે ધરની આવી સૂગત હોય, કે નથી લાએકનું કોઈ વાસણુ, કે નથી ધજતની કોઈ ચીજ! અગર કોઈ વેળા એક ચમચો શરખત જોઈએ તો ખોદા વાસતે તેનો સામાન પણ ધરમાંથી નથી મળવાનો. અસગરીએ કહ્યું, સાસુમાની એમાં કાંઈ કસર નથી, વાંજણી અજમતે ધરને ખરાબ કરી નાંખ્યું. મોલવી સાહેબ ખોલ્યા, એઓમાં ધર સાંભાળવાની અફલ હોતે તો અજમતની શું તાકાત હતી; અજમત ચાકરડી હતી કે ધરની ધણી હતી? અસગરીએ કહ્યું, પરતીસ વરસનું પૂરાણું આદમી જ્યારે ઘૂંટવા પર કમર બાંધેતા તેના ફરેખને કોણુ સમજી શકે? એવાં જીના આદમી પરતો કાંઈ શક પણ નખાઈ નથી શકતો. મોલવી સાહેબ ખોલ્યા, આખર તમોને શક ઉપજ્યા કે નહિ? અસગરીએ કહ્યું, મને ક્યાંથી શક આવતે, તેના અભાગ્ય તેથી તેણે ચાકી ચુગલી કરવા માંડી ને સૂતા સાપને જગાડયો. એવામાં સાસુ ખોલ્યાં પચામના પગારમાંથી તો તમે પોતાના એખલા જીવને વાસતે ત્રીસ રૂપિયા રાજો અને અહીંમાં આપ્યા કમીલાને વાસતે શું વીસ રૂપિયા ખસ! મોલવી સાહેબે કહ્યું, ધરનો ખરચ ને ખાહરનો ખરચ કાંઈ ખરોખર ઘણ શકે? તમે તો મને એકલો જ જાણ્યો અને ચાકરૈ, ઘોડો, ધર, કપડું બધું ક્યાં

ગયું? ખીખી ખાલ્યાં, ધર અને ઘોડા તો સરકારથી મળેછે. માલવી સાહેબે કહ્યું ઘોડા મળ્યો પણ દાણા, ધાસતો મને ગીરોથી ખરાવતા પડેછે. આર રૂપિઆનો ઘોડાનાજો આને ધરની મરામત, તે ઉપરાંત સરકાર દરબારની શક્તિ મુજબ લેવું દેવું હજાર પંચાતીએછે, નથી જાણતો કે હું કેવી રીતે યુજીશ કહું. અસગરીએ સાસુની તરફ મોટું કરીને કહ્યું, સાસુમા વીસ રૂપિઆમાં તકરાર કરવાથી શું ફાયદો, જે મળેછે તેપર હજાર શોકરહે. ખોદા સસરા ખાવાની કંમાઈમાં ખરકત આપે એ પણ હજારેછે. સાસુએ કહ્યું દીકરી મારાથી તો વીસમાં ધર નહિ ચલવાતું. અસગરીએ ઈશારતથી સાસુને ચોખાડયાં અને માલવી સાહેબને કહ્યું, તમારી મરજી હોયતો એમાંથી પણ એ રૂપિઆ ઓછા આપો પણ જે કાંઈ આપો તે દર મહિને મહિને મળવા કરે. જ્યારે વખતે પૈસા નથી હોતા ત્યારે કરજે લેવા પડેછે અને કરજથી ધરની રહીસહિ ખરકત પણ ઉડી જાયેછે. માલવી સાહેબે કહ્યું દેસી સરકારમાં પગારનો દસતૂર ધણો ખરાબ હોયેછે. કોઈવાર છ મહિને વેંદ-ચણી થાયેછે ને કદી વરસ દહાડે મળેછે, એ સખખથી ખરચ ચોક્કસ વખતે ખની નથી આવતો, પણ હું હજારીમલને કહેતો જઈશ કે મહિને ને મહિને તમને વીસ રૂપિઆ આપ્યો જાયે. અસગરીએ પૂછ્યું કે સરાફને સાંધી જશોતો તે તમારી પાસે વ્યાજ માગશે. માલવી સાહેબે કહ્યું, નહિ વ્યાજ શું લે. અમારી સરકારમાં પણ એનું લેણદેણ ચાલેછે ત્યાંથી હોકમ મોકલાવીશ. અસગરીએ કહ્યું ત્યારેતો ધણું સારું.

ટૂંકામાં, વીસ રૂપિઆ દરમાહેઓ નકી થયો, પણ મોહોમદ કામિલની માને તે નાપસંદ લાગ્યો, તેથી અરસે જઈને અસગરી આગળ ખખાડયાં. અસગરીએ કહ્યું, ખોદા કરેછેતો ઘેર વીસ રૂપિઆમાં હું ચલાવી આપીશ, તેની તમે કાંઈ ફિકર ના કરો, અને ખરેખર કે માલવી સાહેબ ત્રીસ રૂપિઆ ધણે ઓછામાં પોતાનો કાબુ દરોસત રાખી નથી શકતા, મુખતારીની નોકરીમાં પેહલાંતો ઉપરની પેદાશની કોઈ વાત નહિ, અને જે કાંઈ હોયે પણ તે માલવી સાહેબ કેમ લે? માટે ખોટું નહિતો શેરવો. માલવી સાહેબ પોતે ઇજામાં રહે ને એ આર રૂપિઆ ધરમાં જ્યારે પણ આપે તો મુનાસેબ નથી. એ સાંભળી સાસુ ચૂપ રહ્યાં. અસગરીએ દેઆનતનેઆને ખોલાવી મંગાવીને કહી કાવીને એ રૂપિયા તથા ખાધાપર રાજી કીધી અને જણાવી દીધું કે, દેઆનતનેઆ! ખખરદાર કોઈ વાત એવી નહિ થાયે કે જેથી તમારા એતખારમાં ફરક પડે, જેવી રીતે તમારી વડી બેન અમારા ધરમાં રહેછે તેજ માફક તમારે રહેવું. દેઆનતનેઆએ કહ્યું, ખીખી ખોદા તે વખતે માત આપે કે પરાયા માલપર નજર કરે, કાંઈ જરૂર પડીતો તમારીથી માગીને ખાઈશ, પણ જ્યાંથી હકમ નહિ મળે ત્યાંસુધી આખવું હરામ સમજીશું.

धने आगले दिने माझरी साहेब तो बाहेर सीधार्थी अने अगत नोगी सरवे स्त्रीजे असगरीजे सामग्री मंगोवी लीची. तेमज हमेशां मा-
 अम पर ससती नोहने सामग्री स्त्रीजे लक्ष्मरी राप्ती होती. भरयां, कांदां,
 धाल्या, अनाज, दाण, योपा, आंड, लाड्यां, छायां, पट्टा, कलु, मेथी, श-
 लगम, सुवागी भांछ हत्यादि घटते वपते पडीद करी मूकती होती. धर-
 मां दासी सुध्यां पांय आदमी हतां. अंजे वपते ०॥ शेर गोशत आवणुं
 हणुं तेमांथी दधानतनेसा जे वाणी करती, अरधामां तरकारी अने अरधुं
 सादुं. कोर्धवार अरधामांथी क्वाप्य जनावती. दिवसमां जेकवार दाण अने
 दर सातमे दहाडे पक्षाव अथवा भीडा आवलेना धारे क्रीषा हतो. धरमां जे
 त्रलु जतनी अटली, तेमां कोर्ध आशनीदार, कोर्ध कुदनाणी, कोर्ध अरकाणी होती.
 जे अर तरहेतो सुरज्जो जनावी राप्ती. ते उपरांत अनारानुं, लीपुंनुं,
 शिकंज्जपीतनुं शरगत. शरपते अनइशा, शरपते निलोकर, शरपते हाडसा-
 नी जेकुक पाटली जनावी मूकती. दरजेक जतने जइरी सामान धरमे हा-
 नर रहेतो हतो. जेवा सामान छतां दर मासे पंदर इपिआथी वधारे परम्य
 नहि थतो हतो. पांय इपिआ जे जयता हता तेमांथी मोटां मोटां पांयसे-
 रीआं तथा दससेरीआं जे तपेजां, जेक कुडो, नाना ज्यमया, जे कणसीआ,
 थोडांजेक साहेना प्याजां, जेवी स्त्रीजे पडीद क्रीषी. जे पेठी करावी तथा जे
 कपट, तेमांती जेक आवरव्हीजानामां अने जेक सामानग्री कोटकीमां मूकवी.
 जेसवानो जाल्ठ जूनो थध गयो हतो ते अमराव्यो. जे पलंग नवा करा-
 व्या. वधु जेजासे जेके, असगरीजे जे वीस इपिआमां धरने जेवा जल-
 काट दीषा के जेतां धलेो जपको मालम पडतो हतो. दरैक स्त्रीजमां क्रीकजेत
 अने दरजेक स्त्रीजो जंदाजमत करी मूकयो. अजमतना वपतमां
 हमेशां मेहमुदाने वासते दरैज तरलु अर पैसानो सोदो जज्जरमां-
 थी आवतो हतो, केमके सुकरा उपरथी जेक कुटो पलु जयतो नहि
 हतो. अमलां अंजे वपत जमे अरार शरीजे सुकरा उपर वधवा
 लागी. कोर्धवार लुज्जवानामांथी जे मोठी मेहमुदाने साइं काही मूकतां, कही
 जेक अमठी आंड मूकी आपतां, कही सुरज्जानी जेक स्त्री काडी आपतां.
 जेवी रीतथी रैजनुं लावणुं अंध थधुं. कोर्ध दहाडे कहीमदी जे मेहमुदाने
 जावी आवणुं तो कांछ मंगोवी आपतां. जे धरथी उमरमां कोर्ध क्रीरने
 जेक अमठी आठो के कांछ रैरीने टुकडो पलु नहि मज्जोतो, पलु अमलातो
 जेठ वपत जमे रैरी क्रीरने पलु आव्यामां आवती होती. धरमां जे कांछ
 अरसामान हतो ते लाछ मूजानी पडे जेठपथी अने जेजततथी पडयो र-
 हेतो हतो. अजे ते दरजेक स्त्रीज कुडालासर गोडवाध. कपडानी गांसडी-
 जेमां कपडां सारी धडी वाणीने अछी अंजाजथी अंधायां. अनाज पाणी-

ની કોઠડીમાં હરેક જલુમ જરૂર પરમાણે ગોડવાઇ. વામણે સાફ સુતરાં પોત પોતાની જગાએ ચૂકાયાં, કોરીના જીદાં, તાંબાના જીદાં. ગોયા ધર એક ધડીઆળ હતું. જેનાં ખુંટા, ચકર સરવે ઠીક હતાં અને તે ધડીઆળની કૂંચી અમરગરીના હાથમાં હતી, જ્યારે કૂંચી ઘીની કે ધડીઆળ પોતાના રાખેતા મુજબ ચાલવા લાગું. ધીમે ધીમે બંને ચચાર રૂપિઆનો બચાવ થવા લાગ્યો, અમરગરી તેને અમાનત જીદા જમી કરતી ગઇ.

બારથી અમરગરીએ ધરનો કારોબાર પોતાને હાથે લીધો ત્યારથી કરજ લેવું હરામ થયું. બૂનથી પણ દમરી દુકાનીની ચીજ બજારમાંથી ઉધાર નહિ આવતી. અમરગરી ધરનો સરવે હિસાબ એક કેતાબમાં લખ્યા કરતી હતી. જ્યારે કોઇ ચીજ ખરી જવા પર આવતી અને દેઆનતનેમા ખબર આવતી, કે 'બી'ની ધી 'બી'બ એ વિતજ ચાલશે, તે અમરગરી પોતાની ચોપડી કાઠી તપાસી કે કંઈ તારીએ કેટલું ધી આવ્યું હતું ને રોજના ખપ મુજબ કેટલા દિવસ ચાલ્યું. અમર હિસાબમાં ફેર દિમતોતો દેઆનતથી તેની પૂછપરછ કરતી. તાકાદ નહિ હતી કે કોઇ ચીજમાં ધારા કરતાં વધારે ખરચાએ ને હિસાબમાં ફરક પડે. દળતારીની દળાઇ અને ઘોબીની ઘોળાઇ સુદાં અમરગરીની ચોપડીમાં લખાવું હતું. જ્યારે દરએક ચીજનો કાપદો અંધાઈ ગયો, અને ગોડવણ સંપૂર્ણ થઇ ત્યારે અમરગરી ખીજાં કામેમાં ધ્યાન આપવા લાગી. મોહોમદ કામેલ લખતો વાંચતોતો હતો પણ તે બે-તદબીર અને વગર શોકથી. જેમ છૂટાપણું પામેલા અને આપ મુખતીઆર થએલા છોકરાએ શીખે તેમ હતું. બાપતો બાહર રહેતા હતા, ને મોહોમદ આકેલ જેકે મોટો ભાઈ હતો તોપણ અંબે ભાઇઓમાં નાના મોટાનો ફરક માતર ૨૦ વરસનો હતો, તેથી મોહોમદ કામેલ પર તેનો કાબુ થોડોજ હતો. તે સવાર સાંજ-પાઠ કરતો હતો ને પોતાની બરોબરી આ છોકરાએ સાથ ગંજીકી, શેતરંજ ને ચોપટ પણ રમ્યા કરતો હતો. કોઇ કોઇ વાર રમતમાં ચુતતો તો પોહાર પોહાર રાત ચુજ્યાં પછી ધરમાં આવતો. અમરગરી એ જાણતીતો હતી પણ કાંઈ લાગ સોધતી હતી, કે એવા ઠપથી કહેવું જોઇએ કે જેથી તેને ફરક નહિ લાગે.

એક દહાડે ધણી રાત ગયા પછી મોહોમદ કામેલ આવ્ય, અને ધાર્યામાં બાજી જીતી આવેલા હતો તેથી ખુશીમાં હતો. આવતાંજ આણું માગ્યું. દેઆનત આણું ગરમ કરવા દોડી. મોહોમદ કામેલ સમજ્યો કે હજી રાંધ્યા કરે છે. તેથી પૂછ્યું, દાસી હજીવતક તમારાં હાંદલાં ચૂલેથી ઉતર્યાં નથી કે? અમરગરીએ કહ્યું, કેટલીએકવાર ઉતર્યાં પાછાં ચડી ચક્યાં છે. એવે કવખતે તમે આણું ખાઓ છો કે આણું થડું થઇને ધૂળ થઇ જાય છે. તમે જોઇએતો એવો બંદોબસ્ત કરો કે ચકાજેથી ખાઇને

જાઓ યા આણું બાહર મંગાવ્યા કરો. અહીંમાં તમારી ઈનતેજરીમાં સાસુમાને દરરોજ રોકાઈ રહેવું પડે છે. મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, અરે! તમે લોકો શું મારે વાચતે ઝાડીન્યથ રહેછો કે? હું તો જાણતો હતો કે તમે ખાખ લેતાં હશો. અસગરીએ કહ્યું, મરદાની અગાઉ ઝોરતોએ આણું ઠાંસવું શું જરૂર છે. મોહામદ કામિલે કહ્યું, બે ચાર દિવસની વાત હોયતો ચાલી જાય. એમાં શુદ્ધ કરવાની શું જરૂર છે. તમે લોકો આણું ખાધ લેયા કરો. અસગરી આ વખતેતો ચૂપ રહી ગઈ. માજા ઉપર ફરી મોહામદ કામિલે એ વાત છેડી. અસગરીએ કહ્યું, તાજુબની વાત છે કે તમે પોતાનો કાયદો ફરવી નથી શકતા ને અમે લોકોથી ચાહો છો કે અમે પોતાનો રવઘમ્મો ફરવીએ, તમે સકારેથી આવ્યા કરો. મોહામદ કામિલે કહ્યું, ખાધા પછે બાહર નીકલવાને જીવ નથી ચાહાતો, ને મને ઉંઘ મોડેથી આવે છે. ઘરમાં નકામો પડયો પડયો જીવ ધબરાય છે, એટલા માટે હું હાથે કરી મોડેથી આવું છું, કે ખાધને સુધ રહું. અસગરીએ કહ્યું, કામમાં યતવું તો આપણા હાથમણિ. અગર આદમી પોતાના વખતનો ઉચીયોગ કરવા માગેતો હજાર કામિલે, કુદત એક વાંચવામાંજ વખત કાડવો શું કમ છે? હું મારા વડા ભાઈને જોતી હતી કે અરધી રાત સૂઈ ચોપડી વાંચતા ને ને દહાડે ન ધારેલા ઉંઘી જતા તો ધણે અફસોસ કર્યા કરતા હતા. તમે વાંચવામાં એાછી મહેનત કરો છો, એથી કરી વગર કામ તમારો જીવ ધબરાય છે. મોહામદ કામિલે કહ્યું, એથી વધારે શું મહેનત કરે? બંને વેળા પાઠ વાંચું છું, યાદ કરું છું. અસગરીએ કહ્યું હું નથી જાણતી કે તમે શું શીખો પઠો છો. ને દહાડે અજમતનો હિસાબ કેતાબ થતો હતો ત્યારે મસરાબાવા તમોને હિસાબ પૂછતા હતા, ને તમે તે કરી નહિ શકતા હતા એ વેળા મને શરમાવું પડતું હતું. મોહામદ કામિલે કહ્યું, હિસાબ એ જુદી વાત છે. હું અરબી શીખું. તેને ને હિસાબને શું નીસખત. અસગરીએ કહ્યું, વાંચવું લખવું એટલા માટે હોય છે કે દુનિઆનું કોઈ કામ અટકી નહિ રહે. મારા વડા ભાઈ અરબી ફારશી ધણું પઠયા છે પણ કેયે નોકરી મળતી નથી. બાવા કહ્યા કરે છે કે હિસાબ કેતાબ અને કચેરીનું કામ જ્યાંતક નહિ શીખો ત્યાંતક ચાકરીની ઉલટ ના કરો. અમણાં મારો ભાઈ માનઅંદેશ મદરેસામાં શીખે છે, અને હિસાબ કેતાબમાં વડા ભાઈ થાને વધારે હોશિઆર છે, અને બાવા તેથી ધણા ખુશ છે, અને કહ્યા કરે છે કે બે વરસ વધારે મદરેસામાં શીખો પછી તમોને ચાકરીએ રખાવીશ. મોહામદ કામિલે કહ્યું, મદરેસામાં તો નાની ઉમરના આદમીને દાખલ કરે છે, મારી ઉમર વધારે છે. અસગરીએ કહ્યું, મદરેસામાં દાખલ થતા ઉપરજ શું મદાર છે. શું ચેહરમાં ખીજ શીખવનારા નથી? જેટલો વખત તમે ખેતમાં યુમાએ છો તેટલો તેમાં રોકો. મોહામદ કામિલે

બાલ્યો, રમત શું હું રાત દહાડા રમ્યા કરું છું? કદી ધડી બે ધડી બેઠાંતો બેઠા. અસગરીએ કહ્યું, રમત એ અશીર્વાહીના જેવી આવત છે. થોડામાંથી શરૂ થઈને વધી જાય છે, તે ઈલાંચની કે આગળ ચાલતાં લત પડી જાય છે, ને ફરી છૂટવી મુશ્કેલ હોય છે. પેહેલુંતો રમતજ યુનોહ છે, ખીચુંતો આદમીને ફાયદો હાંસલ કરતાં રહે છે. કામકાજના આદમી કદી રમત નથી એજતાં. નકામા લોકો અજાણતાં એવી રીતે દહાડા યુજ રહે. એ ખેલોમાં જેમ બાજી જીતવાથી જીવ ખુશી થાય છે તેમ હારવાથી દલગીરિ પણ ધણી પેદા થાય છે, અને જેમ તે વગર હાંસલની ખુશી હોય છે, તેમ એ દલગીરિ પણ નાહકની હોય છે. વળી ધણુંકરી રમતાં રમતાં પોતપોતામાં નકામી તકરાર થઈ જાય છે. મારી સલાહ માનોતો એ ખેલોને ખીલકુલ છોડી દો. લોકો તમારા મોઠાપરતો કાંઈ કહેતા નથી પણ પાછળ હસે છે. પરમની વાત છે કે તમોને કોઈ મરદ બોલાવવા આવ્યો હતો. દાસીએ અંદરથી જવાબ દીધો કે બહાર સીધા રલા છે. તે મરદ પોતાની સાથવાળાને કહ્યું, મીયાં, માસતર હોસેનીના મુકામ પર ચાલો, ત્યાં શેતરંજનાં જુમખામાં મળશે. સસરાખાવાનું શેહરમાં મોટું નામ છે, લોકો તેમને ધણા ચાહે છે, માટે એવી જગાએ જવાથી નામ હલકું થાય છે. વળી મેં સસરાખાવાને અફસોસ કરતાં સંભળયા હતા કે, “શું અમારાં નસીબ ! બે છોકરાઓમાં કોઈ પણ એવો નહિ થયો, કે તેને જોખને જીવ ખુશ થાય. આકેલને કાંઈએક લખવા વાંચવા શીખવ્યો હતો. અમે તે પણ પોતાની ચાકરીની પાછળ એવો પડયો છે, કે લખવા પઢવાનું પણ વીસરી ગયો છે, અને આ નાના સાહેબનેતો એલવા કૂદવાથી ફરસુદ નથી.” બલકે મારા ખાવાને પણ કોઈએ ખવર કીધી હશે તેથી મને પૂછતા હતા. મેં કહ્યું સરવે ખોટું છે, અગર એવી વાત હોતેતો મને ખચીત જણાતે.

અસગરીની આવી નસીહતે મોહમદ કામેલ પર ધણી મારી અસર કીધી, અને તેને રમવું ખીલકુલ છોડી દીધું, તથા પેહેલાંની માફક અરખી ઉપર જવાદા મેહેનત કરવા લાગ્યો, અને એક માસતર પાસે મદરેસાની બહાર દિસ્ખાલ કિતાબ ઈત્યાદિ શીખવું પણ શરૂ કીધું. ખોદાએ વકતમાં મોઠી ખરકત મૂકેલી છે, તેને સંભાળથી વાપરવાથી થોડા દિવસમાં મોહમદ કામેલને અરખી આસાન થઈ ગઈ, અને અંકગણિતની પણ કેટલીએક ચોપડીએ શીખી ગયો.

મોહમદ કામેલતો એવી રીતે રોકાયો. તે અરસમાં અસગરીએ એક ખીચું કારખાનું જારી કીધું. એના મોહોલામાં હકીમ રહમતલાખાન નામ મોઠા નામીયા આદમી રહેતા હતા. એ હકીમ પોતેતો પંતીઆલામાં મોહારાજના દીવાન હતા. પણ ધરખાર, બચ્ચાં છોકરાં સરવે એ મોહોલામાં હતાં. ધર, હવેલી, નોકર, ચાકર, ઈત્યાદિ મોટું કમખાર હતું, અને એ ધર શેહરના નામીયાં ધરોમાં ગણાવું હતું. મોઠી મોઠી જગાએ સચું નાવું, ને પેહેલે

વાંધેના ઘોડાની માફકની રીતભાત હતી. એ હકીમ શાહુખના નાના ભાઈ કુતે-
હમ્મદના આન ધણી મુદત સુધી ઇંદોરની સરકારમાં કુલ મોખતાર હતા. પણ
જ્યારે તે સરકારમાં મુનશી અમુલનનો કાચુ વધી પડ્યો ત્યારે મલામત
વખત જોઈને તેઓ ત્યાંથી ખીશી ગયા. ધરમાં લાખો રૂપિયાની
હોલત હતી, ચાકરીની કાંઈ પરવા નહિ હતી. હજારો રૂપિયાની મિલકત
ચોરેમાં ખરીદેલી હતી. સેંકડો રૂપિયા દર મહિને ભાડાના આલ્યા આવતા
હતા, અને મોટા દબાવ્યાથી રહેતા હતા. દરવાજા ઉપર સીપાહીઓની ચો-
ધી હતી. અંદર બહાર મળી ત્રીસ ચાળીસ આદમી ચાકર નોકર. ઘોડા,
હાથી, પાલખી, બગી, સવારીને વાસતે તૈયાર હતા. એ કુતેહમ્મદના આનની
બે દીકરીઓ જમાલઆરા તથા હોસનઆરા કરી હતી. જમાલઆરા તે ન-
વાખ્ય અસફંદીવાર આનના દીકરા સાથે પરણેલી હતી પણ તેઓ વચ્ચે એવો
અણુખનાવ થયેલો, કે છેવટે તેઓ વચ્ચેનો વેહેવાર બંધ પડી ગયો; ખાદા ન
આસતે માત્ર તલાક નહિ થયેલા હતા, પણ તેમ યવામાં બાકી પણ કાંઈ રહેલું
નહિ હતું. પદલાનો સામાન સુધાં પાછો ફરી ચૂકેલો હતો. ખીજી છોકરી
હોસનઆરાની માગણી જહજરના નવાખના આનદાનમાં થઈ હતી. એ છોક-
રીઓની માસી નામે શાહજમાની બેગમ, અમરગરીના મહીરાંવાળા મોહો-
દલામાં રહેતી હતી. તે મોહોદલામાંતો અમરગરીની લીવાકતનો શેર મચી
રહેલો હતો, તેથી શાહજમાની બેગમ અમરગરીના હાલથી ચારીપટે વાકેફ
હતી. એટલુંજ નહિ પણ કેટલીએક વખતે શાદી વીવાહમાં તેને જોએલી હતી.

એક દંને શાહજમાની બેગમ પોતાની નાની બેન મુલતાના બેગમ
તે હોસનઆરાની માને મળવાને વાસતે આવી. દુનિઆના દમતુર મુ-
જબ કોઈ આદમજદ દુઃખથી ખાલી નથી અને એ હુકમ ખાદા તરફ-
થીજ છે, અગર બધાંનેજ ખુશી હોતેતો ધનયાન ખાદાને ભૂલથી પણ
યાદ નહિ કરતે; અને પોતાને બંદો કરી પણ નહિ ગણતે. એજ મુજબ
શાહજમાનીની નાની બેન મુલતાનાબેગમને દુનિઆની સરવે મજા હાં-
સલ હતી, પણ દીકરીઓની તરફથી તે દુખી દિલથી રહેતી હતી. એક તરફ-
થી જમાલઆરા લગન વીવાહ કરાવેને ઘેર બેઠી હતી, ને ખીજી તરફથી હો-
સનઆરાનો સ્વભાવ એવોતો ખરાબ થઈ ગયો હતો કે પોતાના ધરમાં સરવે
સાથે ખીગાડ થયેલો હતો. નહિ માને મલાહજો, કે નહિ વડી બેનનો અ-
દબ, કે નહિ બાપની ધાક. જ્યાં જુઓ ત્યાં ચાકરી રડતા, ને લોનડીઓ
ખૂણે ખૂણે નાસતી ભરાતી. મતલબ હોસનઆરા આખા ધરને માથે ઉઠા-
વી રહીતી. શાહજમાની બેગમના આવવાથી આપણે જાણીએ કે વડી મા-
સી જાણીને હોસનઆરા ધડી બે ધડી ચૂપ થાઈ બેસશે. પણ શું કહીએ !
શાહજમાની બેગમને હજુતો પાલખીમાંથી ઉતરતાં વાર નથી લાગ્યો કે બા-

ગભી બે તરણુ ફરિઆદો આવી ! નરગેઝ દાસી રડતી રડતી આવી, કે બેગમ શાહેબ જુઓ નાની શાહેબબદીએ મારે! દોપકો ચીસીએચીયાં કરી નાંખ્યો ! સુઝન ફરિઆદ કરતી આવી, કે બેગમ શાહેબ નાની બાઇએ મારા ગાલપર ચમટા બર્ધા ! ગોલાબ બબલુની ઉડી કે મારે કાન લોહીલુવાણુ કરી નાંખ્યો ! દાયા ચાલી આવી કે જુઓજી મારી કમખખત છોકરીને એવા જોરથી લાકડી મારી કે બાજુમાં લોહી ધાઇ આવ્યુંજી ! ખબરચીખાનામાંથી દાસીએ પોકાર માર્યો કે જુઓ વાણીની તપીલીઓમાં મૂડીએ ભરીભરીને રાખ નાંખેજે ! શાહેબમાની બેગમે સાદ ક્રીકો, કે હોસના અહીંઆં આવ. માસીનો અવાજ પીછાનીને હોઝનઆરા આવીતો ખરી, પણ નહિ સદામ કે નહિ દોઆ. હાથમાં રાખ, પગપર કચરે, એવી હાજતમાં દોડતી માસીને વળગી ગઇ. માસીએ કહ્યું, હોસના તમે ધણી શોખી કરવા લાગ્યાછો? હોઝનઆરાએ કહ્યું, આએ ચુરેલ નરગેસે રાવ કીચી હથે ? એટલું બોલીને માસીના પાસામાંથી નીડળી ઝડપથી નરગેઝનો ચોટલો ધરી રાજવા લાગી. ધણુએક માસીએ હેં હેં કીયું પણ કાંઈની સાંભળકું નહિ. શાહેબમાની બેગમ પોતાની બેનની તરફ મોઢું કરી બોલી, બેન સુલતાનાં, એ છોકરીને મોટેતો વાઝતે ઝાદાને કોઇ ઉસતાદની રાખો. સુઝતાના બેગમે કહ્યું, મા હું શું કરું, ધણા મહિના થયા ઉસતાદનીની સોધ કરુંજી પણ કેથી મળતી નથી. શાહેબમાની બેગમ બોલી. અરે ! બેન તમારી પણ પેલી કહેવત ધઈ " ધંધેરા શેહરમેં, લડકા ખગલમેં " ખુદ તમારા મોહોલામાં મોહોમદ ફાન્-લની નાની વહુ લાખ ઉસતાદનીઓની એક ઉસતાદનીએ ! સુઝતાનાએ કહ્યું, મને આજતક એની ખબર હતી નહિ, જુઓ હું અમણાં આદમી મોહ-લુંજી. એમ કેહીને પોતાના ઘરની માનીજી નામની કારબારણુને બોલાવી ફરમાવ્યું, માનીજી; કોઇ મોલની શાહેબ આએ મોહોલામાં રહેછે. બેનજી કહેછે કે તેની નાની વહુ ધણી શીખેલી પઢેલીએ, જુઓ અગર ઉસ-તાદીગરીની આકરી રહેતો તેમને બોલાવી લાવો. આધાનું, કપડાં, અને કસ રૂપિઆ મહિનો, ને પાન સોપારીનો ખરચ હું આપવાને રાજીજી અને જ્યારે છોકરી પેહેલો સોપારો પૂરો કરથે અને અદબ કાએદો શીખી જાયે ત્યારે દરમાહેઆ ઉપરાંત શીખચકજીને હું ખુશી કરીશ.

માનીજી મોલની શાહેબને ઘેર આવી. મોહમદ કામિઝની મા સાથે શાહેબ સદામ ધઈ. પછે પૂછ્યું, બન્નાં બાઇ, મોલની શાહેબના ધણીઆણી તમેજીએ? દેઆનત દાસીએ કહ્યું, હા એઓજીએ. આવો બેસો, ક્યાંથી આવ્યાં. માનીજીએ કહ્યું, તમારી નાની વહુ ક્યાંએ ? મોહમદ કામિ-લની માએ કહ્યું, માલાપરએ. માનીજીએ પૂછ્યું, હું તેમની પાસ ઉપર જઈ ? દેઆનતે કહ્યું, તમે પોતાની નિસાંત ખતાવો, વહુ

સાહેબ પોતે અહીંઆંજ આવશે. માનીજી બોલી, હું હકીમ સાહેબના ઘે-
રથી આવીશું. આથી મોહમદ કામલની માએ સરવે નાના મોટાંની નામવાર
ખેરઆશીવત પૂછી, અને માનીને પૂછ્યું; ખબરદાર વહુ સાથે શું કામ છે ?
માનીજીએ કહ્યું, તેઓ આવેતો કહું. ખબરદારને નીચે ઉતરવાનો વખત
પણ થએલો હતો. કેમકે વખતની નીમાજ પઠીને અસગરી નીચે ઉતરી
આવતી હતી, અને સાંજની તથા રાતની બંધી નીમાજો તે નીચે પઠતી હતી.
અસગરીને માનીજીએ જોઇતો શીખશકપણાની નોકરીને વાસતે કહેતાં અચકી,
ને વાત ચિતમાં એવું કહ્યું કે બેગમ સાહેબને પોતાની દીકરીને કેળવણી અ-
પાવાની મરજી છે. મોટાં બેગમ સાહેબે તમારી ભત્રામણ કીધી તેથી બેગમ
સાહેબે મને મોકલી છે. અસગરીએ કહ્યું કે બને બેગમ સાહેબને મારી
તરફથી ઘણી ઘણી સલામ કહેવી અને કહેવું કે જે કાંઈ ભાગ્યું તૂટું મને
આવડે છે, તે શીખવવાને મને કશી ઝોજર નથી. ઇનસાન એટલાજ વાસતે
શીખે પઠે છે કે ખીજને ફાયદો પહેાંચાડ. વળી મોટાં બેગમ સાહેબને ખબર
હશે કે હું મારે મહિરે કેટલી છોકરીઓને શીખવતી હતી. મારો જીવ ઘણો
સાહેબે કે બેગમ સાહેબની દીકરીને શીખવું પણ શું કરું, નથી બેગમ સાહેબ
દીકરીને અહીંઆં મોકલવાના કે નથી મારું તેઓને ત્યાં જવાનું થઇ શકતું.
માનીજીએ પગારનું નામતો બોલ્યું નહિ દીધું, પણ અસેમસે બોલી કે બેગમ
સાહેબ સરવે રીતે ખરચ ખુટણુ આપવાને તૈયાર છે. અસગરીએ કહ્યું, એ
સરવે તેમની મેહુરખાની છે, ને એ વાત એઓના મરતાખાને શોભતી છે.
અમે ગરીબ પણ એઓના છાયા તલે પડેલાં છીએ તેથી બોદા નાગાં
બુખ્યાં નથી રાખતો. વગર પૈસે દાસી બનીનેતો ચાકરી કરવાને હું હાજર છું,
અને જો પગારદાર શીક્ષક જોઇતી હોયતો શેહરમાં ઘણી મળશે. એ પછી
માનીજીએ અસગરીનો અહેવાલ પૂછ્યો અને જ્યારે એવું સાંભળ્યું કે એ
તેહસીનદારની દીકરી છે, અને મોદવી મોહોમદ ફાજલ સાહેબની પચાસ રૂ-
પિઆના દરસાહેબા ઉપર છે. ત્યારે માનીને પસતાવો થયો કે નોકરીને એ-
શારો નાહિક કીધો. પણ અસગરીની વાતચિત સાંભળીને માની શીદા થઇ
ગઇ. જોકે દરરોજ તે નવાખી કારખાનું જોતી હતી તોપણ અસગરીની લી-
યાકત ભરેલી વાતચિત સાંભળીને દીંગ થઇ ગઇ, અને મારી ચાહી કે બાઈ
મને માફ કરજો. અસગરીએ કહ્યું શાવાસતે તમે મને કાંટા ચોંચો છો. પેહુ-
લાંતો ચાકરી કરવી એમાં કાંઈ પણ એબ નથી તેમ ધુનાહ પણ નથી અને
એમ કરતાં પણ તમે અજાણપણાથી પૂછ્યું તો તેનો શું સુજો છે.

એ પછી માનીજી રજા લઇને ગઇ, અને ત્યાં જઇને કહ્યું કે બેગમ સા-
હેબ, ખરું જોતાં ઉસતાદનીતો લાખ ઉસતાદનીઓમાં એક છે. જેનો મેહુરોજ
જોતાં ધુખખ પણ આદમી બની જાય; જેની પાસે બેઠાથી ઇનસાનીખત

હાસન થાએ; જોનો જાયો પડયાથી સલીકા સીખાએ ને હવા લાગવાથી અદ-
બ પૂકડાએ પણ તેતો નોકરી કરનારી નથી. તેહસીલદારની દીકરીએ, ને લા-
હોરની હકુમતના મુખતારની વહુ થાય છે. ધરમાં દાસી નોકર છે, ઝોરડામા
સેતર જી ખીજવિકાએ. સુજની, અંડીગવાના તપ્રીયા મુકલાએ, સારી ખુશ
રીતે જીનદગી ગુજરે છે. વાર તેને નોકરીની શું પરવા હાય? શાહજમાની
બાઈયાં, ખરું છે બેન સુલતાના, તમે માનીજીને મોકલીતો ખરી પણ મને બ-
રસો નહિ હતો કે તે નોકરી રહેયે. માનીજીએ કહ્યું, પણ તેતો એવું સાઈ
આદમીએ, કે મુકત શીખવાને ખુશીથી રાજીએ. શુલતાનાએ પૂછ્યું
શું અહીંઆં આવીને? માનીજીએ જવાબ દીધો, વાર ખેગમ સાહેબ; જે
નોકરીની પરવા નથી રાખતી તે અહિં કેમ કરી આવશે! સુલતાનાએ પૂછ્યું
ત્યારે શું છોકરી ત્યાં જવા કરશે? શાહજમાનીએ કહ્યું તેમા શું અડચણ છે.
બે ડગલાં ઉપરતો ધર છે, અને માલવી સાહેબને તમે શું કાંઈ
હલકા પોચા જાણો છો? તે ભાઇઅડી નપ્રીખાનની સગી કુધની છોકરીના છો-
કરા થાએ છે. સુલતાનાએ કહ્યું વાહ! ત્યારે તો એક લેખે આપણી સગાઇ-
મણિ. શાહજમાનીએ કહ્યું, તો ખાદા ન કરે કાંઈ જેવા તેવા છે કે. પે-
હેલાં તેમનું કામ ખૂબ અરહું ચાલતું હતું, જ્યારથી હોકેમ ખગડયો ત્યા-
રથી બિચારા ગરીબ થઇ પડયાએ; તોપણ હમેશાં દાસીતો રહેલીએ તેમજ
દરવાજા પર પણ એક બે માણસો રહે છે. સુલતાનાએ કહ્યું, ઠીક ત્યારે હોશન-
આરા ત્યાંજ જવા કરશે.

ખીજે દિને શાહજમાની ખેગમ તથા સુલતાના ખેગમ હોશનઆરાને લ-
ખને અસગરીને ઘેર આવ્યાં. જોકે અસગરીને ત્યાં ગરીબી સામાન હતો પણ
તેની અછી ગોઠવણ અને સારા બંદોબસતને લીધે ખેગમાની એવી મદારત
થઇ કે હરેક જોઇતી ચીજો ખેઠાખેઠામાં મોજુદ થઈ ગઈ. બે આર જાતનાં
અત્તર, એકચી લવંગનો ચોખરો, ચીકણી સોપારી, ચાએ ઇત્યાદિ; વાત-
મોને વાતમોં સરવે હાજર થઇ ગયું. સારાં મજના ખીડાં તૈયાર થઇ ગયાં.
બંબે ખેનાએ અસગરીને કહ્યું કે મેહરબાની કરીને આ છોકરીને ખરે દિ-
લથી સીખરી આપો. અસગરીએ કહ્યું, પેહેલાંતો ખુદ મનેજ શું આવડે છે,
મગર જે બે આર ખોલો મુરખીએની મેહરબાનીથી જાણ્યું છે તે સાહેબું ખો-
દાનું છે તો મારી શકિતએ ત્યાંજથી એમને દેખાડવાને પાછી નહિ રહીશ.
આગળ વાતચિત્, થતાં સુલતાના ખેગમ એક મોહોર અસગરીને આપવા
લાગ્યાં. અસગરીએ કહ્યું, એની કાંઈ જરૂર નથી. કેમ બને કે હું
શીખવાઇનું તમારી પાથેથી લઉં! સુલતાનાએ કહ્યું, તોખા શીખવાઇ આપ-
વાને હમાઈ શું મોટું ધોણું છે. એતો શરૂઆતની મીઠાઇનું છે. અસગરી-
એ કહ્યું, શરૂઆતમાં વધાઇને વાસતે મીઠાઈ વેહુંચી આપવાનો ચાલ છે તે-

ખાને વાસતે શું એક મોહાર ! બચ્ચાંઓનું મોહું મીઠું કરવાને શરૂ અધ-
શરૂ મીઠાઈ બસ છે. એ કહીને દીવાનખને અસારત કીધી તેથી તે કોટડી-
માંથી એક તખ્ત બરીને ઝુંદી કાઢી લાવી. અસગરીએ પોતે ફાતીએ પ-
ઠીને તેમાંથી પેહુનાં હોસનઆરને થોડી આપી, અને પછી બરી તખ્ત
દીઆનખને આપી કે સરવે છોકરાંઓને વેહુંચી આપો. સુન્નતાના બોધી
ઠીક ! તમે મને શરૂમીનવી કીધી. અસગરીએ કહ્યું અમે બિચારાં ગરીબ કથાને
લાએક નથી, અહીંઆં જે કાંઈએ તે પણ તમારું જ છે. અલખતે મારું
આપવુંતો ત્યારેજ છે કે હોસનઆરા બેગમને શીખવી આપું, ને તે દહાડો બોદા
દેખાડે કે હું તમારી આગળ સોરખર થાઉં. મતલબ, દુનિઆંદારીની વા-
તવિતો થયાબદ શાહાજમાની બેગમ તથા સુન્નતાના બેગમ પાછાં ગયાં, અને
હોસનઆરાને અસગરીનાં હવાલામાં સોંપી ગયાં.

અસગરીએ જે ઠપથી હોસનઆરાને તાલીમ આપી તેની વિગતની એક
જુદી ચોપડી બનાવ્યામાં આવશે. * અગર તે સરવે અહેવાલ અહીંઆં લ-
ખ્યામાં આવતેતો આ ચોપડી ઘણી વધી પડતે. આ જગોએ એટલીજ મ-
તલબએ કે હોસનઆરાને મદદેશમાં બેસતાંજ મોહોલોને મોહોલો તૂટી
પડ્યો. જેને જુઓ તે પોતાની છોકરીને લઈ આવેલુંજ છે. પણ અસ-
ગરીએ તેમાંથી ઘરસથોની છોકરીઓને ચૂંટીને લીધી, અને બાકીનાઓને
એથી તદબીરથી ખસાડી મૂકી, કે હું આંતરે આંતરે પોતાની માને ઘેર જ્યા
કરું છું ને પઠવું પઠાવવું જ્યાંજથી ખંતીનું નહિ હોએતો તે નકામું છે. એમ
છતાં પણ ૨૦ છોકરીઓ શીખવા બેસી હતી. પણ અસગરીને કોઈ છોકરી
પાસેથી લેવા લેવાડવાના કસમ હતા. બલકે એક બે રૂપિઆ તેના પોતાની
ગીરના છોકરીઓ ઉપર ખરચાતા હતા.

મુવારથી બપોર તલક વાંચવું પઠવું ચાલતું હતું, અને તે પછે આધાને
વાસતે ચાર ઘડીની છૂટી મળતી હતી. તે પછી લખવું, અને પોહાર દ-
હાડો રહી કે સીવવું. સીવવાનું કામ સૌની યુંજલસ માફક હતું. કેમકે ફકત
સીવવાનુંજ શીખવ્યામાં આવવું નહિ હતું, બલકે હરેક તરેહનું યુંથવાનું, હ-
રેક તરેહની સીવાઈ, હરેક તરેહનું વેતરવું, જોડવું અને ઠાંકવું હતું.
પેહુનાંતો તેનો સામાન એકઠો કરવામાં અસગરીના દસ રૂપિઆ ખરચાયા.
પણ પાછળથીતો તેજ કામમાંથી આવક થવા લાગી. જે કામ છોકરીઓ
બનાવતી, તેને દેવાનત છુટી જઈ બજારમાં વેચી આવતી. એ રીતથી નિ-

* આ કબૂલત મુજબ મોલવી મોહોમદ નજર એહમદે સન ૧૮૭૨
માં “બનાવુન નાથ” નામની એક ચોપડી બનાવી બાહરે પાડેલીએ, જેમાં
હોસનઆરાને કેવી રીતે કેળવણી મળી તેનું અચ્છી રીતે બયાન કીધેલું છે.

શાળને હિસાબે એક માટી રકમ એકડી થઈ ગઈ. જે જે છોકરીઓ મરી જ હતી તેઓના એ રકમમાંથી કપડાં કીધામાં આવતાં, તથા ચોપડીઓ વેચાતી થઈ આપવામાં આવતી હતી. છોકરીઓને પાણી પાવા તથા પંચા અંચવાને વાસતે આસ એક ઓરતને નોકરી રાખી હતી; અને નિશાળના કુંડમાંથી તેને પગાર મળતો હતો.

છોકરીઓની રીત હોયએ કે શીખવનારીઓ આગળ જતાં તેઓનો દમ નીકળી જાયએ પણ અસગરીની નિશાળીઓએ પોતાની ઉચ્ચતાદની ઉપર મોહીત હતી. હજુતો સુધને ઉઠે નહિ કે છોકરીઓ પોતાની મિજેજ નિશાળમાં આવતી થઈ યાતી, અને પોહોર રાત ગયા સુધી ત્યાંજ બેગી રહેતી હતી, તથા મુસકેલેથી ઘેર જતી હતીઓ, કેમકે અસગરી ઝાંની ઉપર ખરાં દિલથી પ્યાર કરતી. તેણે શીખવવાની રીત એવી તો સારી રાખી હતી કે વાતચિતમાંજ તાલીમ મળતી હતી. તે એવી રીતની તાલીમ નહિ હતી કે સવારથી ટે' ટે' નો ચરખો જો ચાલ્યો તો દિવસ આખો ત્યાંજથી અંધ નહિ પડે! જેવી રીતે અસગરીને તેના બાપે શીખવ્યું હતું તેવીજ રીતે અસગરી પોતાનાં શાગેરદાને શીખવતી હતી. તેથી એ છોકરીઓ જાણે શાગેરદની શાગેરદ અને મહીઓની મહીયો હતી. જે કોઈ છોકરીના લગણુ થતાં તો નિશાળના કુંડમાંથી તેને થોડીઘણી જલુથ કીધામાં આવતી હતી.

અસગર અસગરી પોતાની નિશાળને વધારવા માંગતેતો શહેરમાંની મધ-ળી નિશાળો ઉજાજ થઈ જતે; કેમકે સેંકડો ઓરતો પોતાની છોકરીઓને વાસતે ખુશામદ કરતી હતી; અને છોકરીઓ પોતેજ દોડી દોડીને છલાં આવતી હતી; તેના સખખ એકે બીજી નિશાળોમાં, સારે દહાડો ઘોંધાઈ રહેવું પડતું હતું. તેઓ ઉપર શીખવનારીઓનો ભારી જપતો, શીખવું થોડું, માર આવો, ને કામ ધણું કરવું પડતું હતું. આખા દહાડામાં શીખ્યાં તો માત્ર એ બોલ, સવાર સાંજતો ડેરવેલો માર હોયજ હોય. અને જ્યાંજોઇએ ત્યાં જો સુપાસુપ. ઓસતાદનીજની નાજર પડી ગઈતો જાણે આફત આવી! ત્યાંનાં ઘસડખોરા વિશે જુએતો સવારના આવતાંજ ઘરનો કચરો પ્રઠવે, ઉચ્ચતાદનીજ તથા ઉચ્ચતાદજ અને દસ બાર માનીટરજ બલકે પડે ચિઓ તતકનાં બીઠાનાં ઘડી વાજતાં! ચચાર પાંચ પાંચ જણીઓએ મળીને કમખખત ભારી પરથર જેવા પદંગો ઉંચકવા, એમાંની એ ચારની કમખખતી જો જલદી આવી હોયતો સેપારા લખને બેસે, ફકત મોઢથી રાગડા નીકળે, અને ઓસતાદનીજ તરફથી દડી ફેંકવી થઈ થાયે. વળી એ ચાર જણી જેઓ સવારના કોઇનું સારું મોહું જોઈને ઉઠેલી! તેઓ કામ કાજે વળગી જતી. કોઈ ઉચ્ચતાદનીજનાં છોકરીઓને કેડે લેતી, જેના બોલથી કમર ભાગી જાયે, તોપણ ધા-ઈને મારે ગરદનપર બધાને સવાર રાખી મૂકી વખત કાપતી ફરે. રડતી ઠઠ-

હતી છોકરીએને। અવાજ કાંનમાં ચાલ્યો આવતોજ હોય્ને. કોઇનું તો દિલમાંને દિલમાંજ રડવું સમાધ જાય. એવાં દુઃખ કરતાં ઠેકલીએને આ મુસીબત ગનીમત લાગે, કે કોઈ રાતનાં વસીદાં વાસણો માંજવાં માડવું જેમાં અંગ પટકાઈ જવું અને ખાધા રહી રહી જતી. એમ છતાં પેલીમરથી નાની બેન જીવ પછાડી અને દિલ ટોડી રહી હોય, કે બહાં ઉસતાદનીજ હું મરી ગઇ, બહાં હું તમારી ઉપરથી એવરાઈ ગઇ, બહાં આદાને વાસતે, બહાં રસુલને વાસતે, બહાં હું માનીટરજીની લોન્ડી થઇ ગઇ, હાએરે, હાએરે, હાએરે, હાએરે, ઉઈ માજી, ઉઈ ખાવાજી, ઉઈ બેનોજી!! જો વડી બેનો હોયતો તેએ આતું સાંબળી જટ જટ વાસણો માંજવા માંડે. એ કામિથી ફરેગ થયાંતો મસાલો પીસવા, આટો યુંદવા, આતથ સળગાવવા, ને ગોથત વધારવાનો વખત આચ્યો, વળી બપોરના ઉસતાદનીજ મૂતાંજ છે ને નિરદાસ બચ્ચાં પંખો નાંખી રહેલાં હોયછે, ને કંટાળાથી દિલમાં દુઆ માગેછે કે ખાદા કરેને એવાં ઉંધાએ કે ફરી કદિ ઉઠેજ નહિ!!!

આવી આવી મુસીબતો ખીજી નિશાજોમાં હોએછે. અસગરીને ત્યાં નહિ માર કે નહિ ફાર. મોટામાં મોટો ધાક એજ હતો કે “સાંબળો ખાઇ, તમે પાઠ યાદ નથી કરતાં? તમારે લીધે મારી નિશાજનું નામ વાએકું થાએછે, હું તમારાં માજીને બોલાવીને કહી દઇશ, કે ખાઇ તમારી છોકરી અહીંઆં તો નથી શીખતી એને તમે કોઇ ખીજાં ઉસતાદનીજ પાસે બેસાડો.” એટલું કહેતી કે છોકરીનો દંમ નીકળી જતો. પછી જોઈ લ્યો કે પાઠ નોકે જીબાન થએલાંજ છે. અથવા જોણે પાઠ નહિ કીધો તેને કહેતી કે “બેન આજે તમે પાઠ યાદ નથી કીધો અને છોકરીએ બપોર પછે સીવવા બેસથે ત્યારે તમારે વાંચવા બેસવું,” એટલું કહેવું કે પેલી જલદી જલદી પાઠ યાદ કરી નાંખતી. નિશાજમાં મેહમુદા અને હોસનઆરા એ બે વડી નિશાજીએણે હતી. અહીંઆં નહિ ઝાડું દેવી પડતી કે નહિ ખીજાના ઉચકવાં પડતાં. નહિ પલંગો ઉફરા કરવા પડતા, કે નહિ વાસણો માંજવા પડતાં, કે નહિ માનીટરોની ઉકવેઠ કરવી પડતી હતી. બન્નેકે ખુદ છોકરીએપર એક એરત આકરે હતી. માયા અને સુખ સાથે વાંચવા, લખવા અને સીવવા, એ ત્રણ કામની અચ્છા શોકથી છોકરીએ કેળવણી પામતી હતી.

આ જગાએ એ નિશાજની એક વાત લખ્યામાં આવેછે. જેથી અસગરીની શીખવવાની રીત ઢૂંકામાં જણાયે. સશીહન નામની એક એરત હતી, તેની ફજીલત નામની છોકરી દસ વરસની હતી. એ ફજીલતને જાતી ઉલટથી વાંચવા, લખવા અને સીવવા બરવાનો શોક હતો. તેની મા સશીહન એમ આહાતી કે ફજીલત ઘરમાં રહી ઝાડુ કરે, લીપે, વાસણ માંજે. પણ એવાં કામિપર ફજીલતનું દિલ નહિ ભાગવું હતું. માના કહેવાથી કરતી તો

હતી, પણ તે બિદલીથી. એક દહાડે સરીહન ફજલતપર ધણી ચીરડાઇ ગઇ, તેથી તેને પોતાની સાથે લઇને અસગરીની નિશાજમાં લાવી ખેસાડી, અને કહ્યું કે ઉસતાદનીજી, આ છોકરી નકામી છે, જે કામ કહું છું તેનો તરતર જવાબ આપે છે, વાસતે એને એવો અદબ શીખવો કે ધરના કામોમાં એનો જીવ લાગે. અસગરીએ જ્યારે તપાસી તો ફજલતને પોતાની મરજી મળતી જોઇ, અને આણી તરફ ફજલતને પોતાની મરજી માફકની ઉસતાની મળી. સવારનાં સૂરજ ઉગતાંજ તે આવતી, ને બપોરના ખાણું ખાવા જતી. ખાણું ખાઈ કે પાછી ઉભે પગે આવી નિશાજમાં પાણી પીતી, અને ત્રીજા પોહારની આવેલી તે ચાર ઘડી રાત થયે જતી હતી. કોઇ કોઇવાર સરીહન તેની ખબર લેવાને મકતબમાં આવતી, તો કેટલીએકવાર તેને છોકરીઓની સાથે ઢીંગલાં રમતાં અને જે ચાર વાર કુલ્લાંઓમાં પકાવતાં જોઈ હતી. એક દહાડા ચાર ઘડી રાત યુજરી ગઈ અને ફજલતને જતાં વખત લાગ્યો, તેથી સરીહન તેને ખેલાવા આવી તો જોએશું, કે મેહમુદા એક વારતા મલાવે છે, ને આસપાસ નિશાજની સરવે છોકરીઓ ખેડી છે, તેમજ ખુદ ઉસતાનીજી પણ છોકરીઓની અંદર ભિજાઇ ખેસી વારતા સાંભળે છે. આ જોવાથી તો સરીહનનો જીવ બળીને ખાક થઈ ગયો, અને ખાલી કે વાહ! ઉસતાનીજી! તમે છોકરીઓના સારો નાસ કરી રાખ્યો છે! જ્યારે પણ હું ફજલતને જોવા આવી છું, ત્યારે કોઇવાર પણ મેં તેને પહાંતો જોઇજ નથી. આ કાંઈ નિશાજ નથી પણ ફક્ત રમત ખાનુ છે. એમ છે તોજ છોકરીઓ દોડી દોડીને આવે છે. અસગરીએ કહ્યું, કે બેન અગર તમારી મરજી મુજબની કેળવણી તમારી છોકરીને નથી મળતી તો તમારી દીકરીને હાડી લઈ જાઓ, પણ નાહક નિશાજને બદલામ ના કરો. વાર હું તમોને પૂછુ છું, તમારી ફજલત માઈજી ઉસતાદનીની નિશાજે કેટલા દિવસ શીખી હતી અને ઘું શીખી હતી? સરીહને કહ્યું, ત્રણ મહિનામાં પાંચમો સીપારો આજો, અને છોડા અરધો. અસગરીએ કહ્યું, ત્રણ મહિનામાં ૧૧ સીપારો, તો મહિને અરધો સીપારો થયો. અને અમારે ત્યાં તમારી ફજલત રજબ મહિનાથી ખેડી છે અને અમણાં જકાદ ચાલે છે એટલે ચાર મહિના થયા, તેમાં તેમને સીપારો આજો પૂરો થયો, ઈઆને જા સીપારા શીખી. તે હિસાબે મહિને દહાડે નજદીક એક સીપારાની આવરેજ આવે છે. જુઓ, માઈજીની નિશાજ થાણે બમણો! અને જ્યારે ફજલત અહીં આવી તો એક કાળી બીંદી પણ દોરતાં તેને આવડતી નહિ હતી, અને અમણાં તો નામ લએ છે, વળી શક્તિ મુજબ એના દસકત પણ કાંઈ ખરાબ નથી. આની ત્યારે વીસ તલક પણ પાધરી ગણી નહિ જાણતી હતી; અમણાં પંદરએકનો પાડો યાદ કરે છે. સીવવામાં દોરાટવું પણ પાધર નહિ હતું; અમ-

હું એના હાથનો બખીરો જીએ. અકીલા, પેલા કાંડિએ લાંબીને કુજ-
લતે કુરતીમાં જે બખીરો ભરેલાં છે તે જરા એએને દેખાડો, અને કુજલ-
તને હાથનાં ભરેલાં કૂલો, મમરા, છુદીએ, લેહેરો, પોપટા, ખાનેતોડ, ખાડા-
આન, કટેરા, સોકટાં, ખાકો, તારશુમાર, અમ્બેલીની જલર, તરેપનબેન,
ઠીંધિકામ ઇત્યાદિ જે પણ કાંઈ હોય તે પણ ઉઠાવી લેવી આવ. કુજલત
ખાલી, ઉસતાનીજી હુંજ જાઈને લાવું? કુજલત દોડતી દોડતી જાઈ પોતાનો
નમુનો ઉઠાવી લાવી. સરીહન એક વાતના દસ દસ જવાબ સાંભળીને થય-
રીજ રહી. અસગરીએ કહ્યું, ખેન લ્યો, કાંઈ ઈનસાફ પણ છે! ચાર મહિ-
નામાં તમારી દીકરી એથી વધારે શું શીખતે? સરીહન તો એવી શરમીનદી
થઈ ગઈ, કે ધરા ભરી પાણીથી ભીજઈ ગઈ. હવે તો શરમને લીધે ઉસતા-
નીજીની સામે આંખ પણ ઉંચી કરી નહિ થકતી હતી.

કમખખત સરીહનના આવવા જવાથી મેહમુદાની પેલી મજાની વારતા
તો રહી ગઈ, તેથી સઘળી છોકરીએ એની તરફ ઘેરી ઘેરીને જોવા લાગી.
સરીહને કહ્યું, ઉસતાનીજી મને એની શું ખબર, કુજલત સારી દહાડો તો
અહીંઆં રહે છે, રાતના એટલે જાડથી આવે છે કે ખાણું ખાણું કે સુઈ
ગઈ. મને એને પૂછવા પરજવાનો કાંઈ જોગ ખનતો નથી. જે ચાર વાર હું
અહીંઆં આવી તો કોઈવાર ઠીંગલાં રમતાં જોઈ, કોઈવાર કુલામાં રાં-
ધતાં, કોઈ વાર કહાણીએ સાંભળતાં જોઈ. એથી મને વેહેમ આ-
વ્યો, કે એ પોતાનો વખત રમવા કુદવામાં ખુએ છે. હવે તો માગ
જાઠામાંથી વાત નીકળી ગઈ, મને માફ કરો. અસગરીએ કહ્યું, ખરૂં છે કે
તમારે વેહેમ વગર કારણનો નહિ હતો, પણ હું એવી રમતની વાતોમાં
એએને કામની વાત શીખવું છું. કુદનાંથી છોકરીએ હરેક તરેહના
ખાણાની ખનાવટ શીએ છે. એથી મસાલાનો અંદાજો, નીમકની અટકળ, સ-
વાદની પીછાણ, વાસળી સમજણ તેએને આવડે છે. કેમ કુજલત? પરમદીને
સુકરવાર હતો ત્યારે તમે સરવે છોકરીએએ મળીને કેટલો જરા દો પકાવ્યો
હતો? તેની ખનાવટ અને તે પાછળ થએલો સરવે હિસાબ કીતાખતો અમને
સંભળાવ. કુજલતે કહ્યું, હિસાખતો મેહમુદા બેગમ પોતાની ચોપડીમાં લખી
રાખે છે, પણ તેની ખનાવટ તો મેં તમારા ફરમાવ્યા મુજબ સારાં ધ્યાનથી
જોઈ લીધી છે, અને તે મારી સમજમાં સારી રીતે આવી ગઈ છે. એક સેર
ચોખા હતા તેને પેહેલાંતો એક બધાનામાં ભીજવી કાઢયા, અને એક અર-
ધીની પીળી દાંખરી મંગાવી તે પેસાબાર મળી હતી. તેને દોઢશર પાણીમાં
જોથ આપ્યો, જ્યારે પાણી ઉકળ્યું ને તેમાં રંગ વીગળી ગયો એટલે તેને
ગાળી કાઢી તેમાં પેલા ચોખાને જીતારીને નાંખ્યા. જ્યારે આવજ અલકઅર
થયા ત્યારે આવજને એક કપડાં ઉપર વીખરી નાંખ્યા, કે તેમાં જેટલું પાણી

હુય તે નીકળી જાય. પછી નવટાંક ધીને તપેલાંમાં નાંખી લવંગનો વધાર આપીને કરકડાચું અને તે ઉપર ચાવણ નાંખ્યા. ઉપરથી ચાવણના ખરેખર વળનની કાચી ખાંડ નાંખી અને અઠકળથી એટલું પાણી નાખ્યું કે ચાવણની જે કણી બાકી રહી હતી તે પતળી જાય. પછી છ ટાંક ક્રીસમીસને ધીનાં કરકડાવીને જ્યારે તે ફૂલી ગઈ એટલે ચાવણમાં નાંખી અને ઉપર તથા નીચે અંગારા મૂકીને દમપર મૂક્યું. અસગરીએ કહ્યું બનાવટતો ઠીક કહી પણ જ્યારે મેં ચાવણને જોયા હતા ત્યારે તે બેસી ગયેલા હતા, એથી જણાય છે કે તમે કરકડાંપર ફેલાવીને થંડા પાણીથી તેને ધોયાતા નહિ.

પછી અસગરી સરીહનની તરફ મોટું કરીને બોલી—કેમ બેન જરદોતો તમારી દીકરીએ ઠીક પકાચ્યો? એ સરવે હાંલાં કુલાંગી દોમતથી છે. બેન મેહમુદા તમે તમારા જરદાનો હિસાબ સંભળાવો. મેહમુદા જઈને હિસાબની ચોપડી લઈ આવી અને બોલી, ઉસતાનીજી રૂપિઆના છ સેર ચોખ્ખા લખે એક સેર પોણાતણુ આનાના થયા, અને એક પૈસાની હલદ તથા લવંગ. બસેર લખેનું ધી હવું તે પોણા પા મંગાચું, તેમાંથી અરધા પા વધારતી વખતે નાંખ્યું અને છ ટાંક જેટલું ક્રીસમીસ કરાવી દમ આપતી વખતે લાગ્યું, મળી ૧૧ આનાનું ધી થયું. અને ચાર સેર લખેની ખાંડ તેનાં એક સેરનાં ૪ આના, અને એક પૈસાની ક્રીસમીસ મળી ફૂલ પોણા અગિઆર આનાના પૈસા અરચ થયો. હમા દસ છોકરીઓનો ઉધરાટ હતો તેનાં પોણામે આના મારા હતા, તથા એક ફજલત, ખીજી અફીલા, ત્રીજી હોસનઆરા, ચોથી અમતલા, પાંચમી આલીયા, છઠી સજમા, સાતમી અજબની, અને ઠ-કીલા તથા જમીલા બે બેનો મળી ૯ એ સરવેનો એકેક આનો. અસગરીએ કહ્યું, મેહમુદા તમે હિસાબમાં ભૂલ ખાધી છે. મેહમુદાએ તપાસી જોઈને કહ્યું, હા, ઉસતાનીજી ચોખ્ખામાં ઉપરની કોરીઓ બચી તે વાંજીઆ કણીઆએ હજમ કરી. આહા! દાંખડીઓ અને લવંગ તેટલામાં આવી જ-તેતો એક પૈસો બચતે. કેઆનત જતો, કણીઆ પાસેથી તે કોડીયો લાવ. અસગરીએ કહ્યું, હેં હેં એ શું કરી છે, કોડીની મામલત ને પરમ દહાડાની વાત, હવે કાંઈ બોલોના. તમારી ભૂલની સજા એ છે કે તમે એટલું સેહે-વો. અસગરી હોસનઆરા તરફ જોઈને બોલી, જરદાની બનાવટ અને લાગટતો જણાઈ પણ વારું તપેલું બરી કીવલા સેરબર જરદાનું તમે સઘળી-ઓએ મળી શું કરીયું? હોસનઆરાએ જવાબ દીધા, કાનવાળી બે રકાખીઓ બરીનેતો જોદાને નામ મસજીદમાં મોકલી હતી. બાકીનામાંથી ૧૩ પુમ-ચીઓ બરી હતી. નિશાળમાં અમે બધી મળી ૨૫ છોકરીઓ છીએ, તે બધે વચ્ચે અકેકી પુમચી આવી. તેરમી પુમચીમાં હું એકલીજ હતી. અસગ-રીએ પૂછ્યું, ત્યારે શું તમે બમણો હિસ્સો લીધો? હોસનઆરા બોલી નહિ.

મારી ખુમચી અરવી હતી, સૌને પૂછી જુઓ. અસગરીએ પૂછ્યું, ત્યારે તમે બાઈબંદીમાંથી જુદાં કેમ પડ્યાં? હોસનઆરા તો ચૂપ થઈ ગઈ પણ અમતદ્વારે કહ્યું, ઉસતાનીજી એએને સૌની સાથે ખાતાં ઘેન આવે છે. હોસનઆરા બોલી, નહિ ઉસતાનીજી ઘેનની વાત નથી. હું સોફરા ઉપર સરવેથી છેલ્લી આવી તેથી એકત્રી પડી ગઈ. આપ મેહમુદાને પૂછી વાકેફ થાઓ. અમતદ્વારે કહ્યું, કેમ તમે અમલ્યાં થોડાજ વખત થયો મારું કુચેલું પાણી પીતા માટે વઢયાંતાં નહિ? હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, હું વઢીતી કે ફક્ત એટલી વાત કહીધી, કે જેટલી તરસ હોએ તે મુજબ પાણી લેઆ કરે? ગલાસમાં કુચેલું પાણી રાખવું એજ ભરેલું છે.

પછી અસગરીએ મેહમુદાને પૂછ્યું, કે પેલું ચોપાનીઉં “અન્નવાને નેયા-મત” નું મેં જે તમને આપ્યું હતું તેમાંનાં સરવે જાતનાં ખાણાં તમે રાંધીને તપાસી ચૂક્યાં કે હજી નહિ? મેહમુદાએ થોડા વિચાર કરીને કહ્યું, હું પોતાના મનમાં સરવે પકાવી ચૂકી છું, બનકે કોઈ કોઈવાર બનાવી પણ ચૂકી છું. જેટલી માઠી છોકરીઓએ તેઓ સૌને સાધારણ રોજના ખાણાની રીતિ ખબર છે અને તે ઉપરાંત પણ હરેક જાતના શીખના, મસાલાના, ચણાના આઠા સાથના કવાબ, કુફતા, પલાવ, જરદો, મતનજન, દહીંની ખીરીયાની, નુરમહલી, કુરમા પલાવ, સમુસા, મીઠા સલુનો, મીંગર, દહીંધરાં, સોહાલ, ધીની સેવ, તજેરી દાળ, પૂરી, પાપડ, જુરીયાની, ફરીની, ચકો હલવા, નરમ હલવા, અંદરાની ગોળી એ સરવે ચીજો વારેવાર પકાવી ચૂક્યાં છે અને સરવે છોકરીઓએ રાંધતાં જોયું છે, બનકે પોતાને હાથે પણ પકાવ્યું છે અને તમે જાણો છો કે આપણી મકતબમાં હાલનાં કુલ્લાનું તે ફક્ત નામ છે, જે ચીજ રાંધે છે તે ખાસા એક કુટુંબને લાએક પડે છે, અને હોસનઆરાને તો અરણીઓ તથા મુરખાઓનો ઘણો શોક છે. એ ચીજો એઓના સિવાએ ખીજી છોકરીઓ કમ જાણે છે. એ પછી અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે બેન હવે તમને અહીંઆનાં કુલ્લાઓના ફાયદા તો જણાઈ ગયા હશે? આને માઠી રાત થઈ છે. કેટલીએક છોકરીઓનાં ઘર દૂર છે, માટે જો કાલે આવશે તો ઢાંગલાં ગુરીયાંની રમત તમને બતાવીશું, અને સાંજ તલક રહેશે તો કહાણીઓ પણ સંજાવીશું. સરવે લોકો રખસદ થયાં. સરીહન જતાં જતાં અસગરી આગળ હાથ જોડીને કહેવા લાગી, કે ઉસતાનીજી આ મારો કચ્છર માફ કરશો.

ખીજે દિને જ્યારે સરીહન પાછી આવી, ત્યારે છોકરીઓના નમુના અને છોકરીઓના વણેલા ગોઠા, છોકરીઓના ગૂથેલાં ગોખરૂં, છોકરીઓની બનાવેલી તુઇઓ અને આંપાં, છોકરીઓના વેતરેલાં તથા સીવેલાં મરઘાની તથા જતાની કપડાં, એ સરવે અસગરીએ તેને દેખાડ્યાં, જેના જોક્ષી સરીહનને અતિશય એસંબા ઉપજ્યો. તે પછી છોકરીઓના ઢાંગલાંઓનું ધર દેખાડ્યું.

એ જગોએ ધર ચક્રાવવાનો સરવે અસખાખ, ખીજાનાં, તકીયા, તસ, ચલમ, કમસીયા, રકાખી, પરદા, ચક્ર, ચંદરવા, પંખા, ફરતીન પત્રંગ, દરેક જાતનાં વાસણુ, હરેક જાતનો સામાન, ને સણુગાર પોતપોતને ધરતે કોણે મૂકેલા હતા. તથા ઢોંગલીએને એચીતો સણુગારેલી હતી કે જાણે લગનના ધરમાં મેહેમાનો ભિગાં મળયાં હતાં, જ્યારે ઢોંગલાંનાં ધર જોઇ ચૂકી ત્યારે અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે છોકરીએની સરવે રમતમાં મને ઢોંગલાંનો ખેલ ધણો પસંદ છે. એની મારફતે છોકરીએ, સીવવું, યુંથવું, કપડાં વેતરવાં, અને ધરની ગોઠવણુ, તથા હરેક તરેહની રસમો જેવીકે છટ્ટી, ખીર ચટાઇ, દૂધ છોરાઇ, નિશાળે ખેસાડવાનું મૂરત, રાજ, માગણી, દીવાળી, ખજેવ, મોહારમની મીઠાઈ અને મોટાં તીરથ, તહેવાર, પેરામણી, વરણી, વધાવો, વીવાહ, ચાલીશું, ચોથી એ સરવેની રીતભાતથી માહિતી મેળવે છે. બેન સરીહન, તમારી છોકરીતો અમણાં ઘોડાજ દિવસ થયાં આવેલી છે પણ જે છોકરીએ મારી નિશાળમાં ધણુ દિવસથી છે, જેવીકે આએ ખેળીએ છે. અમલખનીન, ઇઆ મારી તણુંદ મેહમુદા, ઇઆ હોસનઆરા, એએ વિશે વગર હંકારથી કહું છું કે અગર તેએને કોઈ મોટાં ભયાં પૂર્વા ધરનો કારોખાર આજે સોખો હાયતો ઇનસાહા તે એવો ચક્રાવશે કે, જેવો કોઈ ધણી કસાએલી, અને અનુભવી કરતી હોએ. હુંતો ફક્ત શીખવવા ઉપરજ તાકીદ નથી કરતી. એએને દુનિઆને કામની ખતાવું છું. જે કામ હવે પછે એએને માથે પડનાર છે.

એટલું કહીને અસગરીએ હોસનઆરાને ખોલાવી અને કહ્યું કે, ખાઈ તમારી ઢોંગલીનું ધરતો અચ્છું સણુગારેલું છે, ફક્ત એક ખામી છે કે તમારાં ઢોંગલાંની પાસ રંગીન વાગા જણાતા નથી. કદાચ તમને રંગતાં નહિ આવડવું હશે ? હોસનઆગએ કહ્યું, રંગતો મને મેહમુદા ખેગમે સારીપે શીખવ્યો છે, પણ મેં અમસ્તાં નથી રંગ્યાં. અસગરીએ કહ્યું, વાઈ જાણોચતો ખતાવોની ? હોસનઆરા ખોલી, ઉમતાનીજી વરસાદના દહાડામાં પેહેરવાનો રંગ રાતો, નારંગીએ, ગોલેઆનાર, ગોલેચક્રતાણુ, ખરજુજીએ, ધાન્કી કાજોધેરા, તથા થંડીની મોસમનો રંગ ચદખરગી, ગેરએ, ઉભાખી, ધાસીયો, તેલિયો, જંબુએ, કાજો, જુજુ, ગોલાખી, જકરાની, કોકમી, કરનજીએ, અને ગરમીનો પીપાજી, આખી, ચાંપાઈ, કપાસી, બદામી, કપૂરીયો, દૂધીયો, ખસખધી, ફાલસાઈ, સંદલી, સીંદુરીયો છે. એ સિવાએ ખીજા રંગોતો ધણુ હોય છે પણ મેંતો તેજ કહ્યા છે કે જે ધણુંકરી પેહેરવામાં આવે છે— અસગરીએ પૂછ્યું, રંગોના નામતો તમે ધણાં ગણાવ્યાં, પણ ખતાવો કે એ સધળા રંગો તમને રંગતાં આવડે છે ? હોસનઆરા ખોલી, મેં તેજ રંગોનાં નામ દીધા છે જે મને પોતાને રંગતાં આવડે છે. અસગરીએ કહ્યું, વાઈ ત્યારે ખતાવો કે ખરજુજીએ કેવી રીતે રંગે છે ? હોસનઆરાએ કહ્યું, મારા

ઘેરા રંગની અરધા ગજ મલમલ મંગાવવી, પાણીને ખૂબ જોશ ઇને તેમાં ફટકી નાંખવી ને ઉપરથી ગોળને કટકો નાંખીને હલાવવો, ફટકીની અસરથી ગોળનો રંગ જમી જશે પછે તેમાં કપડું રંગી લેવું. અસગરીએ કહ્યું, વારં જો ગોળ નહિ હોયતો ? હોસનઆરાએ કહ્યું, ત્યારે તીસુના કૂલોને જોશ ઇને ફટકી વાટીને મેળવવી એટલે અરબુજી થઇ જશે. લેકીન તે હલકો કપાસી થશે. મારો અરબુજી વગર ગોળે રંગાઈ નથી શકતો. પણ ખોદાની મેહરખાનીથી આ હોડાઓમાં, મજેનટા એવો આલ્યોછે કે સરવે રંગોને તેને માત કરી નાંખ્યોછે. કપડાંતો કપડાં પણ મીઠાઇના આકાંઓને પણ મજેનટાથી ઘણો અચ્છો રંગ આપ્યામાં આવેછે. મારી વડી મેને મજેનટાના રંગને જરદો રાંધીને મોકલ્યો હતો, તેનો કેસરથી પણ સરસ રંગ થયો હતો. અસગરીએ ધબરાઈને પૂછ્યું, હોસનઆરા ! તમે તો તે મજેનટાથી રંગેલા આવલ નથી આધા ? હોસનઆરાએ કહ્યું, મેં આધા તો નથી. પણ ઉસતાનીજી વાર કેમ તે આધામાં કાંઈ નરસછે ? અસગરી ખોલી, ઓહો ! મજેનટામાં તો સોમત્ર આવેછે. ખખ-રદાર મજેનટાની કોઈ સ્ત્રી જ જ્યાંપર મૂકવી નહિ. હોસનઆરાએ કહ્યું, મેં તો મજેનટાનાં રંગેલાં આકાં મોહરમમાં ઘણા આધાંછે. અસગરી ખોલી, તેનું કાંઈ નહિ. નખ જેટલાં મજેનટામાંથી તો પુષ્કળ આકાં રંગાયછે તેથી તમેને કાંઈ નુકશાન નથી થયું પણ યાદ રાખજો કે એમાં ઝેરછે. હોસનઆરા ખોલી, મજેનટાથી રંગાયેલી મીઠાઇ લોકો હમેશાં ખાએછે. અસગરીએ કહ્યું, તેઓ ઘણું નરસ કૌંછે. ઝેર જારે પોતાના વજન કરતાં વધી જશે ત્યારે ખચીત કરી તેની માઠી અસર થશે.

સાંજ પડી તેથી છોકરીઓ પોતાના દાખીસ્તાન અને ચોપડીઓ ઉકાણે મૂકી કાએદા મુજબ રમવા તથા વારતાઓ અને ઉખાણા કહેવા તથા સાંભળવા આવી બેઠાં. અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે અહીંઆં કાંઈ ચલ્લી ચલ્લાની કહાણીઓ નથી થતી. વારતાઓની એક ઘણી સારી ચોપડીછે, જેમાં ઘણી સારી સારી વાતેછે, અને તેમાંની દરએક વાતોથી એક્રી નસીહત કાઠેલીછે. વળી એ ચોપડીમાંની બાષા પણ ઘણી સારીછે. અમણાં આ છોકરીઓ તે ચોપડીમાંની વાતોથી જીવ બહેલાવશે. કહાણીઓ મોલવાથી તેઓને મોલવાની ટપ સાફ આવેછે, તથા મકશુદની મતલમે પહેલ્યવામાં વધારો થાયછે. જ્યારે કોઈવાર મને પુરસત હોએછે ત્યારે હું પણ કહાણીઓની વચમાં એઓને સવાલ કરતી જઈઉં, અને જેવી એઓને સમજ હોએ તેવા મને જવાબ આપતાં જાએછે. અગર તે જવાબ ખોટો હોએછે તો હું તેઓને સમજાવુંઉં. ઉખાણા પારખવાથી એઓના જ્ઞાનને મજબૂતી અને એઓના જેહનને તેજી મળેછે, પણ તમે એઓમાં બેસીને તમાસો જીઓ, મને આને આલીયાની માએ તેડાવેલીછે માટે હું ત્યાં જઈઉં. તેના બચ્માંના

જીવને મારું નથી. તેણે ધણી ધણી આજીવણી કહેવાડયું છે તેથી નહિ જાઉં તેા તેને મારું લાગશે. વળી મારા જીવ પણ માનતો નથી.

સફીહુન—હા, મેં પણ સાંભળ્યું છે કે તેનો છોકરો કેટલા દહાડા ધવા ધાવતો નથી. બિચારી ધણી ધભરાઈ રહી છે. આહા! ઝાદા કરે બિચારા જીવતો રહે. ઝાદાની મેહુરખાનીથી ખચેલો છે. દસ વરસે ધમ દધને ઝાદાએ એ સ્વરત દેખાડી છે. આલીયા પછીનો કૃત એજ એક ખચેલો છે. ઉસતાનીજી, તમેને એજાજ કરવા માટે બિલાવ્યાં હશે?

અસગરી—એજાજ બિલાજતો મને કાંઈ આવડતો નથી. આગળ એક વેળાએ છોકરાને સસણી ધઈ ગઈ હતી, મેં ઝરમોહરો, વસલોચન, ગોલાખનો જીરો, નાની એલચી, સર્ફદ જીર, કખાખચીની, કુલફી, એવી તરેહની બે ચાર દવાઓ ખતાવી હતી. ઝાદાના કરવાથી છોકરો મારો ધયો.

સફીહુન—ઉસતાનીજી તમે સરવે યુલુમાં પૂરાં છે.

અસગરી—એમાં યુલુની શું વાત છે ! મારા મહીરામાં દવા દારૂનો ધણો અબ્યાસ છે. જ્યારે હું નાની હતી ને જો દવા આવતી તે હુંજ કૂટતી, ચાળતી, ખતાવતી ને યાદ રાખતી હતી, એવી રીતે સુનીસુનાઈ બે ચાર દવાઓ યાદ છે. જોને અગતની જણાએ છે તેને આપું છું અને ખરચાંઓનો એજાજતો ચોરતોજ કરી કરાવી લે છે. જ્યારે કાંઈ મુશકેલ આવી પડે છે ત્યારેજ વધંબની પાસે બધ જાએ છે.

સફીહુન—ઉસતાનીજી તમે મેહુરખાની કરીને મને તમારી નિશાળની સરવે ગોડવણુતો દેખાડી. હવે જરા ઠરોતો હું જોઉં કે છોકરીઓ કેવી રીતે કહાણીઓ કહે છે, અને કહાણીઓમાં તમે કેવી રીતે તાલીમ આપો છો.

અસગરી—ખાઈ મનેતો વાર લાગે છે, પણ જેર તમારી ખાતર કરવી પડે છે. વારું છોકરીઓ આજે કેવી વારણુ છે ?

મેહમુદા—વારણુતો અમતજાની છે પણ ફજીલત પાસે બિલાવો.

અસગરી—ઠીક છે. ફજીલત, કોઈ ધણી ડૂંકી વારતા કહે.

ફજીલત—(વારતા શરૂ કરીથી) એક પાદશાહ હતો.

અસગરી—પાદશાહ કોને કહે છે ?

ફજીલત—જેમકે દિલ્લીમાં ખાલાદરશાહ હતો.

અસગરી—એતો તમે એવી વાત કહી કે, જે કોઈ દિલ્લી તથા પાહાદશાહને જાણુ હોએ તેજ સમજે.

ફજીલત—પાદશાહ, હાકેમને કહે છે.

અસગરી—ત્યારે કોટવાળ, ચાલુદાર એ પણ પાદશાહ છે ?

ફજીલત—નહિ, કોટવાળ, ચાલુદારતો પાદશાહ નથી. એતો પાદશાહના નોકર છે.

અમરગરી—શું ત્યારે કોટવાળ હાકેમ નથી?

ફજલત—હાકેમતો ખરો, પણ પાદશાહ સૌથી વડો હાકેમ હોય છે, અને સૌ પર હાકેમ ચલાવે છે.

અમરગરી—આપણો પાદશાહ કોણ છે?

ફજલત—જ્યારથી આહાદરશાહને અંગરૈજ પકડીને કાળાં પાણીએ બંધ મર્યો ત્યારથી કોઇ પાદશાહ નથી.

એ સાંભળીને સઘળી છોકરીઓ હસી પડી.

અમરગરી—ફજલત! તમે ઘણાં બેવકૂફો, તમે યોતેજ કહ્યું કે ને સૌથી મોટો હાકેમ હોય, ને સરવે પર હકેમ ચલાવે તે પાદશાહ હોય! અને આ પણ જાણો છો કે આહરશાહને અંગરૈજ પકડીને કાળાં પાણીએ બંધ મર્યો, ત્યારે અંગરૈજ પાદશાહ થયો, યા નહિ?

ફજલત—હા થયો ખરો.

અમરગરી—વારું ત્યારે બતાવો, અમણાં આપણો કોણ પાદશાહ છે?

ફજલત—અંગરૈજ.

અમરગરી—શું અંગરૈજ કોઇ ચોક્કસ ધણીનું નામ છે?

ફજલત—નહિ—સેંકડો, હજારો અંગરૈજ છે.

અમરગરી—શું બધાજ અંગરૈજ પાદશાહ છે?

ફજલત—હાજતો.

એ સાંભળી વળી છોકરીઓ હસી પડી—અમરગરીએ હોસનઆરાની ત-
૨૬ અસારત કીધી કે તમે જવાબ દો.

હોસનઆરા—ઉચ્ચતાનીજ, આપણો પાદશાહ રાણી વિક્ટોરિઆ છે.

અમરગરી—તે મરદ છે કે સ્ત્રી ?

હોસનઆરા—સ્ત્રી છે.

અમરગરી—તે કયાં રહે છે ?

હોસનઆરા—લંડનમાં.

અમરગરી—લંડન કયાં છે ?

હોસનઆરા—અંગરૈજોની વિકાસતમાં એક ધણું મોટું શહેર છે.

અમરગરી—તે કેટલું દૂર છે ?

હોસનઆરા—મેં એક ચોપડીમાં પાંચ હજાર કોસ બનેલું જાણ્યું છે.

અમરગરી—કોસ કેટલા લાંબો હોય છે ?

હોસનઆરા—ઉચ્ચતાનીજ—સુલતાન નેજમુદ્દીનને અહિંથી ૩ કોસ કહે છે.

એ સાંભળીને મહમુદા હસી અને બાલી કે ૧૭૬૦ બજારો એક કોસ હોય છે. અમરગરીએ મહમુદાને પૂછ્યું કે તે દહોડે હું જ્યારે કુલ્લુ અહેમ ગઈ હતી અને તમે પણ મારી ચાલે હતાં. તમે પણ નોખું હાથું કે પોટ પોટ દૂર

રસતા ઉપર પથરો દાટલા હતા અને પથરો ઉપર લખેલું હતું, તે પથર શાના હતા ?

મહમુદા—હું અટકળથી એજ સમજી હતી; કે કોસની નિશાનીના પથરો છે, પણ ગાડી એટલા જોરથી જતી હતી, કે પથરો પર નજર કરતીતી નહિ, તેથી હું સારીપેઠે વાંચી શકી નહિ કે તે ઉપર શું લખેલું હતું.

અસગરી—તે કોસના પથર નહિ હતા પણ માહલોના પથર હતા. અરધા કોસનો માર્બલ થાએ છે, અને દર માહલે પથર ડાટલા છે, તેમાં એવું લખેલું હોય છે કે અહીં આંધી દિલ્લી આટલા માહલ છે; ને કુતબ સાહેબ આટલા માર્બલ.

એ પછી અસગરીએ વળી હોસનઆરાની તરફ મોઢું કરીને પૂછ્યું. હું બેન લંડન કઈ તરફ છે ?

હોસનઆરા—ઉત્તર તરફ.

અસગરી—તે મૂલક ગરમ છે કે ઠંડા ?

હોસનઆરા—એતો હું નથી જાણતી.

મહમુદા—ધણું ઠંડું છે. જેટલાં ઉત્તરે જઈએ તેટલી ગરમી કમ છે, અને જેટલાં દક્ષિણ તરફ ચાલીએ તેમ ગરમી વધારે થતી જાય છે.

સરીહન—ભલાં ઉંચતાનીજી, શું ઓરત પાદશાહ છે !

અસગરી—એમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?

સરીહન—અજબ થવા જોગ કેમ નહિ ? ઓરત જાત તે શું કરતી હશે ?

અસગરી—જેમ મરદ પાદશાહ કરે છે, તેમજ ઓરત પણ કરે છે. મૂલકનો બંદોબસ્ત ને રૈયતને પાળવું.

સરીહન—ઓરત તો શું કરતી હશે ! કરતાતો સૌ અંગરજ હશે. નામને વાસતે ઓરતને પાદશાહ બનાવી રાખી હશે ?

અસગરી—એ સઘળા અંગરજો રાણીના નોકરો છે. તે દરેકનું કામ જીવું જીવું, ને દરેકનો એખતીઆર જીવે છે. સરવે પોતપોતાના કામ ઉપર મજબૂત રહે છે. જ્યારે મરદ પાદશાહ થાય છે, ત્યારે પણ વજીર અમીરોજ સરવે કામ કર્યા કરે છે.

સરીહન—મારો જીવતો માનતો નથી, કે ઓરત જાત પાદશાહી કરી શકે ?

અસગરી—બાપાજની બેગમનું નામ તમે સાંભળ્યું છે ?

સરીહન—કાંઈ સાંભળ્યું છે, કાંઈ નહિ પણ, ખુદ મારો સસરો બાપાજમાં નોકર છે.

અસગરી—બસ એજ રીતે સમજી લ્યો. બાપાજ નાનોસરવો દેથ છે અને રાણી વિક્ટોરિઆની પાસ મોટી પાદશાહત છે. જેવી રીતે બાપાજની બેગમ પોતાના નાના દેસની બંદોબસ્તી કરે છે, તેમજ રાણી વિક્ટોરિઆ

પોતાની માઠી હકુમતની ગોઠવણ કરે છે. ભાષાણ નાનું રાજ છે, નોકર ચાકર થાડા છે, ને તેઓ થોડાજ દરમાયો પામે છે. રાણી વિક્ટોરિઆનું રાજ ઘણું માટું ને દબદબાવાળું છે. બારી કારખાનું ને મોટો પગારે લાખો નોકરો ચાકરીએ છે.

સરીહન—એ બનાં રાણીનો કોઈ વર છે કે ?

અસગરી—હા, પણ મોતપર કોઈનું જોર નથી ચાલતું. ચાંદને પણ ખોદાએ ડાગ લગાડી દીધેલા છે. કેટલાએક વરસ થયાં રાણી વિધવા થયે છે.

સરીહન—રાણીને ફરજ દે છે ?

અસગરી—હા, ખોદા રાખે, છોકરાં, પુતરાં, સરવે કાંઈ છે.

સરીહન—ત્યારે રાણીજી આ મૂલકમાં કેમ નથી આવતાં ?

અસગરી—ત્યાં પણ મોટો મૂલક છે. ત્યાંના કામોથી ધુરસત નહિ મળતી, પણ અમણાં રાણીજીનો દીકરો આવનાર છે, તેની બારે તૌપારીઓ થાએ છે, એવું મેં અખખારમાં વાંચ્યું છે.

સરીહન—વારું રાણીજી હજારો કોસ દૂર ખેડલાં તેમને અહીંઆંની ખપ્પર કેમ થતી હશે ?

અસગરી—કેમ નહિ, જરાએ જરા ખપ્પર થાએ છે. ડાકથી અને વિજ્ઞાનીના તારથી રાત દહાડા ખપ્પરો જાએ છે ને આવે છે. હજારો નીઉસ પેપરો નિલાયત જાએ છે.

સરીહન—વારું રાણીને કેમ કરી જોવાએ ?

અસગરી—તે કેવી રીતે બતાવું ? પણ તેની તસવીરથી અનખતાં જોઈ શકાએ છે.

સરીહન—ખેર તસવીરતો જોઈ લેતે.

અસગરી—ખેન તમે પણ રમુજની વાતો કરો છો. શું તમે રૂપિઆ નથી જોયો ?

સરીહન—કેમ નથી જોયો !

અસગરી—તે ઉપર જે આરતનો ચેહરો પાડેલો છે તે રાણીની તસવીર છે. તેમજ વળી કાગજોપર ચોંટાડવાની ઠીકઠો ઉપર પણ રાણીની તસવીર છે, અને એ ઉપરાંત મારી પાસ રાણીની એક માઠી અને નામીચી તસવીર પણ છે, જે મારા ખાવાને કોઈ અંગરેજે આપી હતી, તે તેમણે મારી ઉપર મોકલાવેલી છે. મેહમુદા, મારી ઇસકોતરી ઉચ્ચી લાવ.

ઇસકોતરીમાંથી અસગરીએ રાણીની તસવીર કાઠીને બતાવી અને સૂઘળી છોકરીઓએ બારે ઉલટથી તે તસવીરને જોઈ.

સરીહન—શું મજાની તસવીર છે ! જાણે ખરેખર રાણી ઉભાંજ છે.

અસગરી—ખરેખર એ તસવીર આજેહુખ રાણીની છે. રૂપિઆ ઉપર-

ના ચેહેરા સાથે એને મળવાને જીએ કહેલા ફરિએ. એ તસવીર હાથની ચીતારેલી નથી, પણ એક આરસી આવેએ તે ઉપર કાંઈ મસાલો લગાડીને સામે મૂકેએ એટલે પોતાની મજે જીવેનેતેવી ઊંચા પડેએ.

સરીહન—હોસનઆરાએ લાંડને પાંચ હજાર કોસ દૂર ખતાવું, તો અહીંઆંથી ત્યાં આવવા જવાને વર્ષો લાગતાં હશે ?

અસુગરી—નહિ, દરિઆમાં ને દરિઆમાં એક મહિનામાં વગર હરકતે પહોંચાયએ.

સરીહન—એહો ! શું દરિઆમાં થઇને જવું પડેએ ? અંગરેજોનાં પણ કેવાં દિલએ ! તેઓને દરીઆથી ખીક નથી લાગતી ? દરિયાનું નામ સાંભળતાંજ મારાં તો રૂએરૂઆં ઉભાં થાએએ !

અસુગરી—દરિઆથી ખીકીવાનું શું કારણએ ? કરારથી વાહાણુ ઉપર ખેસવું. ખાસુ મળનું જાણે ચાલવું ધર.

સરીહન—એહો ! ઉસતાનીજી, કુખવાની કેવી બારે ધારતીએ. જીવે પરાને વરસની વાતએ કે નતાખ કુતજુદિનખાનની સાથે મારી માસીસાસુ હજ કરવાને ગયાં હતાં. કોઈ એવે ચોધડીએ ગયાં કે પાઠાં ફરી શકયાંજ નહિ !

અસુગરી—હા—એ સંજોગની વાતએ. વાહાણુ કોઈ કદાચ કુખી પણ જાએએ. પણ જો તેમ દરરોજ કુખ્યા કરે તો દરિઆની સુસાફરીનું કોઈ નામ પણ નહિ લે. હવે તો દરિઆનો રસતો ખુશકીની ચડકો કરતાં વધારે આખાદ થઇ ગયેએ. હજારો વાહાણો રાત દહાડો આવતાં જતાં રહેએ. અંગરેજ અને તેઓની ખાનુ, ખચ્યાં, તેમજ કુલે અંગરેજી સરસામાન એ સંધુ વાહાણોની મારકતે અહીંઆં આવેએ.

સરીહન—અંગરેજોની ઓરતોની શું વાત થાએ ? તેઓ તો કોઈ ઓરજ તરેહની સ્ત્રીએએ. આપણથી તેઓની ખરાખરી કયાંથી થાએ ! તેઓ તો બાહર ફરેએ. મેં સાંભળયુંએ કે નાના નાના ખચ્યાંએને વિનાયત મોકલી દેએ, ને તેમ કરતાં તેઓનું દિલ કુહુરતું નથી. નથી સમજાવું કે એ કેવી જાતની માએએ ! કેની રીતે તેઓનાં દિલને ધીરજ આવતી હશે ! એવી રીતે બાહરની ફરનારી ને લોઠાં સરીખાં દિલની તેઓને દરિઆથી શું થાએ. તેઓને તો હવા પર ઉડવું પણ બારી નથી.

અસુગરી—બાહર ફરનારી તમે જે કહ્યું તો એઓના દેશમાં પરદાની ચાલ નથી. ખજવાના વખતમાં અમે એક ગામમાં નાસી ગયાં હતાં, ત્યાં પણ પરદાને રવાજ નહિ હતો. સૈની વહુ દીકરીઓ બાહર નીકળતી હતીઓ. હુંતો આર મહિના ત્યાં રહી, તેમા બાહરની ફરનારીઓમાં એવો સરમને મલાહજો જોયો કે ખોદા અમે સરવે પરદા વાળીઓને તેવું નસીખ આપે, અને ખચ્યાંએને વિનાયત મોકલી દેવાથી તમે એમ કેમ સમજ્યાં કે તેમને

ફરજદોની માયા નથી. અજબત એ લોકોની મોહોબત અફલગી સાથે છે. અહીંઆંની માઓની પઠે બાહાવરી મોહોબત નથી, કે ફરજદોને શીખવાથી રોકે ને હુબર હાંસલ કરવાથી અટકાવી રાખે. ઈહાં નામતો મોહોબત પણ બારીકથી જોઈએતો બચ્ચાંના હકમાં કાંટા રાપે છે, બચ્ચાંને બેઠપથી ઉછેરે છે ને મોહબતનું નામ બદનામ કરે છે.

એટલી વાતમિત્ત થયા પછે સરવે કોઈ ચૂપ થઈ ગયાં, અને ફજલતે પોતાની વારતા પાછી શરૂ કરી.

ફજલત—અને તે પાદશાહને પેટે કોઈ છોકરો નહિ હતો, એકલી એકજ છોકરી હતી. મારી પછી એજ છોકરી ગાદીની વારસ થયે એવું સમજીને પાદશાહે તે છોકરીને સારીપઠે વાંચવા લખવા શીખાવી, અને રાજપાઠનો કાનુન કાએદો સરવે તેને અછી રીતે પાઠ કરાવ્યો, તથા પોતાના જીવતાં-જીવત તેને દેશનો કારોબાર સોંપી દીધો.

ફજલતે એટલી વાત ચલાવી કે અસગરી ખાનુએ કહ્યું, બાઈ તમેતો જપ જપ કાહાણી બોલી જાએછો, ને મારા દિલમાં હજારો સવાલો ભરેલા છે, પણ શું કંઈ દિવસતો બરાવા આવ્યો છે, ને મને આલીયાને ઘર જવું જરૂર છે, સાંજની વખતે કોઈને ઘેર બેઠવા જવું પણ સારૂ નથી, માટે હું તો હવે રહી શકતી નથી, તમે છોકરીએ પોતપોતામાં બોલો અને સાંભજો. પછે સફીહનને કહ્યું, સ્યો બેન અમ્મા બેલી હું તો જાઉં છું. તમારી મરજી હોએતો તમે બેસીને સાંભજો, નહિતો કાલે વળી આવજો. અહીં-આંતો રાજ એમજ થયા કરે છે. ટૂંકમાં, અસગરી ખાનુતો આલીયાને ઘેર ગયાં અને સફીહનતો એવી પ્રસન થઈ કે પોહોર રાત સુધી છોકરીઓમાં બેસી રહી. અસગરી ગયા પછે મેહમુદા અને હોસનઆરાએ કાહાણીઓમાં ઘણી મજા મજાહની વાતો કાઢી.

આ બયાનથી અસગરીની નિશાજની મોહવણુ અને તેની તાલીમ તથા સીખવવાની રીત સારીપઠે સમજાએ છે. અસગરી વગર શકે હોસનઆરાને ઘણી સાહાતી હતી, અને તેથી વધારે પોતાની નણુંદ મેહમુદાને સાહાતી. હોસનઆરાને એવીતો ખુબીથી શીખવી, કે બે વરસમા ફારસી વાંચવા લાગી, અને ઉરદુમાં કાગજ પત્ર લખી શકતી હતી. હવે પેલો નકારો મીજાજ હોસન આરામાં બાકી રહ્યોતો નહિ, તેમજ સવીતરાપણું નીકળી જઈ ઘણી ગરીબ, શીખેલી, પઢેલી, હુબરમંદ, પ્યારી બીકરી બની ગઈ. તેમજ એની બેન જમાલઆરાનું વરસોનું ઉજાડ પડેલું ઘર અસગરીની દોલતથી એવાએ પાછું આબાદ કરીધું; જેનો તમામ કીરસો ખીજી ચોપડીમાં લખ્યામાં આવશે. મતજબ એકે આથી કરી હકીમજીનું તમામ ઘર, નાનાં મોટાં સરવે અસગરીના પગ ધોઈ ધોઈને પીતાં હતાં. સુલતાના બેગમે લાખો તદખીર કરી

કે અસગરી કાંઈ લે, પણ આ જોદાની બંદીએ કાંઈજ નહિ લીધું. જ્યારે હોસનઆરાના હાથ ધરા લાગ્યાં, ત્યારે મોટા હકીમ સાહેબે મોલવી મોહોમદ કામેલનો વગ લગાડીને, અસગરીને હજાર રૂપિયાનાં જડાવદાર કડાં આપ્યાં અને કહ્યું, “સાંભળો તમે મારી પુત્રી અને દીકરીઓની ખરાબર છે, હું તમોને ઉચ્ચતાનીગીરી તરફે નથી આપતો, બલકે પોતાનું બચ્ચું સમજીને આપું છું.” આએ તરફથી મોલવી સાહેબે સમજવી ત્યારે અસગરીએ કડાં લીધાં.

મોહોમદ કામેલનો અહેવાલ.

આ તરફતો અસગરી પોતાની નિસાજમાં ગૂંચેલી હતી, પણ ખીજી તરફ મોહોમદ કામેલ ખેરાજગારીથી ધભરાતો હતો. એક દહાડે અસગરીને કહેવા લાગ્યો કે હવે મારો જીવ ઘણો ધભરાય છે. અગર તમારી સલાહ હોયતો, હું તેહસીલદાર સાહેબ પાસે પાહાડપર જઈ અને તેઓની મારફતથી ચાકરીની તલાશ કરું. અસગરીએ વિચાર કરીને કહ્યું, ચાકરી કરવી તો ઘણી જરૂર છે કેમકે તમે જીએછો કે ધરમાં કેવી તંગી ચાલે છે. સસરાબાવા અવે જઈક થયા છે. વાજખી તો એ છે કે તેઓ ધરમાં બેસે, અને તમે કમાઈને તેઓની ચાકરી કરો. વળી મેહમુદા મોટી થતી જાએ છે, હું તેમને અદરાવાની ફિકરમાં છું, અને એવો વિચાર છે કે કોઈ ઘણે સારે ઠેકાણે તે પરણે, તેની હું તદખીર કરું છું, જોદા કરેય તો આએજ વરસમાં એનું ઠરી જશે, પણ તેને વાસતે ઘણો સરસામાન જોઈશે, અને અમણાં સ્ત્રી કોઈ પણ જાતની કરી ચીજ તૈયાર નથી. એકતો જોભાષ જીદા છે, તે છતાં વળી તેઓ એવી નાની ચાકરીમાં પોતાનો યુજારો કરી નથી શકતા, તો ખીજને કયાંથી આપી શકે, માટે તમે નોકરી કરો ત્યાં તલક કોઈ ખીજી તદખીર નથી, પણ પાહાડ પર જવાની તો મારી સલાહ નથી. મારા બાવા તો તમારે વાસતે કોશિય કરશે અને બનવા જોઈએ કે જલદી તમોને સારી નોકરી પણ મળી જશે, પણ કોઈની મદદ પકડીને નોકરી કરવી ઠીક નથી. બલા મારતી ચાકરી નાની હોએ પણ પોતાની બાજીની કડઅતથી મેળવેલી હોએ. મારા બાવા કાંઈ પારકા નથી. સગાઈમાં પણ તમારા કરતાં તેઓનો હાથ ઉંચો છે. તેઓથી મદદ લેવી તો શું પણ માગવાની પણ એવ નથી. તોપણ જોદા કોઈનો હેશાનમંદ નહિ કરે. એથી સદા આંખ નીચી રહે છે. તેઓ મનમાં નહિ લાવે તોપણ ક-ખીલામાં જોદા રાખે સો આદમી છે. તેઓ મોંપર તો નહિ બેસે પણ પીઠ પાછળ જરૂર કહેશે કે જીએ સસરાની મદદથી ચાકરી રહ્યા. મોહોમદ કામેલે કહ્યું, ત્યારે શું કરું, લાહાર જઈ? અસગરીએ કહ્યું, લાહારમાં શું છે.

સરદારની શરકાર પોતેજ પરપર થઈ રહી છે. સરરાખાવાને બી કોણુ બાણે કેવી રીતે આગાઉની કદર બુજીને પચાશ રૂપિયા આપે છે, તે નવા આદ-મીની યુગ્મશ એ શરકારમાં કયાંથી? મોહામદ કામિલે કહ્યું, બીજી ઘણી સરકારો છે. અસગરીએ કહ્યું, જ્યારથી અંગરૈજ થઈ ત્યારથી સઘળા સરદારો એની રીતે ખરાબ થએલા છે. માત્ર આગલાં નામને સરવે નિભાવે છે, ને તેટલા ખાતર દસ પાંચ જણાએ તેઓને ત્યાં વળગી રહેલા છે, તે પણ શું આક, વરસો ઝંઝી પગાર નથી મળતો. મોહામદ કામિલે પૂછ્યું ત્યારે શું એજાબ?—અસગરીએ કહ્યું, અંગરૈજ નોકરી સોધો. મોહામદ કામિલે કહ્યું, અંગરૈજ નોકરીતો સીકારસ અને કોસેસ મિવાએ નથી મળતી, હજારો આદમી મારા કરતાં સરસ બટકતા ફરે છે, તેઓને કોઈ પૂછતું નથી. અસગરી મોલી, હા એ ખરૂં છે, પણ જો આદમી કોઈ વાતનો ધરોદો કરેતો તેને જોદાપર તવકુલ કરીને નાઉમેરીને વિચાર મનમાં નહિ લાવવો. જોકે હજારોજન નોકરી સોધવામાં રજડતા ફરે છે, પણ જો આ નોકરી પામેલા છે તે પણ તમારા સરખાજ આદમી છે. સો વાતની એક વાતતો એ છે કે નોકરી તકદીરથી મળે છે. મોટા લાએકો જોતાજ રહી જા-એ છે, અને અગર જોદાને આપવી મંજૂર હોએ છેતો, નહિ વસીલા જોઈતો કે નહિ લાએકો, છાપરું ફાડીને આપે છે, ધરમાંથી મોલાવીને નોકરી રાખે છે.

મોહામદ કામિલ—ત્યારે પૂછ્યું છે કે ધરમાં જેસી રહું ?

અસગરી—મારી મતજબ હરગેજ એવી નથી. જ્યાંઝંઝી પોતાથી બની શકે ત્યાં તલક જરૂર કોશિશ કરવી જોઈએ.

મોહામદ કામિલ—મુશકેલતો એજ છે કે શું કોશિશ કરું ?

અસગરી—જે લોકો નોકરીના ધંધો કરે છે તેઓ સાથ મુજાકાતનો વહેવાર પાડો, તેઓ સાથ દાસતી માંડો, તેઓની મારકૂતથી તમોને નોકરીની ખબર મળતી રહેશે, અને તેઓનાજ વસીલાથી તમે કોઈ હાકેમ ઝંઝી પહોંચી જશો.

મોહામદ કામિલે એમજ કીધું, કે નોકરીવાળાએ સાથ મુજાકાત કરવા માંડી. તે ઇલાં તલક કે ચિરથતેદાર, તેહસીનદાર એવા લોકોમાં પણ આવવા જવા લાગ્યો. રૈજના આવવા જવાથી મૌને જણાઈ કે, એ નોકરી સોધે છે, તે ઇલાં તલક કે બંદેઅલીબેગ જો આ કચેરીમાં નોટીસ લખનાર હતા તેઓએ મોહામદ કામિલને કહ્યું, કે મીયાં નોકરી સોધતા હોતો મારી સાથ કચેરીમાં આવ્યા કરો, ને ઉમેદવાર રહો, ને સરેથતાના કામમાં માહી-તી મેલવો, હાકમોને ઝરત દેખાડો, એમ કરતાં કોઈને કોઈવાર ઠીકા લાગી જશે. આથી મોહામદ કામિલ કચેરીમાં જવા લાગ્યો અને બંદેઅલીબેગના હાથ નીચે કામ કરવા લાગ્યો, તે ઇલાંઝંઝી કે હાકેમના હાથની મહીવો કરાવી લાવતો, આથી અમનદારો એને પીછાણવા લાગ્યા. એ દરમીઆન નાના

નાના એવિદારેની બે આર બદલી પણ મોહામદ કામેલને મળી ગઈ. કોઈ એવિદારને રબની જરૂર પડી તો અરધા પગારપર મોહામદ કામેલને બદલી મૂકી જતો હતો. એવી રીતે સંજોગથી એક દસ રૂપિઆના પગારવાળો રાજમેજ લખનાર ત્રણ મહિનાની રબ ઉપર ગયો હતો. ત્રણ મહિના પછી તેને રાજનામું મોકલી દીધું, અને મોલવી મોહામદ કામેલ સાહેબ તેની જગ્યાએ મુકરર થઈ ગયા. કોઈ કોઈવાર અસગરી સાથે નોકરીની વાત નીકળતીતો મોહામદ કામેલ ધીકારથી કહેતો કે “શું વગર જીવની નોકરીએ. મારો દહાડો દળવું ને માત્ર દસ રૂપિઆ ! નથી ઉપરની કાંઈ પેદાશ કે નથી આવતા વખતે વધવાની ઉમેદ; હું તો એ છોડી દેશ.” અસગરી હમેશાં એવા તેના એઆલોપર ડપકો દેતી કે તમે ધણાજ નાથોકર છો. પેલો દહાડો ભૂલી ગયા કે ઉમેદવારીનું પણ ડેકાણું નહિ હતું ? અમલું સરકારમાં ઠરીકામ છે ત્યારે તેની કદર નથી કરતા. ધરમાંને ધરમાં દસ રૂપિઆ શું થોડાએ ! તમારા વડા બાધને જીઓ કે કેટલાં વર્ષો સૂંચી વેપારીને ત્યાં દસ રૂપિઆની નોકરી કિઆ કીચી. વળી જ્યારે તમે નોકરીથી એમ બેદિલ છો તો તમારાથી કામ પણ શું ધૂળ થવું હોય ! છેવટે નોકરી જોહી ખેસશો, વળી એમજ થોડામાંથી ધણું પણ થાએએ. મારા બાવા પેહલાં આઠ રૂપિઆને પગારે નકલ કરનાર હતા, અમલું જોદાના ફજલથી તેહસીલારએ, અને જોદા આહાસે તો હજુ પણ વધશે. ઉપરની પેદાએશમાં કદી બૂલીને પણ નજર નહિ કરવી. હરામના માલમાં હરજેજ ખરકત નથી હોતી. જ્યારે તકદીર કરતાં વધારે મળી નથી થકવું, ત્યારે આદમીએ નહ અતને ડામાડોલ શું કરવા કરવી. અગર એથી વધારે મળતાનું હશે તો જોદા હલાલની રીતે પણ પહોંચાડશે.

ટૂંકામાં, અસગરી હમેશાં મોહામદ કામેલને સમજાવવા કરતી હતી. એવું બંધું કે જે અમલદાર પાસે મોહામદ કામેલ નોકર હતો તેની બદલી સીયાલકોટમાં થઈ. એ અમલદાર મોહામદ કામેલ પર ઘણી મેહરબાની કરતો હતો. દિવસના કચેરીમાં એ વાત જણાઈ તેથી સાંજનાં મોહામદ કામેલ ધરમાં આપ્યો તો ઘણોજ ઉદાસ થએલો હતો. અસગરીએ પૂછ્યું, ખેરીયતતોએ, આજે ઉદાસ કેમ છો ? મોહામદ કામેલે કહ્યું, શું કહું, જેમસ સાહેબની બદલી સીયાલકોટ થઈ, તેજ મારો એક મેહરબાન હતો. હવે કચેરીમાં રહેવામાં સવાદ નથી. અસગરીએ ઘણો વાર સૂંચી ખામોશી કીધી, પછી બોલી, ખરૂં છે કે જેમસ સાહેબનું બદલાવવું અફસોસ જેવું છે, પણ તે એટલું નથી કે જેટલું તમે દેખાડો છો. ખીજો તેમની જગ્યાએ આવશે તેના દિલમાં પણ જોદા રહેમ મૂકશે. આદમીએ આદમી પર ભરસો નહિ રાખવો જોઈએ. પછી અસગરીએ પૂછ્યું, જેમસ સાહેબ ક્યારે જનાર છે.

મોહામદ કામિલે કહ્યું, કાલે સાંજનાં ડાકળી ગાડીમાં સવાર થયે. અસગરીએ પૂછ્યું, તમે તેઓને બંગલે નહિ ગયા ? મોહામદ કામિલે જવાબ દીધો, હવે શું જવું. અસગરીએ કહ્યું, વાહ મળવાનો વખત તો એજ છે. કાંઈ નહિ થયે તો એક ચીડી કે સરડીડીકેટ તમોને આપી જશે. મોહામદ કામિલ ખોલ્યો, ઠીક ત્યારે સવારના જઈશ. પછે ઘણે સકાજેથી મોહામદ કામિલ કપડાં પહેરીને જેમસ સાહેબને બંગલે ગયો. જેમસ સાહેબે કહ્યું, મોહામદ કામિલ, હું હવે સીયાલકોટ જઈ છું, અને હું તમારાથી ઘણો રાજી હતો, હવે જો તમોને ગમતો મારી સાથ સીયાલકોટ ચાલો, ત્યાં હું તમોને નોકરી આપીશ અથવા પોતાની પાસેથી પંદર રૂપિયા આપીશ. મોહામદ કામિલે વિચારીને કહ્યું કે એના જવાબ હું તમો સાહેબને એક પોહારમાં હાજર થઈને દેઈશ, મારી માને પૂછી જોઈં.

મોહામદ કામિલ ઝડપમાં ધર આપ્યો ને કહ્યું કે, જેમસ સાહેબ મને પોતાની સાથ લઈ જાએ. એ સાંભળતાંજ મોહામદ કામિલની માએ ધભરાટ કરી મૂકયો. અસગરી પણ ડઘાઈ ગઈ. છેવટે મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, સાહેબો કહેાની, કે હું જઈને શું જવાબ દેઉં ? મોહામદ કામિલના મા ખોલ્યાં, કે વળી જવાબ શાનો દેવો, શું તે તમારે માટે બેસી રહેવાનો છે, ઇઆ તમારે વાસતે સિપાઈ મોકલવાનો છે ! મોહામદ કામિલે કહ્યું, નહિજી હું તેને વાએદા દઈ આપ્યો છું, તે પોતાના જીવમાં કહેશે કે હિંદુસ્થાની લોકો કેવા પોતાની મતલબના હાથે કે જતી વખતે મને જૂઠું કહી ગયો. મોહામદ કામિલની મા ખોલી, સારૂ જઈને કહી આવા કે સાહેબ મારાથી જવાને નથી બનતું. મોહામદ કામિલે અસગરીને પૂછ્યું, કેમજી તમારી શું સલાહ છે ? અસગરીએ કહ્યું, સલાહ જીદી થાએ છે અને દિલની ખાહેશ જીદી થાએ છે. દિલની ખાહેશતો એકે તમે અહીંઆં રહો. ધરનો બંદોબસત ફકત તમારા દમથી છે, ને વળી ધરમાં કોઈ મરદ પણ તો જોઈએ, હવે સલાહ પૂછો તો જવું બેહતર છે. ત્યારે એક હકિમ પોતેજ વગર કહેવે તમોને સાથે લઈ જાએ, તો ખચીત પોતાને કેકાણે પહોંચીને તમારી સાથ ઘણાં સલુક કરશે. મોહામદ કામિલે ખોલ્યો, પાંચ રૂપિયા વધારેને વાસતે શું બસો ત્રણથી કોશની સફર ? મારું તો દિલ જવા નથી ચાહતું, પેલી કહેવત છે કે “ ધરકી આધી ન ખાહેરકી સારી ” અસગરીએ કહ્યું, એમ કરવામાં તમે મુખતીઆર છો, પણ તકદીરથી આવું ઠાંકણું મળયું છે તે ફરીથી હાથ નથી આવવાનું, અને વળી સફર કોણ નથી કરતું ? મારા અને તમારા ખાવા તરફ જીઓ તેઓએ સારી ઉમર સફરમાં યુજારી, અને આવે પેનસન લેશે. આવે જોશો કે તેઓના પાંચ પાંચ કરતાં કેટલા થયા છે ! અગરજો નહિ જાએ ત્યારે તો હાલની દસ રૂપિયાની ચાકરીથી બેદિલ ના થાએ. મોહામદ કામિલે કહ્યું,

અહીંઆંની નોકરીનું રાજીનામું આપીને જઈ, ને અગર ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેઠું તો ત્યાંથી પણ જાઉં ને અહીંથી પણ જાઉં ? અસગરીએ કહ્યું, પેહેલાં તો ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેસે એવું વિચારવું એજ અકલતી ઉલટું છે. જેમસ સાહેબ આંવો મોટો હાકેમ જ્યારે તમોને કામ આપવા સાહે, ને તે બંધ નહિ બેસે એ મારી સમજમાં તો નથી આવતું, અને વળી રાજીનામું થા માટે આપવું, મહિના બે મહિનાની રજા લો. મોહોમદ કામિલે જવાબ દીધા, હા ! રજા કપૂલ થઈને પડી રહેલી છે ! અસગરીએ કહ્યું, કપૂલ થવાને શું છે. એજ જેમસ સાહેબને કહે તે ચીડી લખી આપશે. પછી અસગરીએ જોર જબરદસ્તી કરીને મોહોમદ કામિલને જવા ઉપર રાજી કીધા, અને પોતાની પાસેથી ૫૦ રૂપિયા રોકડા કાઢી આપ્યા, તથા છ જોડ નવાં કપડાં બનાવી આપ્યાં. દેવાનતના છોકરા રૂકીને તેની સાથે કરી આપ્યો. એવી રીતે મોલવી મોહોમદ કામિલ સીઆલકોટ રવાના થયા.

આ તરફથી અસગરીએ પોતાના સુઝરા મોલવી મોહમદ ફાજલ સાહેબને એ તમામ વાત કાગજમાં લખી, અને એમ પણ લખ્યું કે જેમસ સાહેબ સીઆલકોટ જતાં જરૂર લાહોર થઈને જશે. અગરજો એમ બની શકેકે આપ ત્યાં તેઓની મુલાકાત કરીને તેમની કાંઈ સીફારશ સરદારની મારફતથી કરાવશે તો ધણો ફાયદો થશે. આ ઉપરથી મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબની પૂછપરછ કીધી. વળી સરદારના ફેટલાંએક ગામડાં સીઆલકોટ પરગણામાં પણ હતાં, તેથી મોલવી સાહેબે સરદારની તરફથી, જેમસ સાહેબની પરોણાગત કીધી અને સરદારના ખાગમાં ઉતારી આપ્યો. જમ્યા પછે સાહેબ અને સરદાર બેસીને વાતો કરતા હતા, તેમાં મોલવી સાહેબે જેમસ સાહેબને કહ્યું, “દિલ્લીની રૈયતને આપની જુદાઇથી ધણું લાગ્યું છે. અગરજો આપ ફક્ત બે વરસ દિલ્લીમાં હાકેમ રહ્યા, મગર આપના ઇનસાફ અને આપની શરફાપરવરીથી ત્યાંના લોક ધણા ખુશી હતા. એક શેવકજદો પણ આપની ખીદમતમાં હાજર હતા, તેના બખતથી સરવે અહેવાલ જણાવતા હતા.” સાહેબે પૂછ્યું, શું કોઈ તમારો છોકરો મારી કચેરીમાં હતા ? મોલવી સાહેબે કહ્યું, “હા મોહોમદ કામિલ.” સાહેબ બોલ્યા, તેતો હાલ મારી સાથે આવે છે, તે તમારો છોકરો છે ? મોલવી સાહેબે કહ્યું, આપનો ગોલામ છે. એ વાતચિત્તમાં સરદારે સાહેબને કહ્યું કે, આ મોલવી સાહેબ ધણા પુરાંના વખતથી અમારી હકૂમતની ખીદમતમાં છે, અને મને હરેક રીતે એઓનું કામકાજ પસંદ છે, લેકીન આપનો જાણો છો, કે અમણાં યુજા થય નથી, વાસતે અગર આપ એઓના દીકરાની પરવરસી ફરમાવશે તો હું આપનો હેસાનમંદ થઈશ. જેમસ સાહેબ પેહેલાંથીજ મોહોમદ કામિલ ઉપર મહેરબાનતા હતાજ, તેમાં આ સંદર્ભ

સર વાત થઈ ગઈ તેથી નેમસ સાહેબનું ઉંચું મત થઈ ગયું. એકતો થોડી ઉમરનો નવજવાન, ખીજુંતો સારા ખાનદાનનો, ત્રીજું સરદારની શીફારથ, ચોથું ખુદ સાહેબનો સાથીયો, પાંચમું લાએક, એટલાનો ફાવદો મોહોમદ કામિલને મળી ગયો.

સાહેબે ઘેઘેલે દિવે કચેરી ભરતાંજ મોહોમદ કામિલને પચાસ રૂપિયાનો નાએબે સરેશતેદાર કીધો, અને મોલવી મોહોમદ ફાજલ સાહેબને કાગજ લખ્યો, કે અમણાં મેં તમારા દીકરાને પચાસની નોકરી આપીછે, અને વળી જલદીથી તેને વધારીશ, તમોએ સરદારની ખીદમતમો એ જાહેર કરવું. મોલવી સાહેબે ઘટતી રીતે સાહેબના શોકર અદા કીધા. આ મોહોમદ કામિલ કે ને એકવાર ઉમેદવારીનો મોહતાજ હતો, અને નાના નાના એવિદારોની બદલીએ રહેતો હતો, તથા ફક્ત દસ રૂપિયાનો રાજમેળ લખવાપર હતો, અને પંદરના વાએદા પર અસગરીની હુજતથી નેમસ સાહેબની સાથે સીયાલકોટ આચ્છો હતો, તે હવે એકદમ પચાસનો એવિદાર થઈ ગયો. મોહોમદ કામિલની મા જો કે તેને જતી વખતે ઘણી નાખુશ થઈ હતી, પણ અમણાં પચાસનું નામ ઝાંભળીને તેની ઝૂંધ ઉઘડી. અવેતો ધરમા ચોગણી ખરકત થઈ ગઈ. એકતો અસગરીનો કારૈખાર, અને વીસની જગાએ હવે સાઠ રૂપિયાનો મહિનો ધરમાં આવવા લાગ્યો તો શું પૂછવું. આખરે મોહોમદ કામિલ એકજ વરસમાં શિરસતેદાર થઈ ગયો, પણ શિરસતેદાર થયા તલક સૌ ઠીકઠીક ચાલ્યું હતું. ખરચ પણ ખરાખર આવતો હતો. કાગજ પતર પણ એક પછે એક ચાલ્યાં આવતાં હતાં. પણ તે જવાન આદમી હતો, છેવટે આપમુખતીઆર થઈ રહ્યો. નકારી સોહોખત મળી, તેથી બિહકતો ચાલ્યો. કાગજ પતરો કંમતી થવા લાગ્યાં. અસગરીનો ઘણી અકલમંદ હતીજ, તે સમજી ગઈ કે ધોલાં ઉપર કંઈ કાળું છે. ઘણા દહાડા ઝૂંધી અસગરી ચીંતામાં રહી કે અવે શું તદખીર કરું. આખરે એ સિવાએ ખીજું કાંઈ સમજમાં નહિ આવ્યું કે પોતે સીયાલકોટ જવું જોઈએ.

અસગરીનું સીયાલકોટ જવું.

જો કે અસગરીએ સીયાલકોટ જવાનો એરાદો નકી કીધો હતો, તોપણ તમાશાખાનમને સલાહને વાસતે તેડાવી, અને સરવે અહેવાલ તેને કહ્યો. તમાશાખાનમ ખોલી, બેન તમે કાંઈ રવાના થયાંછો, શહેર છોડીને ક્યાં સીયાલકોટ ધકેલા ખાશો. અસગરીએ કહ્યું, મને શહેર સાથેજ શું મતલબ

છે, હુંતો જેની કાચ જોડાએલા છેઉં તેજ મારું શેહેરછે. તમાશાપાનમ ખોલી, એહું ! કપીલામાં શું કહેવાશે ? આપણા કપીલામાંથી આજસુધી કોઈ બાહેર ગયું નથી. અસગરીએ કહ્યું, એમાં નરથ લાગવાનું શુંછે, ધણુંતો એટલુંજ કહેશે કની, કે મીયાંની પાસે ચાલી ગઇ, તો તેમાં નરથ શું કીધું, અને વળી કપીલાની રસમ જો પૂછોતો આગલા દહાડાએમાં નહિ દાકહતો, કે નહિ રૈલવે, કે નહિ આપાદ રસતા હતા. તેવી વેળાએ આરતોએ મુશાફરી કરવી ધણી મુશ-કેલ હતી, ને એજ સખખથી લોકો જતાં નહિ હતાં. હવે તે મુશકેલી કાંઈ રહી નથી. જો આને ડાકની ગાડીમાં ખેડાં ને ખોદા ખેર કરે તો પરમ દિને સી-યાલકોટમાં પહેલાંથી ચૂક્યાં; ગોવા મીરથ ગયાં ! તમાશાપાનમે પૂછ્યું, શું ખોલાવાનું કાગજ આવ્યુંછે ? અસગરીએ કહ્યું, કાગજ તો નથી આવ્યું. તમાશાપાનમ ખોલી, વગર ખોલાવવે જવું તો મુનાસેખ નથી. અસગરીએ કહ્યું, તમે મુનાસેખ નામુનાસેખ જીએછો, અને હું કહુંછું કે અગર હું નહિજ જઈશ તો ઉમર સુધી ધર ભાગી જવાનું. તમાશાપાનમ ખોલી, આ ખેલન એમ કેમ તમે તૂટી પડોછો, તમોને તેની શું પરવાછે. ખોદા તમારી નિશાજ-ને સલામત રાખે, તમે દસને રાટી ખવાડયા કરો તેવાં છે. અસગરીએ કહ્યું, વાહ ! તમારી પણ શું થમજછે ! એ નિશાજતો મેં પોતાનો જીવ ખેલવાવા સારૂ ખેસાડીછે, કાંઈ એમાંથી મારે કમાઈ કરવી નથી. ખોદા જાણે તમોને એકીન આવે યા નહિ આવે. આજ સુધી મેં નિશાજની પૂંજમાંથી એક પૈસો પણ પોતાની ઉપર ખરચ નથી કરીયા. ફકત પચાસ રૂપિઆ રોકડા અને કપડાંને વાસતે વીશ રૂપિઆ, તમારા અનેવી ભાઇને સીવાલકોટ જતી વેળા આપવા જરૂર હતા તે, પણ કરજ દાખત લીધાછે, અને ખાકી તો કોરીએ કોરીને હિસાબ લખેલા મોજીદછે તે જીએ. આરતોની કમાઈ પણ વળી કાંઈ કમાઈમાંછે ! અગર આરતોની કમાઈમાંથી ધર વસાવુ હોયતો મરદ શું કરવા જોઈએ. મારું ધર અખંડ રહેતું હોએતો હું એવી એવી દસ નિ-શાજોને ઉજડ થવાની પરવા નથી કરતી. તમાશાપાનમે કહ્યું, આવા ભ-ર્યા વરસાદમાં કયાં જશે. થંડી આવવા દો, તે વખતે ખોલી મોસમમાં જોઈ લેજો. અસગરીએ કહ્યું, એહો ! ઢીલ કરવી તો મોહોકાણુ જેવુંછે. અમણાં જે કામ સમજાયાથી થશે તે પાછળથી મોટી લડાઈથી પણ થવાનું નથી. તમાશાપાનમે કહ્યું, અરે ! ખેન ધર મૂકતાં તમારો જીવ મુહુજતો નથી. અસગરી ખોલી, કેમ નહિ મુહુજતએ. હું શું આદમી નથી ? પણ આખી ઉમરના જલાપા થાને એ થોડા વખતનું મુહુજવવું ખેલતર. તમાશાપાનમે કહ્યું, તમે તમારી સાસુની પણ રજ લીધી ? અસગરીએ કહ્યું, વાહ તેઓ રજ કેમ આપશે ? તોપણ મારાં સાસુ ખિચારાં સમજી માણુઅં. હું સમજવીસ તો ખાતરીછે કે અટકાવશે નહિ.

દૂંકામાં—અસગરીએ પોતાનો એરાદો અને તેના કારણ પોતાની સાસુને એક દહાડો જણાવ્યાં. વાત અગતની હતી તેમાં કોણ તકરાર કરી શકતું, તેથી અસગરીનું જવું નફી થયું. એક દહાડો જઈને અસગરી સરવે અહિવાન પોતાની માને પણ કહી આવી, તથા રજા લઈ આવી. નિશાળને વાસતે છોકરીઓને સમજવી કે, મેહમુદા તમો સરવેને શીખવવાને બસ છે. હું ફક્ત બે મહિનાની મુદતે જઈ છું, માટે સરવે છોકરીઓએ હમેશની પઠે આપ્યા કરવું. જવાની રજા લેવાને બાહાને પોતાની વડી બેન પાસે ગઈ. મોહમદ આપેલે પૂછ્યું, કેમ બાઈ ખબરદાર વહુ, તમે જાએ છો તે નિશાળનું શું કરી જાઓ છો? અસગરીએ કહ્યું, નિશાળ અને ઘેર સરવે તમારે હવાલે કરીને જઈ છું. મોહમદ આકેન બોલ્યો, વાહ ! કેવી મળતી વાત ! નથી મને ઘેર સાથે તાલકો, કે નથી નિશાળ સુધે સંબંધ, ત્યારે હું શું કરી શકવાનો ? અસગરીએ કહ્યું, સંબંધ રાખવો ઈલા નહિ રાખવો એ સરવે તમારા અખતીઆરમાં છે. મોહમદ આકેલે કહ્યું, ખબરદાર વહુ ! એ વાત તમારાં મોઢામાંથી સોભતી નથી. વારું મારો શું અખતીઆર છે ? ઘેર તમારી બેને છોડાવ્યું, અને નિશાળતો છોકરીઓની છે. છોકરાઓની હતેતો હું ખુશીથી સરવેને શીખવ્યો જતે. અસગરીએ કહ્યું, હવે તમો તથા મારા બેન બંધો જણુ ઘેર આવીને રહે, સાસુમા એકલા છે. મોહમદ આકેન બોલ્યો; તમારી બેનને સમજવો. અસગરીએ કહ્યું, સમજવાની શું જરૂર છે. બેનતો પોતે જાણે છે અને સમજે છે. અહીં આં એકલાં તમોને શોધવું પડે છે. નથી કોઈ બચ્ચાને સંભાળનારું, કે નથી ઘરમાં કોઈ જોનારું, દુઃખ મુખ આદમીની સાથે છે. વાસતે વગર કારણે જીવું રહેવું મુનાસેબ નથી. આગલી વાતો હવે ગઈ ચુલ્લી થઈ ગઈ. પોતપોતામાં અચુખતાવ કેવો ને જઈ ડેવો ? અસગરી તો જીવું ઘર કરવાની મનહ સારીપડે આખી ચૂકી હતી અને બહાનું સોંધતી હતી કે પાછું માથે રહેવાનું કોઈ કહે, તેથી તેતો તરત રાજી થઈ ગઈ. પછી અસગરી બંધોને પોતાની સાથે લઈને આવી. મોહમદ કામેલની માને અસગરીના જવાની જખરી બેચેની હતી. હવે તેને પણ ધીરજ આવી, કે એર એક વહુ જાએ છે તો ખીજી મોજી છે. મેહમુદાને અનમતા ઘણી ફિકર હતી કે હવે શું થશે. પણ અસગરીએ એક તરફ મેહમુદાની ખાતરી કરી સમજારી, કે હવે આગલી વાત નથી, અને ખીજી તરફ પોતાની બેનને સમજારી કે મેહમુદા હવે મોટી થએલી છે તેને કાંઈ કહી વાત કહેવી નહિ. નિશાળને માટે મોહમદ આકેનને એટલું કહ્યું કે, બખાવતું પઠાવતું સરવે મેહમુદા કર્યા કરશે. તમે માત્ર ઉપરથી ચોકસી રાખ્યા કરજો, અને નિશાળના કંડનો હિસાબ કેતાબ મેહમુદાને લખી આપ્યા કરજો. હવે અસગરી રજા લઈ ડાકમાં સ્વાર થઈ પાંચરી સીયાલકોટ પહોંચી.

અહીંઆં મોહોમદ કામિલ અસગરીના ઉચ્ચાઉચ્ચ પહેાંચવાથી ધણોજ અચરત થયો, અને પૂછ્યું કે એરીયતતોછે? કાંઈ માએ સાથે તો લડી વહી નથી આપ્યાં? અસગરીએ કહ્યું, તોબાહ કરો, શું સાસુ મા મારીબરોબરી આછિ, કે હું તેઓ સાથે લડવા જઈ? આ ચાર વરસમાં કદી તમે મને તેઓ સાથે યા કોઈ ખીજાં સાથે વહતાં જોઈછે?

અહીંઆં તો મોહોમદ કામિલે ચારીપેઠે હાથ પગ બાહર કાઢેના હતા અને ખૂરી સોહબતમાં પડેલા હતા. આસપાસ ખુશામદીયા લોકો ભિગા થયલા હતા. તેઓ એને ઉલ્લુ બનાવતા હતા. વળી લાંચ રૂસવત ધૂમ ચાલતી હતી. નાચ રંગ તલક પલુ છુટથી ચાલુ હતો. ચરવે અમીરી ઠાઠમાઠ હતો. પગાર કરતાં ચોગણો ખરચ! અગર એવોજ હાલ વધારે વખત રહેતેતો ખચીત જેમસ સાહુબને શક ઉપજતે અને આખરે ચાકરી જતે, પણ ચારે વખતે અસગરી જઈ પહેાંચી. તરત તેણે હરેક તરફથી શીયાદ બંધ કીધી, અને આવંદને સમજાવ્યો કે તમોને ખોદાએ સોના નોકર કીધા તેના ચોકરાંના એજાએ, કે તેટલા ઉપર તમોને સંતોષ નથી? મોહોમદ કામિલે કહ્યું, કે જે કોઈ ખુશીથી આપે તેમાં વાંધા શું છે? અસગરીએ કહ્યું, સુખહાંનઅદલાહ—શું રૂપિઆ પણ એવી ચીજાએ, કે કોઈ તેને વગર અરથે ખુશીથી આપે? આ વખતે લોકો રૂપિઆના એટલા મોહોતાજા છે કે આખર વરીકની પરવા નહિ કરતા, પણ રૂપિઆ નથી છેડાતા, તમે પોતેજ વિચારો કે વગર કારણે તમે કોણુને આપોછો? ફક્ત એક ધરમનો લવાજમો જે વરસ દહાડે શંકડે રાા રૂપિઆ તેટલો પણ આપતાં લોકોનો જીવ જાયછે, ત્યારે લોકોની પામ એવોતે કયાંથી કારનનો ખજાનો ભરેલો પડયોછે કે તે તમોને વગર કારણે આપી જાયછે! પણ જ્યારે જીએએ કે કામ બગડેએ, નહિ આપશુંતો મુકદ્દમા ખરાબ થશે. પછી નાચાર થઈને કરને કાઢીને ઈઆ ધરવાળીઓની જાણુસો વેચીને લાંચ આપેએ. મોહોમદ કામિલે કહ્યું, હું કાંઈ પોતે નથી લેતો એટલે તેની શું ખીકએ. અસગરી બોલી, પેહેલુતો લાંચ છુપાઈ નથી ચકતી, તે ઉપરાંત કબૂલ કરીએ કે આદમીને ખખર નથી પડવાની, પણ ખોદા જે છુપો જીએએ તેતો જાણુએ કે? બંદાઓનો ધુનો એકકો કરવો તથા છેવટે જવાબ દેવા માથે ઉભા કરવો એ જખરી બેશીકરાઈની વાતએ.

દૂંકામાં—એમ તેમ સમજાવીને અસગરીએ મોહોમદ કામિલ પાસે તોબા કરાવ્યા. કેટલાએક દહાડા રહીને અસગરીએ પૂછ્યું કે, આ ચાર આદમી જેઓને વાસતે બાહર ખાવાનું મોકલોછો તેઓ કોણુએ? મોહોમદ કામિલે કહ્યું, તેઓ ચાકરીના ઉમેદવારએ, ખિચારા વતનથી દૂર પડલાએ, તેથી મેં કહ્યું કે વાર જ્યાંતલક તમોને ચાકરી મળે ત્યાં તલક મારે ત્યાં રહેા. અસગરીએ પૂછ્યું, ત્યારે શું હજી તલક એઓને નોકરી નથી મળતી? મોહોમદ કામિલે

કહ્યું, નોકરીતા મળે છે પણ એમોના દરજ્જા કરતાં ઉતરતી છે. અસગરીએ કહ્યું, જ્યારે એમોની હાલત એટલે સ્ત્રીની થઈ છે કે ખીજને માથે પડી રા- ઠીએ ખાએ છે ત્યારે હવે દરજ્જાને વધારી રહેવું બાકી શા માટે રહ્યું છે, થોડી ધણી ને મળે તે કરે. મોહામદ કામેલે કહ્યું, ખાદા જાણે તમે એ શું કહો છો, આખરથી ઉતરવું તે કેમ કરે? અસગરીએ કહ્યું, કે ઉતરતા દરજ્જાની નોકરી કરતાં આખર ઘટે છે, ત્યારે ખીજને માથે પડવામાં આખર કેમ નથી જતી? જ્યારે એ લોકોમાં એટલી શરમ નહિતો ખીજ ખાસીયતો પણ એમોમાં ખસીત ખૂરી હશે. એવાએમોની સોહબત ઠીક નથી, જરૂર તમારા નામ લોકો પાસેથી કાંઈ લેતા પણ હશે. એમોને કહો કે જોઈએ તો નોકરી કરે નહિતો જાએ. મોહામદ કામેલે કહ્યું, મારેથી મુરવત તો ડાઘી નથી, કે હું તેમને કહું. અસગરી ખોલી, જ્યારે તેમોમાં મુરવત નથી તો તમે મુરવતનો અં- દાજો શા વાસતે રાખો છો? અગર આપણેથી કાંઈ બચે તો કુટુંબમાં ધણુએક ગરીબા છે, ન તેમને આપવાનો આપણો હક છે. પારકાએમને અને પારકા- એમાંથી મેળવીને એવાએમને આપવામાં શું ફાએદો? વળી એટલી કાંઈ જરૂર નથી કે તમારે તેમને કહ્યાઈથી જવાબ દેવો. કાંઈ તદખીરથી તેમને સમજવીને કહો.

મતલબ, કે આ લોકો જ મોહામદ કામેલના શેતાન હતા. અસગરીએ તદખીરથી તેમને કહાવી મૂક્યા. આકરોમાં ને ને આડી ચાલના હતા તેમને ચુંડી ચુંડીને કાઠયા. દોઢ વરસ અસગરીએ રહીને અંદર ખાહારનો સરવે કારોબાર દરોસત કરી આપ્યો. હવે પોતાની માસીના દીકરા મીયાં મુરદ્દાનની શાદી થનાર હતી, તેથી અસગરીને કાગજથી તેડું આપ્યું, અને તમાશાખાનમે ધણીજ આજેથી લખ્યું, તેમજ ધણુ દિવસ પણ થએલા હતા, તેથી અસગરીએ દિક્કી આવવાનો એરાદો કીવો, પણ પોતાના દિલમાં વિચાર્યું કે મોહામદ કામેલને એકલો મૂકી જવું દરસત નથી, તેથી મોહા- મદ કામેલને કહ્યું, કે મુસાફરીમાં એકલું રહેવું ઘટવું નથી, કોઈ પોતાના ધરનાએ સાથે રહેવું જરૂર છે, માટે મારા વિચાર પ્રમાણે તમે તમારી મા- સીના છોકરા મોહમદ સાલેહને ખોલાવી રાખો. તે ધહાં તમારી પાસે કચેરીનું કામ શીખશે અને વળી પોતાનું પણ શીખશે. કદાચ કોઈ જગાએ આકરી પણ લાગી જશે. એ ઉપરથી અમીર ખેગમને કાગજ લખ્યું અને અસગરી છતાં મોહામદ સાલેહ આવી પહોંચ્યો. આ છોકરો સરવે વાતે સારો હતો અને મોહામદ કામેલ યાણે માતર બે વરસ નાનો હતો. હવે અસગરી નર્ચીત થઈ અને સીવાલકોટથી નીકળીને લાહોર પહોંચી.

અહીં આં પોતાના સસરા મોલવી મોહમદ ફાનેલ સાહેબ આગળ એક હકતા સ્ત્રી ઠરી. મોલવી મોહામદ ફાનેલની ઉંમર નજદીક સાઠ વરસની

હતી અને મુખતારીની નોકરીમાં ધણી મહેનત હતી. દરરોજ સવાર ૫ડતાં સરવે હોકેમોની કચેરીમાં જઇને સરદારના મુકદમાઓની અપર લેવી તથા સાંજ સવાર પોતાના તાલુકાઓમાં જવું. બિચારા મોલવી સાહેબ રાતના આવતા તો ધણા થાકી જતા હતા. અસગરીએ કહ્યું, સરદાર બાવા, હવે તમારી ઉંમર આવી મહેનતને લાગેક નથી. હવે ઘટ્ટું છે કે તમારે ઘેર ખેસવાની ફિકર કરવી. એકુ ચોપડીમાં મેં વાંચ્યું છે કે, ઇતિયાને ઉમરના ૩ હીસ્સા કરવા. પેહેલા હીસ્સો અચપણુનો, બીજો દુનિઆના કામોના બંદોબસ્તનો, ત્રીજો આરામ અને આદાની ભક્તિનો. માટે હવે તમારે ઘેર આવીને આરામથી ખેસવું. મોલવી સાહેબે કહ્યું, પેહેલાં તો સરદાર છોડતા નથી. બીજું તો મારી જગાએ કોઈ બીજું કામ કરનાર તો જોઈએ. અસગરીએ કહ્યું, જ્યારે સરદાર આગળ તમો તમારી જબ્દીનું કારણ જણાવશો તો ખેસક તેવો કપૂલ રાખશે, અને કામ ચલાવવામાં જોડાઈશું કમ છે. મોલવી સાહેબે કહ્યું, તે કચેરી દરબારનો કાએદો કાનુન શું જાણે? અસગરીએ જવાબ દીધો કે, થોડાએક દહાડા તેઓને યોત્નાવીને સાચે રાખો, જોવા ભાલવાથી સરવે તેઓને આવડી જશે. ફકત હિંદુ લોકો તે ચાર ફારસીની ચોપડીઓ શીખીને કચેરીની નોકરી પર લાગી જાય છે, ને એઓ તો મોલવી આદમી છે. મોલવી સાહેબને અસગરીની વાત પસંદ આવી. આ તરફ તો અસગરી દિલ્લી જઈ પહાંચી અને મોલવી સાહેબે મોહમદ આકેલને તેડું માકલ્યું. થોડાએક દહાડામાં મોહોમદ આકેલે બાપનું સરવે કામ ઉઠાવી લીધું, અને સરદારને પોતાની ચાકરીથી ધણો ખુશ કરીધો. પછી મોલવી સાહેબે સરદારને કહ્યું કે, હવે આએ છોકરો હજૂરમાં હાજર રહેશે ને મને છૂટકારો બાપશો, કહ્યું છે કે,

“રસમ્મત કે મલિકાંને તેહરીર,
આજાદ કોનંદ બંદએ પીર.”

“માઠા દિલના ધણીઓની એવી રીત છે કે બુઠા ગોત્રામોને છૂટાપણું આપે છે.”

સરદાર દિલનો ધણો સખી હતો. તેણે ૨૦ રૂપિઆનું પેનસન મોલવી સાહેબની હયાતી સંધી કરી આપ્યું, અને મોલવી સાહેબની જગાએ મોહોમદ આકેલને પૂરા પગારે રાખ્યો.

મિહમુદાને અદરાવવાની ચારવણી.

અસગરી દિલ્લીમાં આંવી પહેાંચીઆ પછી, તેણે મિહમુદાને અદરાવાની ચારવણી કરવા ધારી. હાસનઆરા જહનર ગામ સાસરે ગએલી હતી, ત્યાંથી પોતાને ધર આવેલી હતી. તેમજ જમાલઆરા પણ સાસરેથી નાની બેનને મળવા આવી હતી. હકીમજીનું તમામ ધર અસગરીનાં ચેલાં હતાં. બંને બેનો અસગરીના આવવાની ખબર સાંભળી તેને મળવા દોડી આવી. બંને વચ્ચે તરેહ તરેહની વાતો ચાલી. જમાલઆરાએ કહ્યું, ઉસતાનીજી ! કેવો જીવ તમારામાં ભરાયો હતો, કે તેનું બપાન નથી થઈ શકતું. વાઈ હાસનઆરાતો તમારી શાગેરદેહી પણ હુંતો શાગેરદેહી પણ બપાદેહું. માઈ ઉભડ ધર તમે વસાવ્યું. અસગરીએ કહ્યું, હું કોઈ વાતે લાએક નથી. જમાલઆરાએ કહ્યું, વાહ ઉસતાનીજી, હુંતો જીવતાંજીવત તમારાં સલક બૂલવાની નથી, અને શું કરું તમે હમો લોકોની ખીદમત કોઈ રીતથી કપૂલ નથી રાખતાં, નહિતો અમારા આમડાંના જોડા તમોને કરાવી આપતે, તોપણ તમારે હક અદા નહિ થતે. અસગરીએ કહ્યું, પેહેલાં તો મારાથી કશી ખીદમત બની નથી, અને અગરજો મારા ઉપરીપણાથી કોઈ કામ તમોને પસંદ પડ્યું હોયતો બેગમ સાહેબો, તમોને જોદાએ સરવે વાતે લાએક બનાવ્યાછે, તો અમે ગરીબોને ખુશી કરી નાખવાં શું મોટી વાતછે. હાસનઆરા બોલી, ઓહો ! ઉસતાનીજી તમે એ શું વાત બોલોછો ! અસગરીએ કહ્યું, સાંભજો બેન હાસનઆરા, ઉસતાનીગરી અને શાગેરદી તો હવે બાકી રહી નથી, તેતો નિશાજ શાયે ગઇ. હવે જોદા રાએ તમે પરણી ગયાં. ત્યાં તમે પૂતરોના વડાં અને અમીરોની સરતાજ થયાંછો. અહીંઆં જમાલઆરા સરદાર અને સરદારોનાં બેટી વડુછે. અમણાં આ શેહરમાં તમારાથી મોટા તો કોઈ ખીજ અમીર નથી. તમારા સરખાના સંબંધમાં આવીને કોઈ આદમી નાઉમેદ રેહ, તો તે તેના ભાગ્યનો વાંકછે. હાસનઆરાએ કહ્યું, ભણાં ઉસતાનીજી તે શું બાબતછે ? અસગરીએ કહ્યું, બેન એક મોટું મુશકેલીનું કામછે. તમે કપૂલત આપો કે મને નાઉમેદ નહિ કરશો તો હું કહું. હાસનઆરા, ને જમાલઆરાએ જાણ્યું કે કોઈની નોકરી ચાકરીને વાસતે કહેશે. તેથી બંનેએ કહ્યું, ઉસતાનીજી જોદાના કસમ, તમારે વાસતે અમે બંને જણા દિલોજાનથી હાજર છીએ. વાઈ અમોને તો મોટી હાંસુએ કે તમે અમોને કાંઈ પણ ફરમાએશ કરો. અસગરીએ કહ્યું, તે કામ મારી નજદીકતો મોટુંછે, પણ તમો બંને સાહેબો દિલથી ચાહાશો તો કાંઈ મોટું નથી. બંને બેનોએ કહ્યું, ઉસતાનીજી જોદા સાહેદેહુ કે અમારીથી થઇ શકે તેવું કામ હશે તો અમે હરગેજ પાછાં હાંવાનાં નથી.

જ્યારે પકો વાગ્યેદો કરાવી લીધા ત્યારે અસગરીએ કહ્યું, મારી એવી ઇચ્છાએ કે મિહમુદાને તમારા ફરજદોમાં કબૂલ કરો. (એટલે વહુ કરો.) એ સાંભળી બન્ને બેનો ચૂપ થઈ ગઈ. પછે અહિં તહિંની વાતો થવા લાગી. જ્યારે બન્ને ઉડવા લાગી ત્યારે અસગરીએ એક હાથથી હોસન-આરાનો, અને બીજા હાથે જમાલઆરાનો ડુપટી પકડયો અને કહ્યું કે, હું યોતાનો હક હવે લડી વઢીને લેવાની. જોદાના કસમથી કહું છું કે જ્યાં-શ્રી મારો સવાલ પૂરો નહિ થયે, ત્યાંશ્રી તમને જવા નહિ દેશ. હોસનઆરાએ કહ્યું, વારં એમાં અમારો શું અપતીઆરછે? હજીતો અ-રજમંદઆન છોકરોછે. બીજીતો એવી વાતોમાં માબાપ છતાં બેનોનું શું ચાલે? અસગરી બોલી, મોટી અને પરણેલી બેનો પણ માની બરોબર હો-યછે. સગાઈ નાનું સરવેળી મજાહ વગર થતું નથી. એવું કાંઈ નથી કે મા તમારી સાથે મસનત નહિ કરે. હોસનઆરાએ કહ્યું, અમણાં શ્રી અમારે ત્યાંતો એ વાતની કઈ બાંજગડ થએલીજ નથી. અસગરી બોલી, તમને ખબર નહિ હશે, જોલવીઆનને ત્યાં ટપકો ગયો હતો તે પાછો મં-ગાવ્યો. જમાલઆરાએ કહ્યું, ઉસતાનીજી તમે સાંભળ્યું હોયે, પણ એ ત્રિશે અમારી સાથે કશી વાત થઈ નથી. જોલવીઆનમાં શું એવું હતી! જોદા જાણે રૂકો પાછો કેમ મંગાવી લીધો.

એવી રીતની વાતમાં બીજી વાતો થવા લાગી. અસગરી બોલી, સાહેબો મારી મતબખ રહી જાએએ. હા નાનો જવાબ મને આપો. જમાલઆ-રાએ કહ્યું, ઉસતાનીજી વારં અમે કેમ કરીને હામી ભીડી શકીએ! અસ-ગરી બોલી, એ કામને માટે પેસો, ખસલત અને હપ એ ત્રણ ચીજ જો-વામાં આવેએ. દોલતતો અમે ગરીબોની પાસે નામની પણ રહી નથી. ખ-સલત વિશેતો બેન હોસનઆરા તમે મિહમુદાથી મારીપેઠે વાકેફ છો. બે વરસ શ્રી તમે તથા તેનું સાથે રહેવું હતું. સાચું બોલો, શરમ, મજાહજો, અલમ, કાપદો, નેકબખતી, હરેક કામનો સલીકો, અને હરેક તરેહનો હુબર—બપુવું, વાંચવું, સીવવું, બરવું, રાંધવું એ સરવે વાતો મિહમુદામાંએ કે નહિ? કાંઈ એટલાં ઉપરથી નહિ કે મિહમુદા મારી નરજી પા શાગરદેએ. નહિ—તે છોકરીને જોદાએ સરવે સીકતોથી બરેલી પેદા કીધીએ. કેમ બેન હોસનઆરા, જો હું જોદું કેહેતી હોઉંતો તમે બોલો. હોસનઆરાએ કહ્યું, ઉસતાનીજી વારં આંદ પર કોઈ ધૂળ નાંખી શકે? મિહમુદા બેગમની જોડ જોદા રાખે મોટાં બરેમાં પણ નથી. વારં કોઈ મિહમુદા બેગમનાં તળીઆં જેવી પણતો હોએ! અસગરી બોલી, સરત શીકલ જેવી કે નાક, કાન, આંખ જેમ આ-દમીમાં હોએએ તેમજ મિહમુદામાં પણ એ, તે પણ આદમીનું બચ્યુંએ. જવાન થતાં એથી પણ વધારે ખીલી નીકળશે. જમાલઆરા બોલી, અરે

ઉસતાનીજી, મહેમુદા બેગમને આદમીનું બચ્ચું કહેછો! ખોદાના કસમ, પરીનું બચ્ચું છે. મોટાં ઘરોમાં “ઉંચી કુકાન ને શીકાં પકવાન” તેમ અમિતો કોષને દેખાવડાં નથી જ્ઞેયાં. અમિ બંને બેનો હાજર છીએ. ખોદાના કસમ, ખાજી લોડીએ અમારે ધાણોતો સારી છે. મહેમુદાનો આફતાબ અને માહાતાબજ છે. એવી સરતના આદમી ક્યાં દેખાએછે! અસગરીએ કહ્યું, બેન ત્યારે ગરીબી સિવાએ અમારામાં ખીજી શું ખૂરાઈએ? જો કે નાનું મોંડું ને વાતતો મોડી. પણ મરનાર અલી નક્કીખાતની બે ચાર પેહુડીતો નથી ચુજી. અમે પણ તો તેઓનાજ ધરાણામાં છીએ. બંને બેનો ખોદી ઉઠી, ઉસતાનીજી તમે અમારાં સરતાબ છો, અમે અને તમે કાંઈ જુદાં નથી, એકજ લોહીના ને એકજ જાતનાં છીએ. અસગરીએ કહ્યું, તારે ઠીક થાનીએ? મારી દરખાસતને કબૂલ કરો. હોસનઆરાએ કહ્યું, ઠીક છે ઉસતાનીજી, આજે અમે વાત માજી આગળ કરીશું. અસગરી ખોલી, વાત નહિ વાતતો હું પણ કરી શકું છું. ખરેખર દિલથી એમાં મદદ કરે, અને આવે એ વાત છેડીએ તો એવું કરો કે તે પૂરી થાય. બંને બેનોએ વાયદો કીધો કે ઉસતાનીજી જેમ તમારો વિચાર છે તેમજ ખોદાનું ચાહવું છે તો થશે.

પછે બંને બેનો અહીંઆંથી રવાના થાઈ. ખીજે દિને અસગરી પોતે સુખતાના બેગમને મળવા ગઈ. ખસો રૂપિઆનો ઘણો ઉમદા એક શીઆલી રમાલ, જે સીયાલકોટથી લાવી હતી તે સુલતાના બેગમને ભેટ કીધો. સુખતાના બેગમે કહ્યું, ઉસતાનીજી તમે મને ઘણી ચરમીનદી કરાં છો. અમારે તમારી ખીદમત કરવી જોઈએ, નહિ કે ઉલટું તમારી પાસેથી લઈએ! અસગરી ખોલી, એ રમાલ મેં ખાસ તમારે વાસતે ફરમાથ કરીને કરાવેલો છે, એ તમારે કબૂલ રાખવો. દોઢ વરસ થયું એવી ઉમદી મારી ગાંસડીમાં બાંધી રાખ્યો હતો કે દિલ્લી પહોંચીને હું પોતે તમને નજર કરીશ. સુખતાનાં બેગમ ખોલ્યાં, હું એને એક નવાઈ દાખલ લેઉં છું. પણ ખોદાના કસમ કે મને ચરમ આવીએ. ઠોઠવાર તમે પણ કાંઈ મને ફરમાથ કરો કે મારે જીવ પુથ થાય. આટલો ટેકા મળતાંજ અસગરી હાથ જોડીને ઉભી થઈ, અને પોતાની મતલબ કહી જણાવી. સુખતાના બેગમે કહ્યું, સારું, ઉસતાનીજી તમે ખસોતો ખરાં. અસગરી ખોલી, હું પોતાની મુરાદ પામીને બસીશ. સુખતાના બેગમે હાથ પકડીને અસગરીને ખેસાડી લીધી, અને કહ્યું કે, લીકરા લીકરીયોનું કારજ સુથકેલ કામ છે. કુમારને ત્યાંથી લમડીનું વાસણ લઈએ છીએ તો તે પણ ઠોકી વગાડીને લઈએ છીએ, અને આતો ઉમર તમકની કમાલનો પેહુવાર છે. સુજી સમજી, સલાહ મસલહત કરીને કરવું જોઈએ. તમે કહ્યું તે બાબે હવે હું એના બાપની તથા મારાં મોટાં બેનની

તથા કુટુંબનાં બીજાં બે ચાર આદમીઓની સમાહ લેઈ પછી ને થયે તે જોઈશું. વળી હજુતો અરજમંદ બાળક છે, તેના લગનની શું ઉતાવળ છે? અસગરીએ કહ્યું, ગળ કરતાં વધીને મેં એ સવાલ કીધો છે, જેમ મીસર શેહરમાં કોઈ બુદ્ધિમા ઓરત સ્વતરની આંડી લઈને હજરત હસુકની ખરીદદાર થઈ હતી તેવીજ રીતે મારી પાસે ગરીબી અને આનંદ સિવાયે કાંઈ આપવા લેવાનું નથી. ફક્ત તમારી મિહરબાની જોઈએ છીએ.

જોકે સુલતાના બેગમ મોઢધીતો કાંઈ નહિ કહ્યું, પણ તેની દપથી જણાવ્યું કે એ વાત તેને અજુગમતી નહિ લાગી. જતી વેળા અસગરી જમાલઆરા તથા હોસનઆરાને ચેતાવતી ગઈ, કે હવે એની ઉમ્મદેરણી તમારા હાથમાં છે. અસગરીના જવા બાદ બંને બેનોએ મિહમુદાની હૃદયી ભવાદે વખાણ કીધી. સુલતાનાતો અરધી ગણ થઈ ગઈ, પણ શાહજમાની બેગમની પણ દિલદારે જાંહાન નામની એક છોકરી હતી. શાહજમાનીનો એવો ઓરાદો હતો કે અરજમંદ સાથે પોતાની છોકરીનું કારજ કરે, પણ એટલું ઠીક હતું કે હજુ થઈ શાહજમાનીએ પોતાની બેન સાથે એ વિશે કશી વાત કીધી નહિ હતી. ભ્યારે અસગરીએ મિહમુદાની માગણી વિશે વાતચિત કીધી, ત્યારે સુલતાના બેગમ શાહજમાનીને પૂછાવ્યું, કે તમારી નજરમાં એ વાત કેવી લાગે છે? શાહજમાની એ વાત સાંભળીને ઘણી ઘબરાઈ અને એવા વિચારમાં પડી કે મિહમુદાની વાત દબાઈ જાએતો, દેલદારે જાંહાનની વાત ઠરાવી નાખ્યું. તેથી તરતનો કહેવરાવ્યું કે હું વિચારીને જવાબ કહેવરાવીશ. બીજે દિને પોતેજ આવી હાજર થયાં, અને ભ્યારે વાત થાતી ત્યારે સુલતાનાને કહ્યું, કયાં તમે ને કયાં જોલવી સાહેબ! જમીન આસમાનની બરાબરી કેમ થાયે? એ વાત અહીંયાં કોણુ લાવ્યું? સુલતાનાએ જવાબ દીધો, ઉસતાનીજ લાચ્યાં. શાહજમાનીએ કહ્યું, હું પોતે ઉસતાનીજ પાસે જાઉં છું. એમ કહી હોસનઆરાને સાથે લઈ અસગરીની પાસે ગયાં, અને કહ્યું કે, ઉસતાનીજ તમે એટલાં મોટાં અકબમંદ છતાં એટલું નહિ સમજ્યાં કે સગાઈ નાવું બરાબરીઆની સાથે થાયે છે. ઓલવીખાનને ધરથી એટલા માટે ટપકો પાડે કૂંપો કે તેઓએ સોનાનો ઢાલીયો રીતમાં આપવા ના પાડયો. વાર ત્યારે તમે મિહમુદાને શું આપશો? અસગરીએ કહ્યું, બેગમ સાહેબ! મેંતો છોકરીના વીવાહને માટે એક વાત કહી હતી, કાંઈ છોકરીનાં મૂલ તોલને પેગામ નથી કીધો. જો કે અમણાં શેહરની તમામ રસુમો બગડી ગઈ છે, પણ લેવા દેવાની પરબણતો કેયે નથી સાંભળી. ને છોકરી આપશે તે શું ઉચકીને આપશે? અવે બરાબરી વિશે એજ કહેવાનું કે આતો જણીવું છે કે દેલ-તતો અમારી પાસે નથી. ઓલવીખાનને સાથે હીરસે પણ અહીંયાં નથી. પણ તમારેતો છોકરો પરબણવો છે, તમાને રીતભાતની શું ફિકર છે. છોકરી

આપની હોયતો ધનસાન તેપણ વિચાર કરે કે ભાઈ છોકરીના યુગ્મને જોલો. અથવા કોઈ ગરીબ હોય, ને વહુના પદ્માને આધાર ઉધાર આઈ ખેસી રહી હોય, ને તે તેની ફિકર કરતો વાળ્યો છે. તમારેતો છોકરી લેવી છે, અને સરવે કાંઈ આદાનું આપેલું તમારે ત્યાં મિશ્રુદ છે. કૃત તમોને છોકરી જોઈએ અને તે છોકરીતો તમારી જોએકી છે, તેની કોઈ બાબદ તમારેથી છૂરી નથી. આમારી જાત જે કાંઈ સારી માડી છે તેપણ તમોને માનમ છે. શાહજમાની બાલી, તોની બરાબરી જોઈને વાત કીધામાં આવે છે. અસગરીએ કહ્યું, બેગમ સાહેબ ખત્રા માફ કરવી. અમણાં બરાબરી નથી ! બરાબરીતો તે દહાડે હતી જ્યારે અલી નક્કીખાને આએ ધરમાં બેનને પરણાવી હતી ! આજે આ તેજ ધર છોકરી લેવાને વાસતે પણ બરાબરીઉ નથી ! તો અમણાં શું આ ધરમાં કપડું પડી ગયું છે ? દાલત નથી એવો અહંકાર જોદાને પસંદ નથી.

અસગરીએ શાહજમાનીને એવીતો આડે હાથે લીધી, કે વાત કાંઈ બની નહિ, શાહજમાનીએ કહ્યું, ઉચતાનીજી તમોતો ગોરસો કરોહો. અસગરીએ જવાબ દીધો, બેગમ સાહેબ, મારી શું મકદૂર છે, મનેતો ઉમેદ હતી કે તમે એ વાતમાં મદદ કરસો; નહિકે ખુદ તમોજ તોડી પાડશો. શાહજમાનીએ કહ્યું, ઉચતાનીજી ખુદ માનો કે ભલું, બરાબરીઆપણુંતો નથીજ. અસગરીએ કહ્યું, દાલતમાં અમે બરાબરીવાંતો નથી, પણ જાતમાંતો બરાબરીનો દાવો રાખીએ છીએ. હુનરમાં જોદાની મહરબાનીથી તમે અમારીની બરાબરી નહિ ઉતરસો. શું સુખકો છે કે એક વાતમાં તમારી તરફ કમી અને એક વાતમાં અમે ઝોલાં. અમારી જેવી વહુ દુનિઆમાં દીવો લેઈને શોધતાં કરશોતો નથી મળવાની. શાહજમાનીએ પૂછ્યું, ઉચતાનીજી એકબાલમંદખાનના છોકરાને ટપકો કેમ નથી મંગાવતાં ? અસગરીએ કહ્યું, મેં સાંભળ્યું હતું કે તેઓની તમારે ઘેર વાત થઈ રહેકી છે, તેથી મેં તે વિશે કશો વિચાર કીધો નથી. વળી ટપકાઓની શું કમી છે, છોકરીઓને છોકરા ધણા અને છોકરાઓને છોકરી ધણી. મેંતો એવું ધાર્યું હતું કે હુબર અને દોહતને સંજોગ છે. હુબર અમીરને લાએક છે અને અમીર તેને સોભાવનાર છે. વાત ઠરી જાએતો બનેને વાસતે ઠીક છે. પણ જે પસંદ નથી તો તમે દેજદારેજાહાન સાથે સગાઈ કરો. શાહજમાનીએ કહ્યું, દિલદાર બચ્ચુ છે, અને મારો એરાદો છે કે તેને પારકી જગોએ આપું. સગાઈમાં સગાઈ કરવી કંકાસ ભરેલું હોએ છે. શાહજમાનીતો એટલું કહી રૂખસદ થયાં, હોસનઆરા ત્યાંજ ખેસી રહી. માસીએ કહ્યું, કે બેગમ આલો. હોસનઆરા બાલી, તમે સીધારો હું ઉચતાનીજીને ધણી મુદતે મળી છું, તે વાતો કરીને આવીશ.

શાહજમાની ગઈ, પછી હોસનઆરા બેગમી, ઉચતાનીજી માજીતો રાજી છે.

પણ એએજ વાતને બગાડે. મોટથી ના પાડે તે જામવા દેએ પણ એએની અંદરખાનેની મતનબ એજ છે, કે દિલદાર સાથે કરી જાય. અ-
સગરીએ કહ્યું, હવે તકદીરની વાત છે. બ્યારે એએ વચ્ચે છે તે અમારું શું
આજવાનું? લેકીન બેન હોસનઆરા મેંતો કાંઈ એટો વિચાર નહિ કીયો હતો.
પેવંદ પેવંદ મળતી જોઈ લીનીતી. તમારું આટલું મોટું ધર અને જોદા
રાખે એક છોકરો. જે કાંઈ માલ મતા છે તે સરવે તેનો છે, ત્યારે એ-
વાં મોટાં કારખાનાને સંભાળવાને વાસતે મોટી અકબની પણ જ-
ર છે, ને મોટો હોશલો પણ જોઈએ. મિહમુદા ગરીબ ધરની છે
તો શું થયું, જોદારાખે હોશ અને સુધીકો અમીરના જેવો છે. તમારા
ધરમાં અગર કોઈ વગર સુધીકાની આવી અને રીતના ઠગલા લાવી તો શું
કામનાં? તેને પોતાનું પલ્લુ સાચવવું, સંભાળવું જ મુશ્કેલ પડવાનું, તો તમારા
ધરનો વહીવટ તે શું કરશે? મિહમુદાતો જોદા રાખે આપ્યા મૂલકનો કારોબાર
ચલાવી શકનારી છે. વળી બેન હોસનઆરા આ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવી
જોઈએ કે સગાઈ નાનું શું મતનબથી કીધામાં આવે છે? દુનિયામાં બ્યાંચી
બની શકે ત્યાંચી મેળ મેળાપને વધારવો જોઈએ. ધરમાંને ધરમાંજ સગાઈ
નાનું કરી લીધુંતો તેમાં શું? તેતો સગાઈ છેજ. શાદી વીહવા કરીએ તો પારકી
જગાએ કે જેથી સગાઈ વધે. હોસનઆરા બોલી, ઉમતાનીજી, મેં અને
બેને ધણી ધણી તરેહથી માછને કહેલું છે અને હવે આ સરવે વાતો હું
માને કરીથી કહીશ, ઉમેદતો છે કે એજ વાત કરશે.

અસગરીએ એવી રીતે સરવે પાટી પઢાવીને હોસનઆરાને રવાને કીધી.
પેલી તરફ શાહજમાનીએ બાંધને સુનતાનાને કહ્યું, બેન મેંતો ઉમતાનીજીના
મોઢાપર જોલું કહી દીધું કે, “તમારી અને એએની બરાબરી નથી,
આદમીએ સમજીને મોટથી વાત કાઢવી જોઈએ.” હવે આ વાતોની વચ-
માં એ આવી પડ્યું હતું કે શાહજમાની પોતાને મોટથી પોતાની છોકરીને
વાસતે કહી નહિ શકતી હતી. શાહજમાનીના દિલમાંતો એ વાત હતી પણ
તે ધુારી રહી હતી કે, મરદ મરદોમાં વાત થઈ જશે. મિહમુદાની વાતમાં
માત્ર ગરીબીપર ઇતરાજી હતી. આપરે શાહજમાનીના ગયા પછી સુન-
તાના બેગમે પોતાની બંને બેટીએ સાથે મનસુબો કીયો, તો હોસનઆરાએ
કહ્યું, માજી જોદરી વાતતો એ છે કે માસીમાએ દિલદારને વાસતે તજવીજ કરે છે,
સુનતાના બોલી, વાર અરજમંદનેતો હસતાં હસતાં હું પૂછી જોઉં. જમાલ-
આરાએ બાંધને બોલાવીયો અને કહ્યું, કેમ બાઈ તમારી શાદી વીહવાની
ચારવણી થાય છે, તમે પણ તો કાંઈ કહો. તમે દિલદારેજાંહાન સાથે રાજી
છો? માના મોઢાપરતો શરમને લીધે અરજમંદ કાંઈ બોલ્યો નહિ પણ પોતાની
બનેને ઇશારત કરીને ના ખુશી જણાવી. તેનું ના કહેવું જમાલઆરા અને હો-

સનઆરાની મતજપને મળતું થયું. હોસનઆરાએ કહ્યું, અરત, સીકમ, હુબર, સનકો એ યુએતો મિહમુદાના તળીઆં જેટલી પણ કોઈ છોકરીમાં નથી, એનો જીમોતો હું લઉં છું. હાં! આહો કે સોનાનો ઢોલીયો મળે પણ તેતો એ બિચારાં ગરીબો પાસે નથી. સુત્રતાના ખોલી, ખેન મુખ્યતો છોકરીને જોવાનું છે, જોદાના ફજલથી આપણા ઘરમાં કોઈ સ્ત્રીજની કમી નથી, આપણને ભારી રીત લખને શું કરવું છે. જમાલઆરા ખોલી, તારે શાની ઠીલછે? ખતામિ ઇજદ કરે. હોસનઆરાએ કહ્યું, એકવાર ગરીબીએ પણ ઉમતાનીજ જ્વ-પરાં સાકાક આદમીએ, મોઢથી નથી કહેતાંતો શું પણ જરરને ટાંકણે જો-ગવાઈ થાણે બંધીને કરશે. સુત્રતાનાએ કહ્યું, ઠીકછે તમારા ખાવા આવેને તેએને પણ સલાહ પૂછીએ.

જ્યારે નાના હકીમ સાહેબ આવ્યા ત્યારે જમાલઆરા અને હોસનઆ-રાએ મિહમુદાનો મુકદમો એની રીતે ઉઘાડયો, કે જેમ અદાજતમાં વકીલ પો-તાના કુળનો મુકદમો ઉઘાડે છે તેમ. ટૂંકામાં નાના હકીમ સાહેબે પણ મિહ-મુદાની વાતને ખમંદ કીધી. હવેતો ખન્નો ખેનો બેધડક અસગરીની પાસે દોડી ગઈ. મોહમદ કામેલની માને આ ચારવણીની સુત્રક ખખર નહિ હતી, તેથી તેણે પૂછ્યું, અરે શું છે મેગમ સાહેબ, એટલાં કેમ દોડો-છો? પાએખતો ઉચકીને ચાલો. હોસનઆરાએ કહ્યું, કાંઈ નહિ, ઉમતા-નીજ પાસ જઈએ છીએ. અસગરીની પાસે જતાંજ હોસનઆરા ખોલી, લો ઉમતાનીજ મુઆરકબાદી, અમારું ઇનામ લાવો. અસગરીએ કહ્યું, જોદા તમે સરવે સાહેબોનેબી મોઆરક કરે, ઇનામ આપવાનું મારું શું મોઢું ઘો-યું છે, મારું ઇનામજ દોઆએ, અને રાત દહાડો હુંતો તમારી દોઆગોજ છું. હોસનઆરાએ કહ્યું, નહિ ઉમતાનીજ આજતો અમે અમારાં મોઢાં જરર કરી મીઠાં કરીશું. અસગરી ખોલી, મેઠા મેઠામાં મિઠાઈ ખાશો. પછી દેઆનતને ખોલાવી અને પાંચ રૂપિઆ કાઢી તેના હાથમાં આપ્યા, અને કહ્યું, ધંટા વાળાની દુકાનેથી ઘણા મારાં કલાકંદ અને દરીએને નાકેથી ચણાની મીઠાઈ તથા ચાહતારાની ગલીમાંથી મોતીપાક તથા ચાંદની ચોક-માંથી કોપરાંપાક તથા નીલનાકરાથી ધીની તજેલી દાળ અને ખાનમના ખજરમાંથી અરરેણી અમણાંજ જનને લાવો. એટલામાં ખન્નો ખીડાં ખતાવીને આપ્યાં. જરે મીઠાઈની ટોપલીએ આવે પહેાંચી તો અકબરી, અસગરી, હોસનઆરા અને જમાલઆરા એ સરવે જણીએએ મળીને સારી પેઠે ખાધી અને જે કાંઈ વધી તે નિયાજમાં મોકલી ઠીકી. એએને જતી વે-ળાએ અસગરીએ કહ્યું, અમણાં તજક મેં સામુમાને ખખર નથી કીધી. હવે તેએ સાથે વાત કરીને આહાવું જોદાનું છે તો પરમ દહાડે સપરમે દહાડો ને સારો રાજએ તે દિને આજ રસમ મુજબ રીતખાત થશે.

એ બંને જણીએ તો રૂપસદ થઈ. અમગરીએ લાગ જોઈ સાસુને જઈ કહ્યું, સાસુમા કાંઈ મિહમુદાની પણ તમોને ફિકર છે ?

સાસુ—શું ફિકર કરે ? કહીંથી એ વાત આવે ત્યારે કની ? હું એક જમા-એ ધારી બેઠેલી છેઉં કે મોહમદ સાલેહની સાથ મિહમુદાના વીહવા કરી આવીશ.

અમગરી—ક્યાં મોહમદ સાલેહ ને ક્યાં મિહમુદા ! મોહમદ સાલેહબાઈની ઉમર જોડબાઈથી કાંઈ ઝોઘી નહિ હશે.

સાસુ—હા મારે આફેલ છ મહિના મોહમદ સાલેહથી વડો છે. એકજ વ-રમમાં બનેને જનમ થએલો છે.

અમગરી—વારૂં ત્યારે એ શું થોડા ફર છે ?

સાસુ—એ ઉપરાંત તો કેયે લાગવગ નથી.

અમગરી—મેં એક વાત ધારી છે અગર તમોને પસંદ હોએતો જુકર ચલાઉં.

સાસુ—તે શું ?

અમગરી—હકીમ ફતેહ અહલાખાનનાં છોકરા સાયે ?

સાસુ—વારૂં દીકરી “ઝૂપડાના રહેનાર ને મિહલોના ઝાઆબ” ક્યાં હકીમજીનું ઘર ! આજે તેઓને ત્યાં એટલી દોહત છે, કે શહેરમાં તેઓની ખરાબરીઉં કોઈ નથી, અને ક્યાં આપણે ગરીબ, કે પાસે રહેવા જોગનું ઝૂ-પડું પણ દરસત નથી ! અહીંઆંની વાત તેઓની આતરમાં શું આવવા-ની ? કહીને ફોકટમાં પસેમાન થવાનું છે.

અમગરી—તેઓ દોહતમંદ છે તો પોતાને માટે છે. આપણે શું ના કરે જોદ તેઓના ઝોસીઆળા છીએ. તેઓ પોતાના પલાવ, જરદામાં મસત છે તો આપણે આપણી દાળ રીડીમાં મધન છીએ. જનમમાં આપણે કાંઈ તેઓથી ઉતરતાં નથી. આપણી મિહમુદામાં જોદ રાખે હુખર છે, તેવા તેઓના વડવાઓના નસીબમાં પણ નહિ હોતો.

સાસુ—બેન દોહતની આગળ હુખર હાથ જોડી ઉભા રહે છે. પેહલે સોનાનો ઢોલીયો કરાવી લઉં ત્યારપછી તેઓ સાથ વાત કરવા જાઉં ! હરગેજ તમે એને ખ્યાલ નો કરતાં. અરે જુઓ ઝોલવીખાનમાં શું ખામી હતી કે ટપકો માકલીને તેઓએ પાછો મંગાવી લીધો ? બેન, ગરીબોનો ખપ ગ-રીબોમાં જ થઈ શકે છે.

અમગરી—હજાર દોહતની એક દોહતનો ખૂબજરતી છે. ભૂડી આંખ દૂર હોજો, આપણી મિહમુદા કરતાં મારી પોતાના કબીલામાંથી તો સોધી લાવે ?

સાસુ—બેન તમે શું ખચમાં નેવી વાતો કરો છેએ ! ખરાબરીઆની દોહતમાં ખૂબજરતીની વળી પૂછાએ ? અને વળી એ વાત મોઢેથી બોલવા નેવી છે, કે અમારી છોકરી ખૂબજરત છે ! હું તો નથી સમજતી કે ખૂબજરતી

શું બનાયું. માઠી માઠી ખૂબસૂરતોને જોઈએ કે આસડાંની ખરાબર તેઓની કદર નથી, અને બદસૂરતો લાલોની લાભ બની બેઠી છે.

અસગરી—ખૂબસૂરતી પણ એવી સ્ત્રીઓ કે આદમી તે ઉપર શીદા થાયે. મગર અકસર સ્ત્રી જન્મનીની સૂરત રૂપાળી હોયેએ તે ખસલતની ખરાબ અને મીઠાજની ધંધીલી હોયેએ. તેઓ પાતાના એહરા ઉપર ઇતરા-એએ એથી કરી તેઓની દાળ કેયે ગળવા નથી પામજી. તેઓનો મીઠાજ તેઓની કીમત ઘટાડી નાંખેએ. એની મીઠાજ એવીએ કે એક ઘોડા સારા રંગનો હાયે પગે સારો, વાળ ભમરા વગરનો, સંધા બાંધાનો દરસત, પણ નકારી આદનો, કડકનો અને પછાડી જડનારો, સવારીમાં અડીને ઉલટું જનારો હોયતો એવા નામુરાદ ઘોડાને કુકત ખાહારના દેખાવ પરથી લખને કોઈ શું કરે ? પણ જો અછા દેખાવ સાથે સાએથતા કલમનો અને અસીન હોયતો તે એક કમયાબ સ્ત્રીઓ, જેમ આપણી મેહમુદા સૂરત તેમજ ખસલતમાં એક ધાને એક ચઢતી છે તેમ.

સાસુ—આખરે કાંઈ આપવું પણતો જોઈએ ? અમણાં ઘોડાજ વખત ઉપર તમારી નિશાળની છોકરી એક નસીહત વાંચતી હતી કે “તું હાથીખાન સાથે દોસતી ના કર અને જો કરેતો તારા ઘરનો દરવાજો હાથીને આવવા જવાને લાએકનો ઉંચો બનાવ.” આપણુ ગરીબોની પાસે તેઓની સાત લાએક આપવા લેવાનું કયાંએ ? નાહક ખેડાં ખેસાડલાં આપણી હાંચી કરાવવી શું જરૂરએ ? વળી કબૂલ કીધું કે જાણે બની ગયું પણ છોકરી ત્યાં આંખમાં હલકી રહીતો એક નુકસાંન ને ખીજી જગ હતી.

અસગરી—આખરે અથવા હલકાઈ કાંઈ રીતભાત પર વળગેલી નથી, માઠી ખેઅરના એખલાસ ઉપરએ. જમાલઆરા શું કમ રીત લખને ગઈ હતી ? તોપણ તે એક દિવસ પણ સામરામા સુખે રહી નહિ. દૂર ક્યાં જાએ, માથું ખેનને પણ માઠી ખરાબરજ મજબું હતું તોપણ દરરોજ લડાઈ કેમ થાયેએ ? એતો સૌ સૌનો મીઠાજ ને સૌ સૌની આલચકણએ.

સાસુ—એતો મેં માનીઈ કે માઠી ખેઅરનો એખલાસ રીત પદનાં પર નથી. પણ કુટુંબ કખીજાના લોકો મેહણાં માર્ધી વગર કેમ રહે. અગર છોકરાએ ધ્યાન નહિ આપ્યુંતો શું. સાસુ નણુંદો લાગ જોઈને તાણે માર્ધી વગર રહે નહિ, જેથી આખરે માહુંતો લાગે. એકતો ઊકરી વાળીનું સદા માથું નીચું હોયએ, તેમા રીતભાત ઘોડી એતો ગજબજએ. નહિ ખેન એ વેલા માડવે ચઢતો નજર નથી આવતો.

અસગરી—કુટુંબદારથી શું ખીવું, કુટુંબીઓ દરરોજ ઘોડાજ વખત પાસે ખેસેએ. હા, સાસુ નણુંદોના રાત હોડાના તાણા બેચક કુ:ખ બરેલા હોયએ, પણ હોસનઆરા અને જમાલઆરાના તાણાનીતો ધાસતી

નથી, એઓતો મેહસુદાના પગ ઘોઘ ઘોઘને પિયા કરવાની. એયું પણ શું અંધરે છે, કે શું વીહવા થયાની માથે આંખો પર ઠીકરાં મૂકી લેશે? હોમન-આરાને મેહસુદા માથે કેવી મોહાવત છે તે તમેજ્ઞો જુઓ એઓ, હવે રહી જમાલ આરા તેના દિવની વાતનો ઓદા બ્દલો. જોહરમાંતો બ્યારે મળે છે ત્યારે ઠળી ઠળી બ્દલે છે, અને આપરે હું પણ તો જીવતી બેઠી છું. મેહસુદાને મારી રીતે રાખ્યો તો મને શું મોટું દેખાડ્યો? વળી સો વાતની એક વાતનો હું એ બાલું છું કે માસુ નાણુંદો પણ હવા જોતી રહે છે. છોકરાને રીતેલો જોશેતો કોઇની તાકાદ નથી કે મેહસુદાને આંખ ભરીને જોઈ લે.

માસુ—ત્યારે તમારી મરજી શું છે? શરખતના પ્યાલાં પર નેકા પઢાવી આપું!

અમગરી—મારી કાંઈ એની મનજબ નથી. વળી નાઆરીમાં શરખત પણ નહિ મળતું તો શું છોકરા છોકરીના કારજો નથી થતાં? આપવું અપાવવું પણ દુનિઆ દેશની એક રમમ છે. જેટલું પાથરણું જુએ તેટલો પગ લખાએ. મકદુર માફક જો બની આવ્યું તો આપવું; નહિ બની આવ્યું તો નહિ આપવું. કુલણુજ થઈને પછે ઘરનું દિવાલું કાઢી ગેમવું કાંઈ દાનાઈનું કામ નથી. મારી નિશાળમાં જે ગુલમાં નામની છોકરી સીંખે છે તેના આપને હિંદુસ્થાનના બળતા પછી—કોઈ સડમનો જીવ બસાવ્યો હતો તેના બદલામાં—દમ હબર રૂપિયાનું ઈનામ મળવું હતું. એ દમ હબર રૂપિયા તેને એટલાંતો હતા કે ઉમર સ્ત્રી આપરથી રહેતે. પણ એક છોકરીને છોકરી પરણાવવામાં પતરાજીમાં આવીને સરકારથી મળેલા દમ હબર ઓહી ખેડા અને માના હબર પાનસોનું ઈન્જ કરી નાખ્યું. તે વખતે તો અહીં તરેહથી વાલાવહ થઈ, ને અમણાં ઘરમાં એવોતો તંબી ચાલે છે કે આધાને વાસતે હેરાન હેરાન છે. લગનમાં મને પણ તેડું આવ્યું હતું. મર સામાન જોઈને મારાતો હોય ઉડી ગયા. બલકે કદાચ સલમાની માએ મનમાં ગોરસો પણ કીચો હશે, કાંકે મેંતો કહી દીધું હતું, કે બેન બેશ બેશીઓનું આપવું આંખોને મુખ, ને કલેજે થંડક છે—ધી કયાં ગયું તો ખીચડીમાં, પણ પોતાનાં હાંદલાંઓની ઝેર માનવી પણ જરૂર છે. કહેવામાંતો મેં એટલું કહી દીધું પણ પછી મને પરતાવો થયો, કે સલમાની બેન સમજી હશે કે ઉમતાનીજી લેના એક ને દેના દો, નાહકે ભાંજી મારે છે.

માસુ—હા અરે છે, પણ કમખખત દુનિઆમાં રહેવું છે, શું કરે ને કયાં જાએ. હોએ યા નહિ હોએ પણ કરવુંતો પરેજેજ. દુનિઆની રીત નહિ કરે તો રથવા કોણ બને અને અને લોકોના આંગળાં કેમ અંખાએ? મેં મોલની અમલાક સાહેબનાં બાપણમાં માંબળવું હતું, કે આગલા વખતમાં અરબ લોકો છોકરીઓને જનમતાંજ મારી નાંખતા હતા.

અસગરી—સાસુ મા દૂર ક્યાં જાઓહો. આપણા દેશના રજપૂતો પણ એવોજ ગજબ કરતા હતા. અમણાં અંગરૈજોની રાકતોકથી બંધી થઈ છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલીએકવાર સંભળાઈએ કે ચોરી છૂપીથી ખૂન થયાં છે.

સાસુ—અકલ શું કરે, દેખાદેખી છંડાતી નથી.

અસગરી—ગરીબીમાં દેખાદેખી સારું જાઈએ. દુનિઆમાં ગરીબ લોક ધણાં છે. અમીરી, ગરીબી સૌ પોતપોતાના કીસમતયાં છે. સરવે એકસરખાં કેવી રીતે થઈ જાયે ?

સાસુ—આહા ! બલાથી શાદી વેલામાં જાદા ખરચ કરવાનું અંગરૈજ સરકારથી મનાઈ થઈ જાયેતો પંચાતી મટે.

અસગરી—વરતમાન પત્રોથીતો જણાયે છે, કે અંગરૈજ લોક એ બાપે કાંઈ બંદાખરત કરનાર છે. આપણા શહેરના સરવે વડાએને પણ એકવાર મોલાચ્યા હતા, અને સાંભળયામાં આવ્યું છે કે ખરચની એક હદ બાંધી છે, ને પદલાંની રકમ મુકરર થએલી છે, પણ એ કામ આપણા લોકોએ કરવાનું છે. સરવેએ એકડા કરીને જેટલો ખરચ વડાઇનો છે તે બંધ કરવો.

સાસુ—વડાઇના ખરચ વિશે જે તમે કહ્યું, તો જેને જોદાએ આપણું હોએ ને ખરચે તે કાંઈ જ્યાદે નથી. હા જેને પદલે કોડી પણ નથી તેને તો સરવે જ્યાદે છે.

અસગરી—એમ ના કહો. શાદી વેલામાં જરૂર જોગો જે ખરચ છે તેતો કમજ છે. વડાઇની વાતોમાં ઘણા રૂપિઆ ઉડી જાયે છે. આપણા ખાન-દાનમાં તો નાચ, તમાશા, ઢાલ, વાગુ, આતથબાજી, નિશાન, નગારાં કાંઈ હોવું નથી, પણ જેએને ત્યાં થાયે છે તો એમાં સેંકડો હજારોપર પાણી ફરે છે.

સાસુ—એતો જેએને ત્યાં નાચ તમાસો થતો હોએ તેએ જાણે, પણ વાહ આપણે ત્યાં શું વડાઇનો ખરચ છે ?

અસગરી—કાંએ નહિ ? દીવા, તીરથ, આદરણી, વરણી, કુલેમરી, કૂલ-કૂકું, ચોથી અને વારોવારના ઘણા બારી બારી કપડાં, જડાવ સાથના ધરે-ણાં એ સૌ વડાઇનું છે.

સાસુ—ત્યારે જોલણું એમજ કેમ નથી કહેતાં, કે મુખ્ય લગન પો-તેજ વડાઇ છે !

અસગરી હસવા લાગી અને કહ્યું કે, ખુદ વીવાહ તો વડાઇ નથી પણ તેને લગવું જે થાયે છે તેતો ખરેખર ધકોલા છે.

સાસુ—વાહ રસમ તો રસમ, પણ તમે તો કપડાં અને ધરેણાંને પણ પતરાજીનું કહેા છે ?

અસગરી—સાદાં કપડાં અને ખાલિસ ધરેણું તો કામની ચીજ છે, મગર બારી બારી વાગો તમેજ કહેા કે શું કામ લાગે છે ? ખુદ મારાજ વાગા પ-

ડીને શરૂ છે. ધરમાં પેહેરવાને તે કમબખત દિલ કચવાએ છે. કબી કબાર શાદી વિવાહમાં પેહેરી ગયાં, કે ઈદ, બકરી ઈદને દહાડે જરાવાર કાઢ્યાં. બાકી આરો મહિના ગાંસડીમાં બાંધી રાખેલાં છે. આવતે દહાડે ધૂપમાં નાખવાની મફદમાં જેહમતએ અને જો વેચવા ગયાં તે માલગી કીમત નથી મળતી બલકે કચબની કીમત જેટલી પણ નથી ઉપજતી. વળી એવોજ હાલ જરાવદાર જલુસોનો છે. માલગી કફાએતઅલ્લાની દીકરીના લગન તમે સાંભળ્યાં હશે. બસ તેવાંજ લગન મને પસંદ છે.

સાસુ—કીયા માલગી કફાવતઅલ્લા ?

અસગરી—છોકરીઓની નિશાળોના વડા.

સાસુ—તેતો ધાર્યામાં આ શહેરના રહેનાર નથી.

અસગરી—હા—નહિ, આગરાની તરફના રહેનાર છે. ખીખી બચ્ચાંને પોતાની પાસે ખોલાવી રાખેલાં છે. દીકરીની માગણી આ શહેરમાં કીધી હતી. ખીખીની મરજી એવી હતી કે પોતાને શહેર જઈને દીકરીનાં લગન કરે, અને અહીંઆંથી જન આવે. પણ માલગી સાહેબે ખીખીને સમજાવી પઠાવીને અહીંઆંજ રાજી કીધી. એક દહાડો બે ચાર ઓળખાણુ પીછાણુવાળાંઓને ખોલાવી મંગાવ્યાં. મિહમાનો જ્યારે ધરમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે સાંભળકું કે છોકરીનાં લગન છે ! થોડા વખત પછી વેહેવાઈ છોકરાને લઈને આવી પહોંચ્યા. કાએદ પ્રમાણે નેકાહ પઠાવી દીધા. અલ્લા અલ્લા ને ખેરઅલ્લા. રીતભાત શેકડે શેકડી આપી. નેકાહ થયા પછી માલગી સાહેબે શેકડા પાંચસો રૂપિયા લાવી દીકરી જમાઈ આગળ મૂક્યા, ને ખોલ્યા કે બસ બાઈ મારી કમાઈમાં તમારી તકદીરનું એટલુંજ હતું. અગર હું આહાતેતો એટલામાંથી ખાણું પીનું પણ કરતે, અને દુનિઆની રીત મુજબ એક બે ભારી વાગા પણ કરી આપતે. પણ મેં વિચાર્યું તેો એજ દરસત લાગ્યું કે શેકડા રૂપિયા તમાને આપવા બેહતર છે, હવે તમે આહા તે રીતે એને કામમાં લાવો.

સાસુ—હા. પરદેશમાં એ માલગી સાહેબ જેમ સાહે તેમ કરે. કહેનાર સાંભળનાર કોણુ હતું.

અસગરી—કેમ ? કહેનાર સાંભળનાર ધરવાળી ખીખી શું નહિ હતી ? વળી પરદેશપર શું મૂકરર છે, હીમત જોઈએ. કરનાર હોયતો શહેરમાં પણ કરી નાખે. ખોલનારાઓને બકવા દીધા, આપણને આપણા કામ સાથે કામ.

સાસુ—ત્યારે શું તમે મિહમુદાના એવી રીતના ઉંઘતા, જ્યુક્તા નેકાહ કરવા ડરાવ્યાં છે ?

અસગરી—બેથક હતું લોકોના કહેવા સાંભળવાની કાંઈ પરવા નથી કરતી. મારુંજ જો આલે તેો મિહમુદાના નેકાહ કફાએતઅલ્લાની ખેટીનો જો.

ડા થાએ. તેઓએ તો બે આર મહમાનેને પણ બિનાઆ હતા, પણ મારી નજવીક તો એટલાની પણ જરૂર નથી.

સાસુ—નહિરે બિન, ઝોદાને વાસતે એવો ગજબ તો ના કરશે. આઆ બવમાં મારી તો એજ એક દીકરી પરણવાનીએ. અને શું હું કપરમાંથી કો-ઇના વીચાહ વાજત કરવાને ફરી આવવાનીછું?

અમ્મગરી—નહિ—એવો તો મારો પણ ધરિદો નથી, પણ અજબતાં આએ વાત અચીત મેં પેતાના દિલમાં ધારી રાખીએ, કે એક પૈસો કરને નહિ લેવો, કે નહિ કોઈ સરસામાન ગીરવી મૂકવો. જે કાંઈ કપડાં અપડાં એના નામથી રાખેલએ તે, અને જે કાંઈ એના કીમતથી છેલ્લી વખતે મળી ગએ તેટલાંથી બચએ.

સાસુ—સુખહાનઅલાહ—એમ હોયતો પછે શું જોઈએ. પણ સામી તરફ વાળાં પણ હાંમી બરે તારે કે?

અમ્મગરી—પણ જો તેઓની રાજી થઈ જાય તો ?

સાસુ—તેઓનું રાજી થવું શું હસી મમખરીએ. એદા રાખે એકપૂરો છોકરો. નહિ જાણતાં કે તેઓના દિલમાં શું શું હોય હશે. તેઓ તો અ-રાખરીઆનું ઘર જોઈને વાત કરશે ને મરવે અરમાન પૂગ ખાડશે.

અમ્મગરી—જ્યારથી હું સીવાલકોટથી આવીછું ત્યારથી એજ વાતની ત-દબીર કરેછું. ત્યાં તો મૈા નક્કી થઈ ચૂક્યું. અમમાં જમાનઆરા અને હોમનઆરા દોડતી દોડતી આવી હતી તેઓ કહી ગઈ કે એ વાત નાના હકીમ સાહેબેની પસંદ કીધીએ. શાહજમાની બેગમ પેતાની દીકરીને વા-સતે ઘણીએક તદબીરો કીધી પણ એદાના કુજબથી કોઇ કારગર નહિ લાગી. હવે ઠીક નહિ કરવી જોઈએ. પરમનો દિવસ પણ મારેએ, ત્યાંથી મીઠાઈ આવી જાય એટલે વાત પક્કી થઈ જાય, પછી લગનનું જોઈ લઇશું.

સાસુતો એ સાંભળીને અજબ થઈ ગઈ, અને બોલી કે વાતતો ઘણી મારીએ, અને આપણી લાએકી કરતાં વધારેએ, પણ તેઓને લાએકનો સામાન આપણાથી બતવો મુશકેલએ.

અમ્મગરી—હરેક સખખને ઉમો કરનાર એદાએ અને તેજ તેનો અમ-ખાખ પહોંચાડનારએ. જ્યારે મહમુદાનું નસીબ આવાં ઉંમાં ઘરમાં લડ્યુંએ ત્યારે એદા પેતાની કુદરતથી તેના વખતપર કાંઈ સામાન પણ કરી આપશે.

સાસુ—તમારા સસરાને આવવા દો, તો મીઠાઈને વાસતે તેઓથી પૂછી લેઉં.

બેહુમુદાનાં લગનની તર્જયારી.

ચોડા વખતમાં મોલવી સાહેબ આવી, અને માંગણીનો અહેવાલ સાંભળી ઘણા ખુશી થઈ ગયા અને કહ્યું, કે વગર ઠીલે પરમ દિને મીઠાઈ આવે. તેમજ અસગરીએ હાસનઆરાને કહેવરાવ્યું. મુકરર ક્રિયેલે દહાડે પાંચ મણુ મીઠાઈ અને ૧૦૦ રૂપિયા રોકડા આવી. આ તરફથી સવામણુ મીઠાઈ અને સવાસો રૂપિયા ગયા. બંનેનો તરફથી ભક્તીભલાઈ થઈ ગઈ. માંગણી થઈ રહ્યા પછી નાના હકીમ સાહેબે લગનની તાંતલ કરવા માંડી અને મોલવી સાહેબને કહેવાડ્યું કે મુદત થઈ મારો ધરાદો હજ કરવાને જવાનોએ, ફક્ત આટલીજ વાતની ખોટીએ, જીંદગીનો ભરસો નથી, વાસ્તે હું ચાહુજુ કે “રજબ” મહિનામાં લગન થઈ જાય. મોલવી સાહેબે અસગરીને પૂછ્યું. અસગરીએ કહ્યું, અમણાંતો એમ જવાબ દેવાડવો જોઈએ કે અમે ગોડવણમાં છીએ, ને જ્યાંઝૂડી બની આવે ત્યાં તલક તદખીર કરીએએ. સેજસાજ સામાન જે આપવા જોગએ તે જોએ અરસામાં એકઠો થઈ જાયએ તો અમારે પણ એ ફરજ આપરે અદા કરવીએ, જેમ જલદી થાયે તેમ બેહુતર. એના જવાબમાં હકીમ સાહેબે પાછું કહેવરાવ્યું કે મેં કાંઈ રીતબાત અને સામાનની ઉમેદથી તમારે ત્યાં સુગાઈ નથી કીધી, મને તો છેાકરી જોઈએ. તમારે સામાનની ચીંતા કાંઈ કરવી નહિ. અહીંઆંથી જવાબ મોકલ્યો કે ઘણું બેહુતર, અમારે પણ રજબ મહિનામાં લગન કરવાં કબૂલએ. રજબની ૨૭ મી તારીખ મુકરર થઈ અને બંને તરફ સરસામાનની તૈયારીઓ થવા લાગી.

સામાનની તૈયારી થતાં મોલવી સાહેબને ફિકર પડી. કદી વિચારતા કે હજરીમલ પાસે કરતે નાણું લેડું અને કદી ધારતા હતા કે ધી બજાર વેચી નાણું યા ગીરથી મૂકું. અસગરીએ મોલવી સાહેબને ચીંતાતુર જોઈને પૂછ્યું કે આપે શું તદખીર કીધીએ? મોલવી સાહેબે કહ્યું, શું બતવું. શાદીના દિવસ તો માથાપર ચાલ્યા આવેએ અને રૂપિયાની તદખીર તો કેયેથી બનતી નથી. હજરીમલ પાસેથી મેં રૂપિયા માંગ્યા હતા, તે પણ બાહાના કાડેએ. ધી બજારને વેચવાનો ધરાદો ક્રિયો હતો તેનો કોઈ ખરીદદાર નહિ નીકળતો. અસગરીએ કહ્યું, હરજેજ થાઈ તમેએ કરતે કાઠવું નહિ, તેમજ જગીર વેચવી નહિ. કરજ કરતાં બૂંડી ચીજ કોઈ ખીજુ નથી, અને જગીર ખપાવવી કાંઈ મુશકેલ નથી પણ તે મેળવવી ઘણું કઠણ કામએ. મોલવી સાહેબે કહ્યું, કરજ તો લેઈ નહિ અને જગીરને વેચું નહિ ત્યારે શું હું કીમિઆગરહું યા ગેમી હાથ જાણુંહું! રૂપિયા કયાંથી આવે? અસગરીએ કહ્યું, પેહેલાં ધરનો હિસાબ જોઈ લેવો જોઈએ. કપડાંતો કાંઈએક આગાઉથી તૈયાર ક્રિયેલાએ.

ફક્ત થોડાંએક પરચુરણની જરૂર પડશે તે મારા વાગામાં કેટલાંએક ધણુ બારીએ તેમાંથી ઓછાં કરતાં એટલું પુરવણુ નીકળી આવશે કે મેહમુદાના વાગાને ખસ થશે. વાસણો જાગ્યું છે, કાંઈ વેચાતાં લેવાં નથી. ફર ફાનીચર અને દિવાનખાનાનો સામાન એ સરવે હું પોતાનો આવીશ. નકામો પડ્યો પડ્યો ખરાબ થાએ છે, અને મને કાંઈકામનો પણ નથી. વળી તમારી પાસે પણ કાંઈ નગદ રૂપિઆતો હોયેજ? મોલવી સાહેબે કહ્યું માત્ર ૫૦૦) રૂપિઆ છે. અસગરીએ કહ્યું ખસ ધણુ છે. જ્યારે હું સીયાતકોટ જવા લાગી ત્યારે નિશાળની રકમના ૪૦૦ રૂપિઆ હતા, તે અમાનત રાખેલા છે. મારી પછી ૨૦૦) રૂપિઆ થયા તેમાં અરવી મારી વડી ખેતનો હક છે, અને ૧૦૦) રૂપિઆ મેહમુદાનો. એ છેડી રકમ ઉમેરતાં મકતબની રકમ પાંચસોની થઈ જશે. મેહમુદાના નાના ભાઈને મેં કાગજ લખ્યું છે, અને ત્રણસો રૂપિઆ મંગાવ્યા છે. ખસે રૂપિઆ જે ભાઈએ મોકલવાને લખ્યું છે. એવી રીતે દોઢ હજાર રૂપિઆ નગદ હાલ તરત જાગ્યું છે. હજારનાં કડાં જે હોસનઆરાના વીવામાં મને મળ્યાં હતાં તે મને કાંમના નથી. મારો ધરાદો હતો કે મેહમુદાને પેહરા-મણી કરીશ, પણ પાછળથી વિચાર કરતાં એજ ધરનાં કડાં તેજ ધરમાં જવાં દરસત નથી દિસતાં, હું તેને વેચી નાખીશ. તમાશાખાનમની મારફતે ખાજરમાં મોકલ્યાં હતાં તે પનામલ ૧૩૦૦ રૂપિઆ આપવા માગતો હતો. મેહમુદાના નસીબથી અગર કોઈ ગરજવંત મળી આવ્યું તે ઇનસાનાતાલા પંદરસો વચ્ચે થશે, અને વળી એક એ તદખીર મારા મગજમાં આવે છે કે તમે એ જે ભાઈને લાવવાને પાહાને લાહોર જવું અને સરદાર સાહેબ આગળ રજાની વાતમાં એ શાદીની વાત જણાવવી. સરદાર ઘણો રૂહમ દિલનો છે. ઉમેદ છે કે ખચીત કાંઈ મદદ કરશે. આગલા વખતથી હિંદુસ્થાની સરકાર એવે ઠાંકણે પોતાના નીમખહલાલ નોકરોને મદદ કરતા આવેલા છે.

દૂંકામાં—અસગરીએ સરદારને લાહોર મોકલ્યા. મોલવી સાહેબ સરદારની સલામને ગયા તો સરદારે પૂછ્યું, મોલવી સાહેબ તમે કેમ તસદી લીધી છે? મોલવી સાહેબે અરજ કરી કે બંદોખીનાં લગન છે, એટલા માટે હાજર થયે છું કે મોહમદ આકેબને એક મહિતાની રજાની મહેરબાની કરવી, અને એમતો અરજ કરી નથી શકતો કે તમે નામદારના ખાનદાનમાંથી કોઈ સામેલ થાએ, પણ અગર દિવાન સાહેબ જેઓ દિલ્લીમાં છે તેઓ તમે સરકારની તરફથી મીજલસને જેવું દેતો લોકોમાં મારી આપરનો વધારો થશે. સરદારે મોહમદ આકેબને રજા આપવા કબૂલ કરી અને મોલવી સાહેબને આવવા જવાનો ખરચ આપ્યો. તથા દિવાન સાહેબને હુકમ મોકલ્યો કે મારી તરફથી મોલવી સાહેબની મજલસમાં સામેલ થવું અને ૫૦૦) રૂપિઆ શેય કરવી. અસગરીની સલાહ-

ધી બેઠાં બેઠાં એ પાનસો રૂપિઆ મફતમાં આની ગયા. આ તરફ પેઠાં જડાવના કડાં તમાથાઆનમગી મારફતે નવાબ હાતમજમાની બેગમને ત્યાં ગયાં. જે જેતાંજ તે ખુશ થઈ ગઈ અને આંખ વીચીને ૨ તોરા દર ૧૦૦૦ હજારનાં હવાલે કીધા. હવેતો રૂપિઆની હરેક તરફથી રૂઝછેલ થઈ ગઈ. અસગરીની ગોઠવણથી સરસમાં સરસ કપડાંનો વાગો તૈયાર થયો, અને ચોવડી જણુસ બની. સામાનની તૈયારી એવી તો થઈ કે મોઢવી સાહેબની કોઈ પેઠીમાં નહિ થએલી, અને વહેવાઈવાળાં પંચુ તે સરસામાન જોઈને દંગ થઈ ગયાં. જે જે સામાન હતો તે ભારી અને મોટી કીમતનો હતો, અને જે જે ચીજો હતી તે નરી ઢપગી હતી. બે વાગા કપડાંના તો છોકરાની તરફ વાળાંથી આવ્યા. તેમાંનો એક રીતને વાસતે કરકરી તાસનો અને ખીજો ચોથોનો કારચોખીનો, અને ઘરેણું જેહેજ તથા ચઢાવાનું મળીનેતો અતિઘણું હતું. નાકમાં નથ તથા ખીલ. માથે ઠીકો, જુજમર, અને ખીના. કાનોમાં જડાવની અને સાદા પાટીઆની બાલી. છપકાની બાલી, કાન જહાહર, મગરમોરકીઓ, એરીગો, કરણુકૂલ, અને જુમખો. ગળામાં તુસીપાટીયાં, હાંમડી, ચંપાકળી, કંઠી, તોરા, ધુકધુકી, ચંદનહાર, સાંકળી. બાજુએ જોશન, નવરતન, ભુજબંધ, વાંક. હાથોમાં કડાં, નવધરહી, બાંગડી, સાંકળાં, પાટલી. આંગળાંઓમા વીંટી, છલ્લાની જોડી. પગમાં પોલ્લાં, તોરા, ચૂડીઓ, સાંકળાં, જાંજર, છલ્લાં, અને કારચોખી જાંજરદાર તથા ઠીલીદાર, સૌ મળીને પચાસ જોડી કપડાં, બસો વાસણુ, અને તેજ પરમાન મુજબનો ઉપરનો સામાન હતો.

ટૂંકામાં—મોટી ધૂમધામથી સાદી થઈ ગઈ. મિહમુદા સાસરે ગઈ. તેને સાસરીઆમાં “કમરઆસતાની બેગમ” નો ખેતાબ મળયો. હકીમ ફતેહઅલ્લાખાન મોટા ચુસત ને પરહેજગાર ખોદાતરસ આદમી હતા. મુદતો થયાં હજનો ધરાદો કરી રાખેસ હતો, પણ માત્ર અરજમંદઆનના લગણુને માટે ખોટી હતા. હવે લગન થયા બાદ કેટલાએક દિવસ સૂઢી વહુના ચેન ચાળા જોતા રહ્યા. પણ અહીઆં જોવાની શું જરૂર હતી ! મિહમુદા તો અસગરી બાઈની સંધારપર ચઢી મૂકેલી હતી. કોઈ રીતની તેમાં કસર કે કસર બાકી રહેલી નહિ હતી. હકીમ સાહેબે જોટલી પણ તેને અજબાવી તો વહુને હુન્નરમંદ, અફઝમંદ, સલક વાળી જોઈ. એકતો અસલધીજ અરબુજુ મીઠું અને વળી તે ઉપર ખાંડ ભભરાવેલી ! તેમ પેહેલાંતો મિહમુદા પોતાની જાતેજ સારી અને તેપર અસગરીની કેળવણી, અને અસગરીની સજાહ, ત્યારે હવે પૂછવું શું. એથી હકીમ સાહેબને ખુબ એકીન થઈ કે કમરઆસતાની સારી ખેસ રીતે ધરને સંભાળી લેશે. હવે હકીમ સાહેબે અચલુચ જોર જડકથી અરબસતાન તરફની તૈયારી કરવા માંડી. તેઓને એકતો હજની નઈઅત હતી તેમાં હજ પછી ત્યાંજ રહેવાનો એરાદો કરી લીધો.

રોકડ ને કાંઈ હતું તે પોતાની સાથે લીધું. મકાનો, દુકાનો, બેંકો, મારકીટ, જાગીરા, એલાલીઓ સરવે કાંઈ ઊંચકરાના નામ પર કરી આપ્યું. મગાં વહાલાં લોકોએ રીત મુજબ તેમને વાર્ષી, સમગ્રત્યા પણ હકીમ સાહેબનેતો ઝાદાની ઘોઠાઈ હતી, ઠોઠાનું સાંભળકું નહિ. જોદાનું નામ લઈ ઉભા થયા અને દુનિઆ ભરની જાગીર, ઉપજ દીકરા વહુને આપી ગયા. જેકે મેહમુદા પરણી ગઈ હતી તોપણ અમ્મગરીનો અદબ મલાહને આગત કરતાં પણ જ્યાંદે કરતી હતી. જરા જરા વાતમાં અમ્મગરીની સલાહ લેતી. અવે અલખતે અમ્મગરીને પોતાની અકબ અજમાવાની તક મળી. મોટું કારખાનું, અને મોટું કામ તેને એવુંતો અછી રીતે ચલાવ્યું કે અરજમંદ-ખાનને (જોદા જૂઠું નહિ જોલાવે) તે વખતનો પાદશાહ વજીર બનાવી દીધો. કોઈ સરદાર એની મુકાબલે દિલ્લીમાં કે આસપાસ નહિ હતો. એ દ્રષ્ટાંત ક્યાં સૂચી લખીએ. આટલું લખી ચૂક્યો પણ (અગર સાચું પૂછીતો) હજી મતમાનું છટાંક પણ નથી લખાયું. અમલું સૂચીતો અમ્મગરી ગરીબીમાં હતી. “નાગી નહાતી શું ને નીચોવતી શું” પણ હવે જોદા રાખે દોલત, અને દબદબાથી નસીબદાર થઈ. વહીવટનો કાબૂ, બંદોબસતની તક, મત-માનતી મળી. એ હાલતમાં જે જે કામ એ ચોરતે કીધાં, તે અલખતે ક્યામત સૂચી જમાનામાં યાદગાર રહેવાનાં—મગર અફસોમ્મીકે તે લખવાની ફરજ નથી. તોપણ અગર નસીબત માનવાર તથા વાત સાંભળવાર અને સમજવાર હોયતો આ જેટલું લખાયુંએ તે કાંઈ થોડું નથી. હરેક રીતની વાત, અને હરેક રીતની તરખીઅત એમાં મોજુદાં. કહેવામાં કીરસો અને વારતાએ પણ ખાતેખીમાં નસીબત અને શીખામણએ.

અમ્મગરી અને તેનાં બચ્ચાંઓ.

હવે આ ચોપડીને પૂરી કીધા અગાઉ એક વાત વધુ લખવી જરૂર છે. તે એ કે અમ્મગરી ઘણી નાની વયમાંથીજ મા બની હતી. પણ હજી સૂચી એની ઝોલાદની કરી જીકર ઉપર કેથે લખાઈ નથી. અમ્મગરીને બચ્ચાંતો ઘણાં થયાં પણ જોદાની કુદરતથી થોડાંજ જીવતાં રહ્યાં. ફકત એક ઊંચકરો મોહમદઅકમલ જે છેવટે મેહમુદાની એકપૂરી ઊંચકરી મમુદા સાથે પરણ્યો હતો, તે જીવતો રહ્યો. એ ઊંચકરો કેટલાંએક બચ્ચાંઓ ઉપર પેદા થયો. એની આગમ્ય મોહોમદ આદેલ એક ઊંચકરો અને બચ્ચાં નામની એક ઊંચકરી મરણ પામેલાં હતાં. બચ્ચાંઓને પાળવામાં સાંભળતો

અતિથણી લેવાઈ હતી. સુરદી ગરમીની સંભાળ, તથા ખાંધા પી-
ધાનો વખત મુકરર કાઢિલો અને સુરવે વાતનો ખાંધિલો અંદાજે રાખિલો
હતો. હાંતતલક ખબરદારી રાખિલી કે અજાણી અને રદી ચીજ કદીએ
ખચ્યાં મોઢામાં નહિ નાંખે. દાંત નીકળવાના શરૂ થયા, એટલે પારાઓને નસ-
તર દીધામાં આપ્યાં કે ડુટકા પારાઓની ધજા ખચ્યાંને નહિ હોય. ચાર
વરસનાં થયાં કે સીતલાના ખચાવળી મતલબથી ગઉસીતલા મૂકાવ્યા. ડૂંકામાં
ગાંધકી આદમીની અકલ કામ કરી શકે તેટલા તલક સુરવે રીતનો બંદોખ-
સ્ત કીધામાં આવતો હતો, પણ તકદીરની આગળ કોઈની તદખીર નથી
આલી શકતી. મોઢામદ આડેલ ચાર વરસનો થઈ મરણ પામ્યો. તેને મ-
રડો થયો, જડો બંધ કરવાની દવા આવી, પણ તેમાં બોખાર આવી અને
સનેપાત થઈ ગયો, જેથી આ રમતું હસતું છોકરું તાપથી જતું રહ્યું. હ-
જીવો તેનો જખમ તાજો હતો કે તેટલાં ખગુલ સાત વરસની થઈને ખીમાર
પડી. કોઈ એવી બહાનો જડો છૂટ્યો કે તે જાન લેઈને બંધ થયો.
દુનિઆંવરણની દવાઈ થઈ, પણ માત દવાને કયાં માનેછે? એ-
કજ હકતામાં છોકરી ગળાઈને ચાલી ગઈ. ખગુલનાં માતથી અસ-
ગરીને જખરો ઝટકો લાગ્યો. એકતો છોકરી હતી અને જાણે
મરવાની હોય તેથીજ મા ઉપર એટલી તો કુરખાન હતી કે એક પણ તેથી
જીવી નહિ થતી હતી. મા નીમાજ પડતી તો તેની નીમાજની જગાએ ખેસી
રહેતી. સાથે સૂતી, સાથે ઉઠતી. માની દવાઈ તક આપતી અને એ નાની
ઉમરમાંથીજ ખચ પઢવા ઉપર ધ્યાન હતું. દસમાં સોપારાનો તરજીમો શરૂ
કાઢિલો હતો. જ્યારે મોઢામદ આડેલ મરણ પામ્યો ત્યારે ચારતોએ અસ-
ગરીના દિલમાં ખતરો નાખ્યો શરૂ કાઢિલો હતો. કોઈ કહેતી કે ધરબનો
ખલકછે માટે મેહરઅલીશાહનો એલાજ કરો. કોઈ કહેતી દૂધપર નજર
લાગીછે માટે ચોટામાં ઉતાર મૂકાવો. કોઈ કહેતી મસાણતું દુઃખછે માટે
રમજાનશાહ પાસે ક્રિયા કરાવો. કોઈ કહેતી કે ઘેર સાર નથી માટે મીરઅલી
પાસે ઉભવો. કોઈ કહેતી મુસાફરીમાં આપ્યાં ગયાંછો તેમાં કોઈ ડાકણ વળ-
ગીછે, માટે “કેહોજમા પીરની દરખાએ” ચાલો. એવી રીતે માદણીઆં,
તાવીજ, અમલ, યેણા, ડુટકા ઇત્યાદિ દુનિઆ જાહાનના લોકો ખતાવતાં
હતાં, પણ ધનછે અસગરીને કે આવી રીતે એક પછે એક બે ખચ્યાં મરણ
પામ્યાં તોપણ ખોદાપર સખર ધરી રહી. જે કોઈએ કાંઈ કહ્યું તો તેને એજ
જવાબ દીધો કે “ખોદાની મરજી હશે તો એમ પણ તે ફજલ કરશે.”

ખગુલને મરવાની ખબર જ્યારે દુરઅંદેશખાન સાહેબને થઈ ત્યારે તે-
ઓ ધણા ખેચેન થયા, અને તે બેકરાશીમાં દીકરીની ઉપર નીચે જણાવ્યા મુ-
જબનું કાજ લખ્યું.

દુર્યાધેશખાને મોકલેલાં કાગળની નકલ.

“ મારી ક્ષત્રવંતી અસગરી ખાનમને દોઆ બાદ, માલમ ધાય કે અમલ્યાં દિક્ષીના કાગળથી મને બવુલને યુજરવાની ખમર મળી. હું એ વાત ના નથી પાડતો કે મને દુઃખ નથી લાગ્યું; પણ મારી અકલ એટલી નથી ગઢ કે નાદાન આદમીઓની પેઠે હું નાસખરી કરું. મને ઘણી ચીંતા તમારી છે. અજબ નથી કે તમોને એ જખમ ઘણો ભારી લાગ્યો હોય, પણ હરેક વાતમાં ધનસાને અકલગી સલાહ લેવી જોઈએ. આપણને અકલ એટલા વાસતે બખશી છે, કે દુઃખ હોય વા ખુશી હોય, તોપણ આપણે આપની અકલગી તેમાં મદદ લેવી. દુનિઆની હાલત પર વિચાર કરવો ઘણો જરૂરનો છે અને તે વિચાર કરવો નકામો નથી. જમીન, આસમાન, પાડ, જંગલ, દરિઆ, ધનસાન, હેવાન, ઝાડ ઇત્યાદિ લાખો તરેહની ચીજો દુનિઆમાં છે, બલકે દુનિઆ એક ઘણું જખરું કારખાનું છે. કોઈ મુકરર કાએદાથી દિવસમાં સરજનું ઉગવું અને રાતનું થવું, તેમજ આંદ તથા તારાઓનું ચમકવું. કદી ગરમી કે કદી શરદીનું થવું, અને વરસાદ તથા પાણીની અસરથી ભાત ભાતના રંગારંગ ફળ ફૂલોનું ઉગવું, એ દરએક ચીજ ગોર કરનારને વિચારવા સારૂ વરસો સૂચી પૂરતી છે. ખુદ આદમીના પોતાના જ હાલ ગોર કરવાને કાંઈ કમતી નથી. કેવી રીતે આદમી પેદા થાય છે અને કેવી રીતે પરવરસી પામે છે? શી રીતથી મોટું થાય છે, તથા બચપણ, જવાની અને ખુટાપાની હાલતો કેવી રીતે યુજરે છે? અને છેવટે દુનિઆથી સફર કેવી રીતે કરી જાય છે? એ સરવે ઘણી ઉમદા અને મુશકેલ મતલબ છે. એ સરવે કારખાનું કોઈ નેક વિચારથી ખોદાએ જારી કરી રાખ્યું છે, અને જ્યાં સુધી તે ચાહાયે ત્યાં તલક એવીજ રીતે ચાલુ રહેશે.

“ આ દુનિઆં ફક્ત સાત કે આઠ હજાર વરસ થયાં ચાલુ થઈ છે, અને હવે એની ઉમર ઘોડીજ ખાકી રહેલી છે, યાને કયાંમત ઘણી નજદીક આવેલી છે, ને જલદીથી દુનિઆને ફના થવું છે. દુનીયાંની ગણતરી ઉપરથી સામેત થયું છે, કે એક કલાકમાં નજદીક સાડાતણુ હજાર આદમી દુનિઆમાં મરે છે, ધયાને દરએક પળમાં એકેક મોતની ગણતરી થાય છે, અને તેમજ પેદા પણ થતાં હશે. એ ઉપરથી હિસાબ કરો કે ફક્ત એક મહિનામાં કેટલાં લાખ આદમી દુનિઆમાં મરે છે અને પેદા થાય છે? વળી વિચારો કે સાત હજાર વરસથી એવીજ રીત ચાલતી આવી છે તો, અમલ્યાં સૂચી ખેશુમાર આદમીઓ દુનિઆમાંથી ઉડી ગયાં છે. ત્યારે જુઓ મોહિત એ એક જરૂરની અને સાધારણ વાત છે. મોટા મોટા જખરદસત પાદશાહ, મોટા મોટા હકીમો, મોટા કામિયા, તે ઇલાંસૂચી કે મોટા મોટા પેગમબરો, જુઓ સુર-

દાને જીવાડી શકતા હતા, તેઓ પોતે પણ માતથી બચી શક્યા નથી ! દુનિ-
આમાં જેઓ પેદા થયાં છે તેઓને વાસ્તે ખાદાનો ખાસ હુકમ છે કે તેણે
એક દિવસ મરવું. એમજ છે ત્યારે અગર એ હુકમ કોઈ દિને આપણી ઉપર
કે આપણા કોઈ નજદીકતા પ્યારાં ઉપર ઉતરે તો તે માટે આપણને કોઈ
રીતની ફરિયાદ કે ગીલ્લા કરવાનું કારણ નથી. એ ખાલ્લ કાંઈ સેહેલી નથી.
એ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપો, અને જ્યારે તમોને માતની હકીકત સમજ પડી
જશે ત્યારે ભરસો છે કે તમે પણ માસીપટે સમજશો કે, “કોઈના મરવા ઉપર
દુઃખ ધરવું હાંસલ વગરનું અને બેફાયદે છે.”

“હરેક કોઈના મરવા ઉપર દુઃખનું ઉપજવું તે તેના સંબંધ સાથે તાલુકો
રાખે છે. જેમકે આપણે સાંભળીએ કે ચીનના મુજકનો પાદશાહ મરણ પામ્યે
તો તેની કશી અસર આપણી ઉપર થતાર નથી, કેમકે આપણને તેની સાથે
કશો સંબંધ નથી. તેમજ જો મોહોલનામાં કોઈ પારકું આદમી મરણ
પામે અને જેની સાથ આપણને કોઈ રીતનો ખાસિસતો નહિ હોયતો આ-
પણને તેથી થોડુંજ દુઃખ ઉપજવાનું. ખરેખર આપણને દુઃખતો તે શખ્-
સના મરવાથી ઉપજે છે, કે જેની સાથ આપણને સંબંધ હોય, અને જેલો
સંબંધ જ્યારે હોય તેજ મુજબ દુઃખ પણ જ્યારે ઉપજે છે. અગર મમાઈ-
ની કે બનીજીની, માસીની કે વહુની, કે કૂંઘની બાલુજી મુજ તો દુખ લાગવું ન-
થી. કેમકે તે દૂરની સગાઈ અને દૂરનો સંબંધ છે. બન્નેકે સગાઈ નાતાં ઉપર
પણ કાંઈ મદાર નથી. મોહોલત મેજાપ વાજાંતાં માતથી પણ દુઃખ હોય છે
હવે સમજવું જોઈએ કે દુનિઆમાં આપણને જ્યારે સંબંધ કોણની સાથે છે ?
જો કે એ માટેનો કોઈ કાયદો મુકરર નથી. નજદીકની સગાઈ હોય અને
તેઓ સાથ સદાની બડાઈ કે સદાનો બગાડ ચાલુ હોયતો, એવું સચું પા-
રકા દાખલ છે. પણ કોઈ પારકું કે જેની સાથ સગાઈ કે નજદીકી નહિ
હોય, ને મોહોલત મેજાપ ધણો હોય તો તે સગાંઓ કરતાં વધારે છે. આ-
થી સમજશે કે હરેક શખ્સ પોતાની હાજતની મુવાઈક ખાસ તાલુકો રાખે
છે, અને એ સરવે દુનિઆઈં તાલુકા પોતપોતાના કાયદા અને મત-
બનની હોય છે. અગર આપણું સચું આપણા કાયદામાં ખલલ ના-
ખનાઈં હોયતો આપણે ખચીત ઈછીએ કે તે આપણીથી દૂર થાયતો
સારું. અગર કોઈ પારકું આદમી આપણને કામ આવવું હોયતો
ખરેખર તે આપણને પોતાનાની મીસાલે પ્યારું લાગે. કાયદાને માટે
જે સંબંધ ઉભો થાય છે તે કાયદો જરૂર નથી કે રૂપિઆ પૈસાનોજ
હોવો જોઈએ. જો કે ધણું કરી એવી કીસમના સંબંધ હોય છે ખરા,
તોપણ કેટલીએકવાર ઉમેદ અને આસાથી સંબંધ પેદા થાય છે. ધણા-
એક લોકો આપણા આસનાવજે જેઓ આપણને કાંઈ આપતાં કે પહોંચા-

ડાં નથી તોપણ આપણને આશા રહે છે કે જો કોઈવાર આપણને કોઈ વાતની જરૂર પડી તો એવો કામ આવશે. સમંધને પેદા થવાના અનેક રસતા હોય છે. હું આ તકરારને ઘણી લાંબાવી ચક્રવર્તી અને એને જેટલી પણ લાંબાવીએ તેટલી ઘટતી છે, પણ આ કાગળમાં મારી મુખ્ય મતઢળ ફક્ત કુરુઅંદેશ સમંધ વિષે જણાવવાની છે, અને અગર જોગવાઈ મળશે તો, જોદાની મદદથી સમંધ અને તાલુકા વિષે એક કે તાલુકા લખીને તમે ઉપર મોકલી આપીશ.

“કુરુઅંદેશો જે સમંધ છે તે જણાવતો અને સાધારણ છે. કોઈ માયાપ કે કોઈ જાનવર વઢીક એવા સમંધથી ખાલી નથી. એ ઉપરથી જણાવે છે કે ફક્ત કૃષિદા અને મતઢળને માટે એવું ઉત્પન થવું નથી, ખતકે આઢમને પેદા કરનાર જોદા જે મોટો દાના છે તે એવું આહે છે, કે ખચીત કરી માયાપને પોતાનાં, કુરુઅંદેશ ઉપર મોહાખત હોય. કુરુઅંદેશ કંઈ મૂલ્ય ઢંધી પરવરસીનાં હાજતમંદ હોએ છે, તેવી વેળાએ તે કુરુઅંદેશની પરવરસી સારીપએ થાએ એટલા માટે માયાપને કુરુઅંદેશની માયા લગાડી છે, કે તેએ એ માયાની અસરથી ખચ્યાંને પાળે તથા મોટાં કરે, તે ઢંધાં ઢંધી કે મોટાં થઈને ખુદ કુનિઆમાં રહી સમાઈ થકે. એ ઉપરથીજ માયાપ કુરુઅંદેશની પરવરસીને વાચતે તેએની આકરી કરવાને બંધાએ ઢાંધે. કુરુઅંદેશને પાળી ઉછેરવું એટલો સમંધતો ખાસ જોદાની તરફથી માયાપને દીધેલા છે, ખાકી કુનિઆમાંના આ બ-એડા, જેવા કે કુરુઅંદેશની ઢનતેજસી કરવી; જે નહિ હોયતો દવાઈ કે ઢંધાજ કરવો, તાવીજ બાંધવાં, દોઆ કરાવવી, છુમંત કરાવવું, ઢત્યાદિ. અગર ખચ્યાં થવાં હોયતો એવી ફિકર રાખવી કે છોકરા આવે, છોકરીએ નહિ હોય! ઢંધા જે હોય તે જીવતાં રહે, પણ એતો મરવે ઢનસા-નનો પોતાનો લોખ છે. એટલીજ વાત જાણવી રહી છે કે કુરુઅંદેશની આહેશ જે આદમી જોદાની મરજી થાને જ્યાદે પોતાનાં દિઢમાં ઢારે છે તેવું કારણ શું છે? ખચ જેવો કારણતો પોતાની મતઢળ અને પોતાના કૃએદાને માટે હોય છે, અને તે કૃએદા કેટલીએક કીસમનાં હોય છે, જેમકે,

(૧) કેટલાંએકો એવું સમજે છે કે કુરુઅંદેશી પાછળ નામ રહે.

(૨) કેટલાંએકોને એવો ખ્યાલ રહે છે કે કુરુઅંદેશ ખુદાપામાં અમારા મદદગાર થાએ.

(૩) કેટલાંએક એવું સમજે છે કે અમારી દોલત અને માઢ મિલકત અમારી પછી તેએ લે.

હવે એ ઉપર કહેલી આહેશના એઆલપર વિચાર કરો કે તે કેટલો મોટો અને ખેહુદો છે?

(૧) “નામ રહે” એટલે શું? લોકો એમ જાણે કે એ કલાણાનો દીકરો અને કલાણાનો નખીરો છે! પેહેલાનો જ્યારે આપણે પોતેજ કુનિઆમાં નહિ

રહ્યા ત્યારે તો કોઇએ આપણને જાણ્યાંતો શું, ને નહિ જાણ્યાંતો શું? તે ઉપરાંત વિચાર કરી કે ક્યાંજીએ એવું નામ રહેછે? કોઈ આદમીને તેના આપ દાદાએના નામ પૂછે, કદાચ બપાવા જીતે સરવેકોઈ કહી શકશે, પણ એથી વધારે ખુદ ફરજ દાને માનમ નહિ કે અમારા બપાવાના આપ અને તેના આપ કોણ હતા! ત્યારે પોતાની ઝોલાદજ અજણી તો ખીજાં લોકોને એ-એનાં મુડદાંએનાં હાડકાં ઉપાડવાની શું જરૂર હોય? એમ કરતાં નામ રહ્યુંતો એક યા બે પેઠી વધારે જી, પછીતો ખેરસદના, અને એક યા બે પેઠી નામ ચાલવું એ પણ ફક્ત વેહેમ ભરેલી વાત છે. દસ વરસ થયાં હું અ-હીઆં પાહાડ ઉપર છું, હજારે આદમી મને ખીજાણેએ અને હજારેને હું ઝોજાખુંછું, પણ નથી તેઓ મારા આપને જાણના કે નથી હું તેઓના આપોથી વોકેફ! તેમજ આપનું નામ બતાવવા યા પૂછવાની કોઈવાર જરૂર પણ પડી નથી.

(૨) ફરજંદની ઉમેદવારીનું ખીજું કારણ એટલા માટે હોય છે કે—“બુઢા-પામાં તે મદદગાર યાએ” લેકીન એ ખ્યાલ પણ તદન હવાઈ છે. એ વાતને શું ભરસો છે, કે ફરજંદ મોટાં યાથ ત્યાં તલક આપણે જીવતાં રહીશું? યા આપણા બુઢાપા તલક તેઓ જીવતાં રહેશે? અગર એમ કરતાં જંદગીને મંજોગ બ-ચે તોપણ ફરજંદોનું મદદગાર થવું માત્ર એટલે ખ્યાલ છે. આ વખતોમાં આપણે એવાં ફરજંદ ધણા કમતી પામીએ છીએ કે જેઓ માઆપને અદખ બજાવતાં હોય, ઇઆ જેઓને માઆપની ખીદમત ગુજારીને ખ્યાલ હોય. અદખ અને ખીદમત ચાકરીતો બાજીએ રહી. અમણાંતો ધણાખરાં ફરજંદોથી સામી માઆપને વેદના અને દુઃખ પહેચિએ. જે લોકો ફરજંદની હોંઝ કરેએ તેઓ પ્રથમથી છેવટ જીએએના હાથોથી દુઃખ પામેએ. જીએ; પેહેલાંતો જ્યાંજી નાનાંએ ત્યાંજી તેઓને પાજ-વાં એક મુસીબત છે. આજેતો આંખ દુખી, કાલે મસણી થઈ, કદી દાંત કૂટયા, કદી સીતળા નીકળયા. એમ કરતે ઝોદા ઝોદા કરતાં મોટાં થયાં તો તેઓના આધાની, કપડાંની ફિકર. આ વખતમાં આદમી ગમેતેવી હાલતમાં હોય. નો-કરી હોય ઇઆ નહિ; પાસે પૈસા હોય કે નહિ, તોપણ જ્યાંથી બને ત્યાંથી એઓને આપવું તો જરૂર જોઈએ. માઆપને કાકા પડેતો પડે, સોદા સામાન નહિ હોય તોપણ એઓને દમડીના રાજ ચણા જોઈએ. ઇદ હોય, જશન હોય, મજો હોય, તેહેવાર હોયતો લાવો ભાઈ નવાં કપડાં ને મીઠાઈ ખાવા ચાર પૈસા! એટલે જી પણ નિભારી ચલાવે. હવે માઆપ ચાહે કે છોકરો ઇધે શીજ તયા પઠે લખે, પણ છોકરો એવો પાજી કે પઢવાના નામથી કોસો જી નાહાસે. જ્યાં તક નિશાળના ચાર છોકરાઓ બાંધીને લઈ જાએ નહિ ત્યાં તલક જવું કસમ છે! ત્યાં ગયા પછી ઉચતાદની આંખ ચોરાવી કયાંતો કયાં વઠી જાય. કેચે તળાવ ઉપર ઉભા રહી ગીલીદાંડા રમે. કદી બજારમાં

ધૂળ ચારતો ફરે, અને જરા મોટો થયો કે માખાપની ઝાંખે તણાવા લાગે. લરચાઓની સોહબત, અદમાસોની સંગત, નહિ નાચ રંગની પરહેજ કે નહિ પુરી સોહબતોથી દૂર. એવીમનણોથી બાપદાદાઓને એવ લગાડતો રહે અને એવી રીતે કેટલાએક શોખ, અદમાસ, ચાર, જુગારી, છાકટ ઈત્યાદિ થઇ જાયછે. ખીજી તરફથી જોઇએતો ફરજદ પરણાવવાને લાયકનાં થયાં અને તમામ શહેર ટૂંકી માર્ગ પલુ કેયેથી જોડું અંધ મેસુનું નથી. કાચ કરનારી પગો તોડી તોડીને ધાકી, લાગવચાં હારીનેમેઠાં, કુટંબના લોકો એકમેકને કહી ચૂકયાં પલુ કોઇ હામ નથી ભીડનું, જીવ ભારે ચીંતામાં પડયો. મા બિચારી અહિંથી ત્યાં આજેજી કરતી ફરેછે. કેયે ઉભી ફાન નખાવી જુવેછે, કેયે યુડીઆના નિવા કરાવી જુવેછે, પાંચ વખત દોઆ જરૂરછે, કે એલાહી ગેમથી કોઇને મોકલ. ઝાદા ઝાદા કરતાં સગાઇ નીચખત થરી તો એવી જગોએ કે હહાં બિચારી માની પાસે આંદોનો તાર વડીક નહિ, ને વેહેવાઇ વાળાં જુહુનતી બાલી માગે! હવે સમજો કે કોઇ રીતે પોતાને વેચીને લગન કીધાં. “ પંખીનો જીવ ગયો ને આનારાંઓને મજાહ નહિ લાગી. ” તેમ રીતતો ખોખોખો ગમ્મ તોપલુ વેવલુ કહેછે “ અભાગણીએ શું આપ્યું? એવી ન છતમાં દીકરી જાણવાની શું જરૂર હતી ! ”—કોઇ ચીજ વેવાણી ખાતરમાં નહિ આવે. વાતેવાત તાણા. એણીમેર જમાઇજી પધાર્યા તો તેમના દેમાગની શું વાત ! જ્યાં સ્ત્રી સસરા પાસે જોડા સીધા નહિ કરાવે ત્યાં સ્ત્રી હાથ પલુ નહિ ધાપ; હજુરતો એથી ધર્મ નથી તેટલે મીયાં ખીખીમાં જુતીવેજર થવા લાગે. છોકરીની છોકરી આવી અને લડાઇની લડાઇ વેચાતી લીધી ! તે ફકત એટલીજ નહિ કે એક દહાડાની; બસ આખી ઉમર સ્ત્રી મુસીખતનો ચરખો આદ્યોજાહે. આગળ ચાલતાં ખેરીને ફરજદ થયાં સરૂ થયાં. તેની મા વગર પેચાની લોનડી અને વગર પગારની દાવા બની. એવો ઉમર તજક પોતાના બચ્ચાં પાળવાની જેહમત જીવતી રહેતી ને ઝાદા ઝાદા કરતાં ખે વરસે જરા હવે આરામ મળયો, ત્યારે દીકરીનાં દીકરાં પોતરાં સંભાળવાં પડયાં !

“ કદાચ જો વહુ આવી તો ફેસાદની ગાંઠ, લડાઇની પોટ. સાસુને તો આસાંની બરાબર નથી સમજતી. નાણુંદોનો દમ નાકમાં લાવી મુકતી, નહિ નેકનો મજાહજો, નહિ સસરાનો અદબ ! ઝોરત એવી કે મરદોની પાધડી ઉતારી લે. ઝાદા પનાહમાં રાખે નાલાએક છોકરાંઓથી. છોકરો જોએ કે બાએડીએતો આ આફત ઉઠાવી રાખીછે, ત્યારે તે આ નાપાક બાએડીની હીમાએતે નીકળે. આખરે બિચારાં મા બાપ ધર છોડી જુદાં ભાડાના ધરમાં જઈ રહે. આવો નતીજો આ વખતની એલાદથી મા બાપને મળેછે. એલાદથી સુખ પામેછે એવા ધણુ થોડાજ લોકો હોયછે. ત્યારે આપણુ લોકો પોતાની ખેવકુશીથી એલાદની શા વાચતે ઇનતેજરી રાખેછે ? ખરું જોઇએ તો ગોયા આફત અને મુસીખતને હાથે કરીને ખોલાવેછે !

(૩) હવે કુરુબંદની ઉમેદવારીનો ત્રીજો અને આખીનો આ એઆલ રહ્યો, કે “અમારી દોલત અને માલમિલકતનો અમારી પછી કોઈ વારસ હોય” —પણ એ એઆલ પણ ખોટો, નકામો અને ખેતકુરી ભરેલો છે. જ્યારે આદમી પોતે જ દુનિઆથી ઉઠી ગયું, તો તેની દોલત અગર તેના દીકરાઓએ લીધીતો શું, અને અગર માલ નાવારસ મુકરર થય સરકારમાં ગયોતો શું? એ દોલત છેવટે પોતાનેતો કાંઈ કામમાં આવનારી નથી. દોલતના પ્રમાણ મુજબ જો ખોદાની રાહમાં આપણે હાથે કરી ખરસ કરી જઈએ, ઇયા આપણી પછી આપણા નામથી ખોદાની રાહમાં ખરસાએતો તેટલુંજ આપણને કારગર લાગવાનું. જો આપણે પોતાની દોલતને પોતે નહિ ખરસી અને એવું જરૂરી કામ કુરુબંદને ભરસે છોડી ગયા તો આપણા સરખાં હેમક કોઈ ખીજાં નથી. જે કુરુબંદે માઆપનું એકકુ કીવેલું વગર મેહનતે પામીએ તેઓને તે ખરસવામાં કશી આંચકી રહેતી નથી. રૂપિઆની કદર તેજ આદમી જુજેએ કે જે પોતે પોતાની આજીવી કોઆનથી અને પસીનો ઉતારીને પેદા કીવેલો હોય. વગર મેહનતે જે દોલત મળેએ તેનો હાલ એજ હોયએ કે “માલે મોફત દેલ ખીરહેમ” અજબતે તેવી મળેલી દોલતને કુરુબંદે નાચ, રંગ, સેલ અને તમાસામાં ખૂબ ઉડાવશે, અને માહો કે આપના નામથી આજરાના રાટલાપર ફાતીઓ વડીક ભણાવેતો તેટલું પણ કયાંથી લાવે! શું એજ મુજબના દુનિઆમાં સેંકડો, હજારો નથી? કે લોકોએ કંજીસી અને નેસીઆની કરી ઉમરભર એકકું કીધું ને કુરુબંદેએ તે પામતાંજ કુલાપણાથી ઉડાવી, આપના આપા ભવનું મેળવેલું સહેજ દિવસમાં ફના કરી નાખ્યું, “ખોદા ખોદા! કોણે મેળવ્યું ને કોણે ખરસી ખાધું !!!”

“આ બયાનથી સમજ પડી હશે કે કુરુબંદે સાથ આપણે, જે આટલો બધો સમ્બંધ આપણા દિલથી વધારી મૂકયોએ, તે આપણાજ હકમાં ઘણો નુકસાન કરનારોએ. આપણને ઓલાદ સાથ એટલોજ તાલફો રાખવાનો હુકમએ કે જ્યાંએતી તેઓ આપણી મદદના મોહતાજએ ત્યાંએતી તેઓને પરવરથ કરવાં, અને એ પરવરથ કરતાં દિલમાં એમ નહિ ધારવું કે કુરુબંદે મોટાં થઈને એ પરવરશીતા બદલામાં અમારી ચાકરી ખીદમત કરશે; એવી ઉમેદ રાખવી જબરી નાદાનીએ. બનકે એ બાબદમાં એમ સમજવું જોઈએ કે ખોદા જે આપણો માલિકએ તેણે તેઓને પાળવાની ચાકરી આપણને સોંપેલીએ, અને આપણે કુરુબંદને પાળવામાં ફક્ત ખોદાનો હૂકમ બજવીએ છીએ. એમ જાણો કે આ બાગ ખોદાનોએ અને આપણે તેની તરફથી એ બાગના માળી છીએ. અગર કોઈ બાગનો માલિક કોઈ ઝાડને કલમ કરવા અથવા કાપી નાખવાનો હૂકમ કરેતો માળીને એમ કહેવાનો શું હકએ કે “મેં આ ઝાડને ઘણી મેહનતથી ઉછેરેલુંએ તેને કેમ કાપી યા કલમ કરી નખાવેએ?” દુનિઆનો તમામ

તાલકો ફક્ત એટલા વાસતેછે, કે આદમી એકખીજને ફાયદો પહોંચાડે. આપણને અંદરોજને માટેકોઈ કારણથી આ દુનિઆમાં મોકલ્યાંછે અને અહીંઆં આપણને કોઈના આપ, કોઈના બેટા, કોઈના ભાઈ બનાવી દીધાંછે. તે એટલા માટે કે લોકો આપણી અને આપણે લોકોની મદદ લાગીએ, તથા મજાહ અને સાબકારીમાં આપણી હુંદગી ને મુકરર કરી આપેલીછે તે પૂરી કરાએ. દુનિઆં કાંઈ આપણું ધર નથી. આપણનેતો ખીજ જગાએ જાઈને રહેવુંછે; જ્યાં નથી કોઈ આપણું કે નથી આપણે કોઈનાં. આપણે અગર કોઈના આપ છીએતો ફક્ત તે થોડા દિવસને વાસતે, અને કોઈના બેટા છીએ તો તે પણ થોડા દિવસને વાસતે.

“એ ઉપરથી સમજશે કે આપણે કોઈને મરતાં જોઈએતો તેમાં અફસોશ કરવો નહિતો નથી. અફસોશનો ત્યારેજ કરવો જોઈએ કે જ્યારે આપણે અહીંઆં અખાઈ બેઠાં રહેવાના હોઈએ, પણ આપણનેતો ખુદ પોતાને તેજસફરે જવુંછે. નથી ખબર કે કઈ પળે ખોલાવવું થશે ને ક્યારે જવું પડશે? વળી સૌથી મુશકેલતો એછે કે મરવું ફક્ત એમજ નથી કે બદનમાંથી જીવ નીકળી ગયો એટલે થઈ ચૂક્યું. નહિ નહિ, ગોયા જીવ એક મકાનમાંથી નીકળી ખીજાં મકાનમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી વાતેવાતનો હિસાબ આપવો પડવાનોછે. જખાનને જુઠાઈ, ગીચત, કસમ તથા બદ અને બેહુદા બકવાને વાસતે જવાબદારી કરવી પડવાની. આંખો બદ નજરની સખ પામવાની. કાનોને કોઈની બદી અને ગીચત સાંભળવાના બદલામાં ચીમટી દીધામાં આવવાની. હાથને કોઈ ઉપર જખરદસતી કીવી હોય તથા પરાયો માલ ચોરીઓ હોય તેમાં કાપવામાં આવવાનો. પગ ને આડે મારગે ચાલીયો હશે તો શેકંજમાં ખોશી કચરી નાંખવામાં આવવાનો. એ કોઈ ભારે ભખંકાર વખત યુજરશે. ખોદાજ પોતાના ફજલથી બેરો પાર કરેતો થઈ શકે. નેએને ઉપર કહેના બનાવોથી ખચાવ હોય અને તે ને કોઈના મરવાપર ગમ કરે ધયા કોઈના પેદ થવા ઉપર ખુશી ધાયતો વાજખી કહેવાએ. પણ દુનિઆમાં એવો કાલુએ કે ને પોતાના આકેબતથી બેફિકર થઈ ચૂક્યો હોય?

“બેટી અમગરી! તમે પોતાની ખબર રાખો અને તે દહાડાને માટેની તૈયારી કરો. જ્યાં કરણી સિવાય ખીજું કાંઈ કામ આવનાર નથી. અને દાઆ કરો કે આજમનો સાહેબ પોતાના દોસત પેગમખરના તોફાઈથી આપણુ સર્વેનું છેવટ ખેર સાથે કરે.

લા૦ ઘોનેહગાર,

દુરઅંદેશખાનની દોઆ પહોંચે.

